

LET NIKA
otrais kongress

**Kultūrvēstures avoti
un Latvijas piekraste**

Latvijas Zinātņu akadēmija
Latvijas Akadēmiskā bibliotēka

KULTŪRVĒSTURES
AVOTI
UN LATVIJAS
PIEKRASTE

Rīga
Apgāds "Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis"

Krājumu sastādīja,
autoru tekstus rediģēja un papildināja
LZA īstenais loceklis *Saulvedis Cimermanis*

Iespiests SIA "Tipogrāfija Ogrē"

ISBN 978-9934-8052-0-2

© Apgāds "LZA Vēstis"

*Rakstu krājumu veltām
Latvijas Republikas proklamēšanas
90. gadadienai*

VISPĀRĪGĀ DAĻA

Saulvedis Cimermanis KULTŪRVĒSTURES AVOTI UN LATVIJAS PIEKRASTE	7
Ieva Cimermane, Arta Poriete, Saulvedis Cimermanis LETONIKAS AVOTI: LATVIJAS PIEKRASTE (LZAV 2008. gada 2. numurā publicētā pārskata papildinājums)	14
Inguna Milgrāve NEVARDARBĪGĀ PRETOŠANĀS DOKUMENTOS UN PUBLIKĀCIJĀS	35
Anna Stafecka VĒSTURES ARHĪVU DOKUMENTI UN DIALEKTOLOĢIJA	40
Saulvedis Cimermanis 1897. GADA TAUTSKAITES ANKETU PAVĒRTĀS IESPĒJAS ETNOKULTURĀLIEM PĒTĪJUMIEM	49
Gunta Jaunmuktāne PIEKRASTES GRĀMATIZDEVĒJI: SĀKOTNĒJAI IEVIRZEI	68

KURZEMES PIEKRASTE

Arta Poriete, Saulvedis Cimermanis KURZEMES PIEKRASTE: LETONIKAS AVOTI	94
Aija Melluma APDZĪVOJUMA ATTĪSTĪBA KURZEMES PIEKRASTĒ: KOPSKATS UN PROBLĒMAS	100
Inese Stūre AIZJOMI – CILVĒKA UN DABAS ATTIECĪBU APLIECINĀTĀJI AINAVĀ DIENVIDKURZEMES PIEKRASTĒ	126
Brigita Bušmane SOFIJAS DRAVNIECES DEVUMS DUNDAGAS NOVADA KULTŪRVĒSTURES IZZINĀŠANAI	150
Uljana Gintnere JĀNIS SUDMALIS – LIEPĀJAS MUZEJA UN LIEPĀJAS KULTŪRVIDES VEIDOTĀJS	167

Gunita Baumanē LIEPĀJAS APRIŅĶA PIEJŪRAS – MEDZES, NĪCAS, PĒRKONES UN RUCAVAS – PAGASTU ATSPoguĻojums LATVIJAS NACIONĀLĀ VĒSTURES MUZEJA PIEMINEKĻU VALDES FOTONEGATĪVU KRĀJUMĀ	188
Ilze Ziņģīte DAŽĀDU KULTŪRU PARALĒĻU APLIECINĀJUMI DIENVIDKURZEMES TAUTASTĒRPOS	214
Inita Heinola CIMDU RAKSTI UN KULTŪRVĒSTURISKO PROCESU IZZINĀŠANAS IESPĒJAS	225
Sanita Stinkule LATVIJAS NACIONĀLĀ VĒSTURES MUZEJA ROKRAKSTU, ZĪMĒJUMU, FOTOATTĒLU UN DOKUMENTU KOLEKCIJA PAR DUNDAGAS PAGASTU	238
Ingrīda Štrumfa MĒĢINĀJUMS IESKATĪTIES VENTSPILS SENĀKĀ PLĀNOJUMA IZZINĀŠANAS AVOTOS	259
VIDZEMES PIEKRASTE	
Rasma Noriņa DEVIŅPADSMITĀ GADSIMTA OTRĀS PUSES DOKUMENTI PAR IEDZĪVOTĀJU MIGRĀCIJU RIETUMVIDZEMĒ	275
Ieva Pauloviča NOSTĀSTI UN REĀLIJAS PAR VECALACAS MUIŽU: ASTOŅPADSMITĀ GADSIMTA BEIGAS UN BARONS FRĪDRIHS HERMANS FON FERZENS	287
Valdis Mazulis LATVIJAS PIEKRASTES KULTŪRVIDES ATAINOJUMS LATVIJAS AKADĒMISKĀS BIBLIOTĒKAS ATTĒLU KOLEKCIJĀS	307
Venta Kocere, Saulvedis Cimermanis J. K. BROCES LIMBAŽU NOVADA ZĪMĒJUMU NODERĪGUMS LETONIKAI (SĀKOTNĒJS IESKATS)	314
PIELIKUMS. KRĀSU ATTĒLI	333
ZUSAMMENFASSUNGEN	365
SAĪSINĀJUMI	382

Letonikas avoti: Latvijas piekraste

(LZAV 2008. gada 2. numurā publicētā pārskata
papildinājums)

Ieva Cimermane, Arta Poriete, Saulvedis Cimermanis

2007. gada oktobra beigās un novembrī Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas apmeklētājiem Rīgā, Rūpniecības ielā 10, bija iespēja doties kultūrvēsturiskā ceļojumā gar 494 kilometrus garo Baltijas jūras Latvijas krastu: Letonikas otrā kongresa ietvaros bija veidota izstāde "Letonikas avoti: Latvijas piekraste". Izstādītie materiāli atspoguļoja kultūrvēsturiskās norises apmēram 30 km platā jūrmalas joslā, sākot no Rucavas dienvidos un beidzot ar Ainažiem ziemeļos. 29.–31. oktobrī bibliotēkas zālē strādāja kongresa tāda pat nosaukuma sekcija, kurā dažādu nozaru pārstāvji nolasīja 35 referātus. Izvērsās rosīga domu apmaiņa, analizējot iedzīvotāju sastāva veidošanos, nodarbošanās nozaru, tradicionālās materiālās un nemateriālās kultūras attīstību un citas norises jau minētajā apmēram 30 km platajā piekrastes joslā. Tomēr vislielāko uzmanību veltījām dažādos laikposmos, it īpaši 17.–20. gadsimtā tapušo daudzpusīgo avotu izmantošanas metodikas jautājumiem: dokumentu ticamības pārbaudei, dažādu attīstības posmu laikabiedru un zinātniskajās ekspedīcijās pierakstīto teicēju stāstījumu izvērtēšanai un pārbaudei, dažādu avotu grupu sniegto ziņu salīdzināšanai, dokumentos un folklorā atrodamā saistīšanai ar tautas dzīves reāliju pausto u.tml.

Secijas un izstādes ievirzi izraisīja trīs apstākļi: 1) Letonikas pētījumi par latviešu kultūru, valodu un vēsturi nav iedomājami bez dažādu avotu, tajā skaitā arī vēstures arhīvu dokumentu, sniegto ziņu plašas salīdzinošas izziņāšanas un pretstatīšanas; 2) pēdējos 10–15 gados Latvijas augstskolas absolvē humanitārajās disciplīnās specializējušies jaunieši, kuru ievērojamai daļai trūkst elementāru zināšanu par attiecīgās nozares pirmavotu kompleksu un pētnieciskā darbā metodiku: tas īpaši jūtams Latvijas Kultūras akadēmijas un LU Filoloģijas un mākslas zinātņu fakultātes absolventos, kas gatavoti folkloras

Šveices mākslinieka Johana Rūdolfa Šturna 1661. gada pavasarī zīmētais Sventājas ciems, kas piederēja Lietuvas–Polijas valstij. Redzamas: 1) guļbūvē krusta pakšos celtas apaļbalķu ēkas ar niedru vai salmu četrslīpju jumtiem, ventilācijas lūkām – brodiņiem to galos un krustkokiem kā kores nostiprinātājiem, 2) ēkas, kuru sienas apšūtas ar stāvkokiem vai niedru kūļiem, 3) ēka ar koka dūmeni, 4) krusteniski pītais un slīpkoku žogs (S. Cimermaņa personiskajā arhīvā). Redzami būvelementi bieži sastopami 18.–19. gadsimta tautas celtniecībā.

Šveices mākslinieka Johana Rūdolfa Šturna 1661. gada pavasarī zīmētā pārceltuve pār Bārtu Rucavas–Grobiņas ceļā ar diviem prāmjiem – uz četrām vienkocēm nostiprinātu balķu vai planku grīdu, ko stūma ar upes dziļumam piemērotu kārti (S. Cimermaņa personiskajā arhīvā).

un novadu kultūrvēstures jautājumu izziņāšanai; 3) avotu krātuvju lasītavās pēdējos gados strādā daudz vairāku paaudžu un atšķirīgas sagatavotības cilvēku, kas meklē ziņas par savas dzimtas, novada, pagasta un citādu vēsturi; ir lietderīgi sniegt šiem interesentiem rosinājumus un parādīt iespējas, ko paver dažādu avotu izmantošana.

Šveices mākslinieka Johana Rūdolda Šturna 1661. gada pavasarī skicētā Rucavas muiža. Redzamas: 1) pildrēžģa konstrukcijā celtas ēkas ar un bez jumta izbūvēm, ar krusteniski savienotiem kokiem jumta kores nostiprināšanai, 2) ēka ar stabotu arkveida sānu lieveni, 3) ēkas ar dūmeņiem, 4) stāvkoku žogs, augsti vārti ar jumtiņu, dēļu vārti ar krusteniski izkārtotiem saturšķēršiem, 5) guļkāršu jeb sklandu žogs ar mietu pāriem abpus iebraucamajam ceļam (S. Cimermaņa personiskajā arhīvā). Redzamie būvelementi bieži sastopami 18.–19. gadsimta tautas celtniecībā.

Šveices mākslinieka Johana Rūdolda Šturna 1661. gada pavasarī skicētā Grobiņas pils un tās tuvākā apkārtnē. Redzamas: 1) pils mūra ēkas un aizsargsiena, 2) stāvkoku žogs ap pili, 3) divas zemnieku celtnēm tuvas guļbaļķu būves; vienai sienas apšūtas ar stateniski liktiem kokiem, 4) zvanu tornis (S. Cimermaņa personiskajā arhīvā). No koka veidotie būvelementi bieži sastopami 18.–19. gadsimta tautas celtniecībā.

Tematiku izvēlējamies sekojošu apsvērumu dēļ: 1) Latvijas jūras piekraste arheoloģiski un dokumentāli pārskatāmā laikposmā piesaistīja visādā ziņā meklējošus, rosīgus, spēcīgus cilvēkus, kas vēlējas veidot laikmetu apstākļiem iespējami labākus darba un dzīves apstākļus; 2) piekrastē norisinājās tālāki un tuvāki dažādu etnosu un novadu kultūras, saimnieciskās darbības sakaru un mijiedarbības procesi, kas no piekrastes turpinājās arī jūrai atstatos apvidos; 3) aktīvas saimnieciskās darbības gaitā piekrastē ātrāk uzkrājās līdzekļi, nori-

tēja straujāki attīstības procesi, ienāca dažādi jaunami; 4) piekrastē noritējušo cilvēku aktīvas darbošanās procesu visumā labais un daudzpusīgais dokumentējums, kas arhīvos saglabāts līdz mūsdienām, paver plašas iespējas salīdzinošiem pētījumiem un parādību attīstības gaitas izziņājumiem.

Izstādē skatāmā literatūra, daļa dokumentu, fotoattēlu un zīmējumu nāca no Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas (LAB) fondiem, citi no Igaņu Tautas muzeja (ITM) (Tartu) fototēkas, Krievu Ģeogrāfijas biedrības (KĢB) arhīva, Krievijas Valsts vēstures arhīva, Krievijas Zinātņu akadēmijas arhīva (KZA) (visi Sanktpēterburgā), no Latvijas Valsts vēstures arhīva (LVVA), no Saksijas Zemes bibliotēkas (Drēzdenē) fondiem, vēl citi pārstāvēja Ievas Cimermanes un Saulveža Cimermaņa ilggadējos meklējumos iegūto. Viņi un bibliogrāfe Arta Poriete – izstādes iekārtotāji un satura veidotāji.

Dokumenti, grāmatas, preses izdevumi, seni zīmējumi, vecas un jaunas fotogrāfijas ļāva domās izstaigāt Kurzemes un Vidzemes jūrmalas ciemus un savrupsētas, atcerēties aizmirsto, esošo, redzēt kultūras mantojumu, iepazīt mūsdienās radīto. Izstāde bija pētījumu un zinātnisku ekspedīciju atainojums, kurš apliecināja, cik nozīmīga piekrastes ļaudīm ir Baltijas jūra – tautas dziesmās apmīļota maizes devēja, laikabiedru dažādas ievirzes aprakstos attēlota darba vieta un mūžīgi mainīga skaistuma devēja. Par šo krastu ir cīnījušies un dzelmei savas dzīvības atdevuši senie kurši, latgaļi, libieši un viņu pēcteči, arī mūsu kaimiņi igauņi.

Izstādi ievadīja izdotie senāko rakstīto ziņu avoti un komentāri par tiem. Kā daļu no izstādītā minam Indriķa hronikas un Atskaņu hronikas dažādu gadu publicējumus, nesen iznākušo Vartberges Hermaņa Livonijas hroniku, Arndta hroniku, vikinga Egila Skalagrimssona sāgas tulkojumu, 13.–16. gadsimtā tapušo dažāda satura dokumentu izdevumus, 17.–19. gadsimta laikabiedru (Johana Arnholda Branda, Hermaņa Dullo, Paula Einhorna, Solomona Guberta, Ernsta Henniga, Augusta Vilhelma Hupela, Kristiana Kelha, Johana Vilhelma Krauzes, Rosina Lentilija, Garlība Merķeļa, Otto Mirbaha, Ādama Oleārija, Ulriha Šlipenbaha un citu) atstātās atziņas, ieteikumus, vērojumus, 1601. un 1638. gada arklu revīziju ierakstu sakopojumus, 17.–19. gadsimta baznīcu vizitāciju protokolu izrakstus, kuros Letonikas jautājumu pētnieki var atrast daudzpusīgus faktus un ierosmi sakarību izziņāšanai. Nosauktajam pievienojām seno avotu pētnieku un publicētāju Leonīda Arbužova, Augusta Bulmerinka, Vasilija Dorošenko, Edgara Dunsdorfa, Ēvalda Mugarēviča, Arnolda Spekkes, Arveda Švābes, Teodora Zeida, Jāņa Zemzara, Jāņa Zuša un citu darbus.

Īpaša eksponātu grupa bija izstādes dažādās vitrīnās izvietotie 17.–19. gadsimta autoru zīmējumu desmiti, kas būtiski papildināja dokumentos izlasāmo un fotoattēlos redzamo. Zīmējumi sniedz droši datētus, gadījumu vairumā zināmai vietai vai vismaz apvidum, nereti pat etniskai un sociālai videi

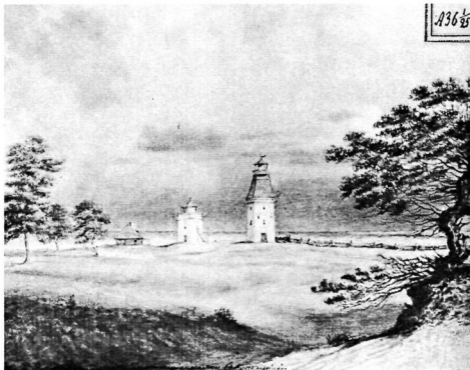

Tallinas mākslinieka Augusta Pecolda 1846. gada vasaras zīmējums: tradicionālajā kāzu apģērbā tērptā ligava un ligavainis. Aizmugurē ap 1766. gadu no aptēstiem balķiem statņu konstrukcijā celtā Mazirbes pirmā baznīca. Tās priekšā blīvs gulžoku jeb bulverķa žogs (KĢB 116.f., 1. apr., 61.l., 13. zīm.).

piesaistītu objektu vairāk vai mazāk precīzus atainojumus. Tie bieži vien parāda ne vien objektu kopskatus un iekļāvumu ainavā, bet arī atsevišķas daļas, pat sīkdaļas – konstrukcijas, rotājumus un citu. Zīmējumi ir būtisks avots parādību attīstības gaitas, izplatības, uzbūves (satura), atšķirīgu laikmetu kultūrvēsturisko slāņu vienlaikus pastāvēšanas un citu jautājumu skaidrošanai. Senie zīmējumi ir neaizstājams avots dažādu laikmetu kultūrainavas izziņāšanai.

Kā pagaidām zināmie vecākie labi izprotamie un ticamie attēli minamas Šveices mākslinieka Johana Rūdolfā Šturna 1661. gada pavasara kolorēto skiču melnbaltās kopijas, kas nepārprotami datē vēlāko gadsimtu latviešu tradicionālās kultūras daudzu parādību pastāvēšanu jau 17. gadsimta vidū (skiču sākotnējā atrašanās vieta Saksijas Zemes bibliotēkā Drēzdenē). Piekrastes skices tēloja ainavu un būves Kuršu kāpu Negļavā, Sventājas zemnieku ciemā, Rucavas muižā, pie pārceltuves pār Bārtu Rucavas–Grobiņas ceļā, Bārtas muižā, Grobiņas pils pievārtē, Tadaikšu muižā un apkārtne.

Jaunāka laika – 18./19. gadsimta mijas – piekrastes ainavas, apbūvi, tās izvietojumu, baznīcas, ceļus, kapsētas, krogus, kuģinieku, zemnieku, zvejnieku

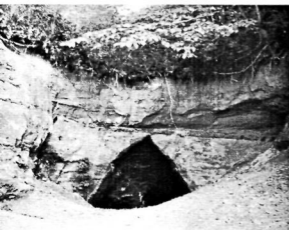

Tallinas mākslinieka Augusta Pecolda 1846. gada vasarā zīmētās Kolkas vāga smailē uzceltās akmeņu mūra bākas un to apkalpes personāla māja. Tā ieskalota jūrā, kur pamati bijuši saskatāmi vēl 20. gadsimta pirmajos gadu desmitos. Bākas sagruvušas (KGB 116.f., 1. apr., 61.l., 7. zīm.).

darba un dzīves vietas, darba paņēmienus un piederumus (arklus, dzirnavas, izkaptis, labības pļauju, laivas, nopļautās labības laukus, transporta līdzekļus, zvejas tačus u.c.), mācītājmuižas, muižas, ieaugušos un topošos dārzus un apstādījumus, cilvēkus darba un goda tērpos, arī daudz citāda atainojo novadpētnieka un pedagoga Johana Kristofa Broces (1742–1823) daudztematiskie krāsainie un melnbaltie kopskatu (panorāmu), tuvskatu un pat detaļu zīmējumi ar dažāda plašuma anotācijām. Dažas zīmējumu fotokopijas skatāmas šajā apcerējumu krājumā ievietotajos Ventas Koceres un Valda Mazuļa rakstos.

Broces devumam pievienojās būvmeistara un mākslinieka Johana Vilhelma Krauzes (1757–1828) atstātie apraksti, krāsainie un melnbaltie Carnikavas un Vecsalacas zīmējumi. Vecsalacas muižas un Salacas zīmējumos parādījās muižas apbūves, apstādījumu, Salacas zvejas savdabīgo dambju – taču – un piekrastes zvejnieksētu izvietojums, arī muižas īpašnieka centieni veidot romantisku kultūrainavu. Vecsalacas muižas zīmējums pievienots krājumā esošajam Ievas Paulovičas apcerējumam.

Broces un Šterna zīmējumiem pieslēdzās Latvijā 20.–21. gadsimta mijā

*Svētupes labā stāvrasta smilšakmens
klinti pie Lielkuiķuļu vecsaimniecības
atrodas sena Svētciena libiešu
upurāla.*

*Tā minēta 1641. gada Salacas
baznīcas pārbaudes protokolā.
Attēlā – attīrīta alas ieeja 2006. gadā.
Saulveža Cimermaņa foto.
Aizbrukušo (Aizgrauto?) alas ieeju un
krasta klinti 1846. gadā zīmēja
Augusts Pecolds.*

izdotie J. K. Broces atstāto aprakstu un zīmējumu četri sējumi ar attēlu un tekstu plašiem komentāriem, arī Latvijā un Vācijā izdotā J. R. Šturna devuma kultūrvēsturiska analīze.

1846. gadā Dundagas un Svētciena piekrastes libiešus savos akvareļos iemūžināja Tallinas mākslinieks Augusts Pecolds (1794–1859). Tie tapa Pēterburgas Zinātņu akadēmijas akadēmiķa Andersa Jūhana Šēgrēna (1794–1855) tās vasaras ekspedīcijas laikā (oriģināli glabājas Krievu Ģeogrāfijas biedrības arhīvā Sanktpēterburgā, daļa arī Latvijas Nacionālajā vēstures muzejā, Rīgas vēstures un kuģniecības muzejā). Attēlos rādijām libiešu portretus, frizūras, darba un dzīves ainas, darba un goda apģērbus, mājokļu iekārtu, jūrmalas valgumus, sadzīves ieražu detaļas, svētvietas un citu. Zīmējumus papildināja plašs iespaiddarbu klāsts par libiešiem – materiālu un rakstu krājumiem pielīdzināmās “Libiešu gadagrāmatas”, dažādu autoru grāmatas un raksti, mēnešraksta “Līvli” numuri, arī citos preses izdevumos, sevišķi Latvijas Republikas oficiālajā laikrakstā “Latvijas Vēstnesis” un žurnālā “Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis” publicētais. Neizpalika arī avotiem pielīdzināmās jau minētā akadēmiķa Šēgrēna un akadēmiķa Johana Ferdinanda Vīdemaņa (1805–1887) publicētās grāmatas un raksti.

Eksponējām arī vairākus simtus citu ar piekrasti saistītu grāmatu, kas izdotas laikā no 17. gadsimta līdz mūsdienām. Eksponējumā ietilpa atsevišķu vietu, guberņu, nodarbošanās nozaru, novadu, pagastu un tamlīdzīgi apraksti, kultūrvēstures, valodas, vēstures atlanti un kartes, izlokšņu vārdnīcas un citādi valodas datu apkopojumi, folkloras un tautas mākslas vērtību krājumi, 19.–20. gadsimta statistikas datu izdevumi, antropologu, arheologu, etnogrāfu, folkloristu, ģeogrāfu, statistiķu, valodnieku, vēsturnieku un citu jomu pētnieku sarakstītas grāmatas un rakstu krājumi, likumdošanas aktu publicējumi un citādas grāmatas.

Ap 1830. gadu celtā un 20. gadsimtā nedaudz pārbūvētā dzīvojamā māja Rucavas Žubros 1980. gadā. S. Cimermaņa foto.

Dundagas pagasta Košrāga lībiešu vecsaimniecības Kine-Diķu daļa 1928. gadā. Ferdinanda Leinboka-Linnusa foto (ITM fototēka 476:38). Kreisajā pusē 1811. un vēlākajos gados trijos paņēmienuos celtā daudzdzīvokļu jeb rindas klēts, centrā – kūts, labajā pusē – 1891. gadā un vēlākajos gados trijos paņēmienuos celtā dzīvojamā māja. Mūsdienās sēta vairs nepastāv. Tās vietu rāda sakuplojušais attēlā redzamais bērzs. Tā mūsdienā apveidi skatāmi šajā krājumā ievietotajā A. Porietes un S. Cimermaņa apskatā.

Ekspozīcijā iekļāvām vairākus simtus fotoattēlu, kas uzņemti laikā no 19. gadsimta pēdējā ceturkšņa līdz mūsdienām. Senākie tajos uzņemtie objekti bija radušies 18. gadsimta otrajā pusē, vairums – 19. un 20. gadsimtā. Minēsim trīs plašāk pārstāvētās attēlu kopas.

1927.–1928. gadā Kurzemes lībiešu ciemus vairākkārt apmeklēja Igaunų Tautas muzeja direktors Ferdinands Leinboks-Linnus, pēc viņa 1943. gadā igauņu etnogrāfs Gustavs Renks, 1960.–70. gados Linnusa dēls Jurijs un mazdēls Tanelis kopā ar fotogrāfiem un māksliniekiem. F. Linnus un G. Renks lībiešu ciemus vēl redzēja kā plaukstošas apmetnes, kurās bieži sastapa 18. gadsimtā un 19. gadsimta pirmajos gadu desmitos celtas tradicionālās ēkas un to izvietojumu, pilnā kārtībā esošas zvejnieku jūrmalas darba vietas – sedumus jeb valgu-

Viens no piekrastes mazo darvas ceplu variantiem, kas nodrošināja kuģiniekus, laiviniekus un zvejniekus ar viņiem tik nepieciešamo darvu. Dundagas pagasta Vāides vecsaimniecībā Jaunroči. 1928. gads. Ferdinanda Leinboka-Linnusa foto (ITM fototēka 475:46). Pagaidām zināmie dokumenti darvas ceplu esamību Dundagas piekrastes lībiešu ciemos apliecina kopš 18. gadsimta vidus. Kā vecāko konkrētā vietā nosaukto minam Irbes-Ģipkas draudzes baznīcas grāmatā 1748. gadā ierakstīto Cepeļlejas darvas cepli, kurš atradās Slīteres Zilo kalnu piekājē Dundagas–Mazirbes ceļa malā dažus kilometrus no Mazirbes. Darvdeģa senajā dzīves vietā Cepeļlejā 19./20. gadsimta mijā (?) uzceltās ēkas ļaudis mīt arī mūsdienās.

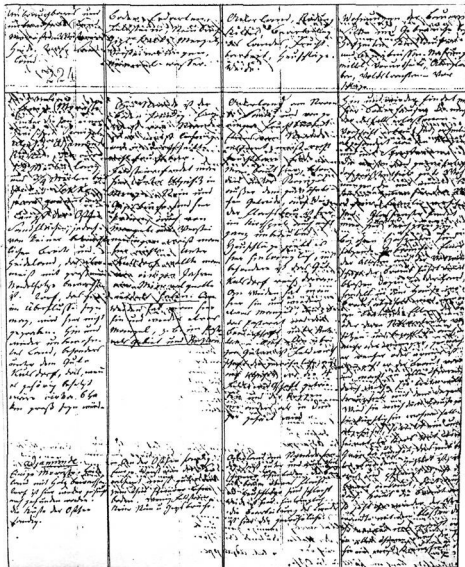

Dundagas pagasta Sikraga zvejnieksievās gatavo zivju vezumu vešanai uz Dundagas tirgu 1927. (?) gadā. Ferdinanda Leinboka-Linnusa foto (ITM fototēka 471:32).

mus ar tiklu būdām, tiklu žāvēšanai izkārtotajām vabu rindām un ar citu zvejas vīru darbam nepieciešamo. Izstādē bija skatāmi vairāki desmiti igauņu uzņemto lībiešu tematikas attēlu. Tiem pievienojās otrā kopa – izstādes veidotāju 1973.–2007. gadā visā piekrastē uzņemtie attēli. Viss kopumā – ciemu būves, darba ainas un rīki, jūras transportdarbi, lībiešu portreti, piekrastes ainavas, valgumi, zvejas paņēmieni un rīki.

Trešā kopa balstījās uz Ievas Cimermanes pētījumiem, atainoja jūrniecības un kuģu būves norises, it īpaši Duntēs–Tūjas piekrastē. Tajā eksponējām jūrskolu, jūras transportdarbu, kuģinieku dzīves un darba vietu, kuģu būvvieta, kuģu kapteiņu, komandu, kuģinieku sadzīves norišu un citādus ar nozari saistītus attēlus.

Šīs kopas un citi attēli vienu un to pašu vietu bieži parādīja kā dažādos pagātnes posmos un mūsdienās zīmētu vai fotografētu. Nereti tikai zinātāji var atrast senās mājvietas, lielo piekrastes transportlaivu, piekrastes un tāljūras burinieku būves vietas. Piemēram, Liepupes Laveru–Lembužu–Ūķu burinieku būves vietu izvietojuma shēmu (pirmais droši zināmais burinieks tur uzbūvēts 1850. gadā) varēja salīdzināt ar 2006. gadā fotografētu šīs krastmalas panorāmu. Arī pašas mūsdienu ēkas stāstīja par savu likteni: tā kapteiņu Šnoru 1870. gadā celtā un 20. gadsimta 90. gados uzlabotā dzīvojamā ēka Ūķos stalta redzama arī 2006. gada fotogrāfijā. Liepupes jūrmalas mūsdienu ainavā iekļaujas tēlnieka Viļņa Titāna 1998. gadā izveidotais Ūķu burinieku būvvieta piemiņas akmens. Un ne tikai viens akmens atgādina par kuģu būvētājiem un viņu dzimtām. 1999. gadā Rīgas Latviešu biedrības kamerkorim “Austrums” Liepupē bija nometne un baznīcā koncerts. Koristi ieinteresējās par vēsturisko skaisto vietu un devās talkā: Ūķu lielo burinieku būvvieta – piemājas kāpā – viņi izcirta saaugušos krūmus, iztīrīja būvvieta apkārtni. Pēc tam Ūķu iemītnieki, dažādi interesenti un tūristi no akmeņiem patiesā lielumā izlika kāpā 1886. gadā uzbūvētās legendārās trīsmastu barkentīnas “Rota” klāja kontūru.

Liepupes draudzes mācītāja 1802. gada stāstījums par latviešu zemnieku saimniekošanas apstākļiem, galvenajām nodarbošanās nozarēm, mājokļiem, sadzīves ierāžām (LVVA 6810.f., 1. apr., 16.l., 224. lpp.).

Šis kuģis bija pirmais latviešu zemnieku būvētais un latviešu kapteiņa – Pētera Šnores – vadītais burinieks, kurš 1887. gadā šķērsoja Atlantijas okeānu, ekvatoru un sasniedza Dienvidamerikas ostu Rosario.

Papildus fotoattēliem par jūras braucēju un kuģu būvētāju dzimtu plašumu un spēcīgumu stāstīja kapteiņu, kuģu būvētāju un īpašnieku Vikmaņu un Dunties Kraužu dzimtas koki. Tos izstādījām kā divus no daudzajiem

Handwritten text in a cursive script, likely Latvian, covering the left side of the page. The text is partially obscured by the page number and the page header.

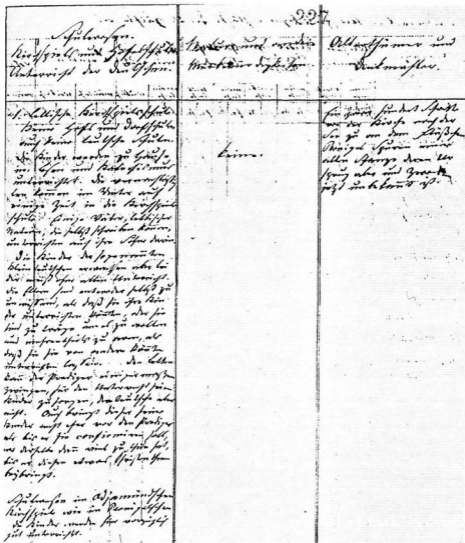
Alojas draudzes mācītāja Paula Teodora Zandera 1802. gada stāstījums par novada ļaužu kāzu ieražām, kurās vairāki šķietami lībiski elementi (LVVA 6810.f., 1. apr., 1.l., 148.–149. lp.).

iespējamiem, kurus pēc arhīva dokumentiem veidoja Ieva Cimermane. Viņas monogrāfijā “Vīri un kuģi: Liepupes (Pernigeles) novada kuģinieki no 17. gadsimta līdz 20. gadsimta sākumam” (Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2008. 144 lpp.) ievietoti astoņi dzimtu koki. Aiz katra dzimtas koka lodziņa, aiz katra vārda un uzvārda ir kāda cilvēka liktenis, kas gaida pētnieku.

Letonikas avotu sakarā ir visai būtiski apzināties, ka tieši arhīvu dokumenti, fotoattēli, pārdomātās un rūpīgi gatavotās aptaujās pierakstītie norišu aculiecinieku, dažādu materiālās kultūras objektu izgatavotāju un lietotāju stāstījumi sniedz neaizstājamas ziņas par iedzīvotāju saimniekošanas apstāk-

ļiem, nodarbošanās nozarēm, etnisko un sociālo sastāvu, izglītību, labklājību, mājokļiem, darba rīkiem un paņēmieniem un par daudz ko citu.

Ekspozīcijām arī citas burinieku būvvietas – Liepupes Čorkās pie Kuģurgas ietekas Rīgas licī, Melnsilā pie Baķupītes ietekas Rīgas licī, kur vismaz trīs kuģus uzbūvēja Landmaņu, Moricu, Otomeru dzimtas, Kaltenē pie Maizītēm, kur dzīvoja, strādāja un uzbūvēja daudzus buriniekus kapteiņu un kuģīpašnieku Štālu dzimta. Paliekoša vērtība būtu to pētnieku devumam, kuri nākotnē vēlētos pievērsties Vidzemes piekrastes – Ainažu, Skultes, Svētciema, Vecsalacas un Vitrupes – laivinieku un kuģinieku dzimtu un ģimeņu darba un dzīves izzināšanai. Rosinājumam te nosaucam Miķelsonus, Veides un Zilemaņus Vidzemes piekrastē, Kurzemes piekrastē Dambekalnus Kaltenes Kaulos, Šultmaņus Pūrciema Plaucakos, Geiges, Indriksonus Pitraga Delniekos, Balķišus (arī Balķēnus) Saunaga Pauļos, Stefenbergus Mazirbes Vecapņos (Kalšos), Grīvānus Ģipkas Jaunarājos, Pūliņus Melnsilā un Uguņciemā. No

Liepupes draudzes mācītāja 1802. gada stāstījums par Liepupes un Skultes latviešu zemnieku cēšanas iegūt izglītību (LVVA 6810.f., 1. apr., 16.l., 227. lpp.).

Kurzemes burinieku būves vadītājiem jeb kuģu namdariem šobrīd nosauksim rojinieku Mucinieku, ugunčiemnieku Morgenšternu, Sāmsalas igauni Ranni. Arhīvos glabājas pietiekams dokumentu daudzums, lai par šiem un citiem cilvēkiem varētu rakstīt pēc pirmavotu sniegtām ziņām. Aprakstītajā izstādē par šo cilvēku darba un dzīves vietām varējām ievietot tikai dažus fotoattēlus un dokumentus.

Kā kopijas izstādē eksponējām dažādu juridisku, sadzīves, saimnieciskās darbības, statistikas un citu dokumentu kopu atsevišķus piemērus nolūka

Gaišās Gaišās	Pazgaļe	Opaiķi	297
15. Opaiķu Gaišās a) Pakšņiņš b) Sūtlāņiņš		1. Lāvar 2. Bēdīģe 3. Kigles Allums 4. Bēdīģe 5. Lāvar 6. Bēdīģe 7. Bēdīģe 8. Pūņģe 9. Tūņģe 10. Kūņģe 11. Pūņģe 12. Pūņģe 13. Pūņģe 14. Mollīģe	15. Lāvar 16. Pūņģe 17. Bēdīģe 18. Pūņģe 19. Kūņģe 20. Kūņģe 21. Mollīģe 22. Kūņģe 23. Mollīģe 24. Kūņģe 25. Lāvar 26. Lāvar 27. Kūņģe 28. Mollīģe
16. Opaiķu Pūņģe		1. Kūņģe 2. Bēdīģe 3. Bēdīģe 4. Lāvar 5. Bēdīģe 6. Pūņģe 7. Pūņģe	8. Pūņģe 9. Pūņģe 10. Bēdīģe 11. Pūņģe 12. Pūņģe 13. Pūņģe
17. Opaiķu Gaišās Pūņģe		1. Lāvar 2. Pūņģe un Pūņģe 3. Pūņģe 4. Pūņģe 5. Kūņģe 6. Kūņģe 7. Pūņģe 8. Pūņģe 9. Pūņģe 10. Lāvar	11. Pūņģe 12. Pūņģe 13. Pūņģe 14. Lāvar 15. Bēdīģe 16. Pūņģe 17. Pūņģe 18. Pūņģe 19. Pūņģe
18. Lāvar Gaišās		1. Lāvar	

Umurgas draudzes apdzīvoto vietu (muižu, pūsmuižu, krogu, zemnieksetu un setu grupu) 1815. gada saraksta daļa (LVVA 6810.f., 1. apr., 16.l., 297. lpp.). Šie saraksti nereti sniedz vērtīgas etniskas un kultūrvēsturiskas ziņas.

modināt skatītāju interesi par šīm kopām, kas nepieciešamas Letonikas pētījumu veikšanai. Protams, tā bija tikai neliela daļa no apzinātā un iespējamā, jo plašākai dokumentu pārstāvēšanai nebija telpas. Te pieminēsim tikai septiņas plašākās kopas, kuru vairuma oriģināli glabājas Latvijas Valsts vēstures arhīvā.

1. Bāzņīcu grāmatās lasāmie dzimušo, kristīto, iesvētīto, laulāto un mirušo saraksti stāsta par ģimeņu etnisko, profesionālo, skaitlisko, sociālo sastāvu un stāvokli, nodarbošanos, zināšanām, sabiedrisko un saimniecisko aktivitāti, slimībām, sadzīvi, ļaužu migrāciju, starpetniskiem un starpnovadu

sakariem, pastāvējušām apdzīvotām vietām un par daudz ko citu, datē daudzu materiālās un nemateriālās kultūras parādību pastāvēšanas laiku, jaunumu iesakņošanas, atspoguļo visa minētā attīstīšanās gaitu.

Baznīcu grāmatu ierakstos nosauktas nepārprotami datētas lauku sētas un citas apdzīvotas vietas, dažādu materiālās kultūras objektu atrašanās, ļaužu darba un sadzīves norišu (bēru, kristību, laulību u.c.) vietas. Nereti izlasāmi izdarību, lietu, radniecības saišu un cita vietējie nosaukumi. Īpaši vērtīgas ir norādes par vietām (apvidiem), no kurām ciemā, draudzē, muižā, zemnieksētā ienākuši citnovadnieki vai citam etnosam piederīgi ļaudis, kas nesa sev līdzī dzimtās vai iepriekšējās dzīves vietas tradicionālās kultūras un valodas elementus (vērtības).

2. Ļaužu jeb dvēseļu revīziju saraksti stāsta par attiecīgajā gadā (1782., 1795., 1811. u.c.) pastāvējušām apdzīvotām vietām, par lauku sētu apdzīvotāju ģimenesko, skaitlisko, sociālo, dažkārt arī etnisko sastāvu, par nodarbošanos, muižu un zemnieksētu ļaužu sakariem (īpaši svarīgas ir ziņas par muižās strādājošu kalpotāju – zemnieku amatiem, jo ar šo ļaužu starpniecību lauku sētās ienāca un iesakņojās daudzi citzemju un muižu materiālās un mājas sadzīves kultūras, saimnieciskās darbības, kultūrainavas un citādi elementi; vērojams arī pretējs process), iedzīvotāju pārvietošanos, starpetniskiem, starpnovadu, starpprofesionāliem un starpsociāliem sakariem u.tml. Starpreviziju uzskaites ikgadējās lapas, kas aizpildītas no 1826. līdz 1896. gadam, sniedz precīzu ainu par ļaužu pārvietošanos no viena pagasta (muižas), apriņķa, guberņas uz citu, dažkārt stāsta arī par pārvietošanās cēloņiem.
3. Krievijas impērijas 1897. gada pirmās vispārējās tautskaites iedzīvotāju reģistrācijas lapas par katru uzskaitīto personu sniedz atbildes uz 23 jautājumiem. Atbildes visai bieži ir neprecīzas un pieļauj patvaļīgus skaidrojumus. Tomēr rūpīgi strādājot, var izdarīt dažādus aprēķinus, gūt ieskatu par norišu kopām un sakarībām, piemēram, par ģimeņu veidošanas principiem, lielumu, skaitlisko, profesionālo un sociālo sastāvu, konfesionālo piederību un starpkonfesionālajām attiecībām, par starpetniskajiem sakariem, cilvēku izglītību, mācību iestādēm, mājokļu apdzīvotību, par iedzīvotāju migrāciju, nodarbošanās galvenajām un palignozārēm, par apstākļiem, kas ietekmēja tradicionālās materiālās un nemateriālās kultūras attīstīšanos. Visai būtiska un līdz šim praktiski neizmantoja ir iespēja noteikt viena pagasta atsevišķu daļu, pat ciemu un sētu grupu, tālāku un tuvāku apvidu, pagastu un citu administratīvi teritoriālu vienību kopības un atšķirības dažādās dzīves jomās, apstākļus, kuru iedarbības dēļ veidojās atšķirīgas kvalitātes un mēroga savdabības.

Nepētīta ir arī cittaute (ebreju, igauņu, krievu, lietuviešu, vāciešu) amatnieku līdzdalība piekrastes zemnieku un zvejnieku celtnu un citu

materiālās kultūras objektu veidošanā. Uzskaites lapās ierakstītās ziņas par mājokļiem ļauj izdarīt aprēķinus par dzīvojamo māju sienu un jumtu veidošanā izmantotajiem materiāliem (akmeņiem, baļķiem, dakstiņiem, ķieģeļiem, lubām, māla kleķi, niedrēm, salmiem, skaidām, šķindēļiem). Diemžēl 1897. gada tautskaites uzskaites lapas par piekrastes pagastiem saglabājušās visai nepilnīgi. Ja pilns lapu komplekts ir par Ainažu, Skultes, Slokas, Svētciena, Vecsalacas pagastiem, tad visai nepilnīgs saglabājums ir par Dundagas, Medzes, Nīcas, Pērkones, Popes, Rucavas un dažiem citiem pagastiem. Tomēr rūpīga iepazīšanās arī ar esošo uzskaites lapu oriģinālu ierakstiem mudina izturēties visai uzmanīgi pret skaitīšanas datu oficiālajos krājumos un dažādās publikācijās atrodamo, kas balstīts uz šiem krājumiem.

4. 19. gadsimta divos pirmajos gadu desmitos radušies draudžu apraksti, kurus veidoja vācu mācītāji, atbildot uz ārsta un novadpētnieka Otto Hūna sastādīto divējādu apjomu aptaujas lapu jautājumiem. Pilnā apjomā iesūtītie apraksti sniedz atbildes uz 40 jautājumu kopām, kurās iekļaujās simti detaļjautājumu. Tur ir stāstījumi par draudžu ainaviskajām un dabas bagātībām, apdzīvotajām vietām, ļaužu nodarbošanos, iedzīvotāju etnisko un sociālo sastāvu, tradicionālo materiālo un nemateriālo kultūru, ieskaitot darba un sadzīves ieražas, mitoloģiskos tēlus, par jaunumiem, kas ienāk saimnieciskajā darbībā, materiālajā kultūrā un citur, par skolām un dažādas etniskas un sociālas piederības ļaužu attieksmi pret izglītošanos, par veselības aprūpi un slimībām, par dabas, kultūras un vēstures pieminekļiem, ļaužu estētiskajiem, ētiskajiem, tikumiskajiem priekšstatiem, par zemnieku darba un dzīves apstākļu uzlabošanu un par daudz ko citu. Strādājot ar draudžu aprakstiem, jāiegaumē, ka to autori – vācu tautības mācītāji tolaik bija no vācu muižniekiem atkarīgi augstākās kārtas pārstāvji, kuri uz zemniekiem parasti raudzījās no savas valdošās kārtas privileģētā stāvokļa augstumiem.
5. 19. gadsimtā sastādītie muižu un zemnieksētu inventarizācijas akti, kuros ierakstīto objektu un norišu pastāvēšanas senums nereti datējas ar 18. gadsimta pirmo pusi, bet bieži – ar vidu. Akti ir īpaši nozīmīgi saimnieciskās darbības un celtniecības jautājumu, arī zemnieku dzīves un tradicionālās kultūras administratīvās regulēšanas norišu skaidrošanai. Aktos nereti parādās attīstības mezgla punkti: kaut kādu savu laiku pārdzīvojušu senu parādību noriets un izzušana, citu – jaunu iesakņošanās, arī šo izmaiņu cēloņi. Šajos dokumentos nereti ierakstīta arī muižu pārzināšanā esošās zemes platības un to apdzīvotība (sētas, to zemes platība, inventārs u.c.), tās sociālās iezīmes, arī zemes gabalu auglības un izmantojamības samērā precīzs raksturojums. Letonikas jautājumu pētniekiem īpaši svarīgi ir vietējo iedzīvotāju dažādos laikposmos dotie, no paaudzes paaudzē pārmantotie

Lewis 93.

Tu nāist at lalamd jālgā
 Jis alūnys muntyn wadnygl
 lād, spēpienats ku felli nīd-
 ting, lab wadnygt, jir fies
 lopsuyn līb fūr magg
 Wāyngy tēndygt allūst ab
 wuyi lēb pugg. Tēpiē nāst
 ku jema tūdi se nalta wōn
 um lopsuyn ymbār kogzyl.
 Poi at wuyi, at midagē pūst.
 Tis lēst lēyē? Sabaid.
 Kāstlēg allā, ab wuyi kury.
 Sānygd nōst jūny ab wuyi kury.
 Tūnygd pūst ab wuyi kury.
 Tis lēst lēyē? kūtild.

Laps tēndygmist.
 Die wīdē dīnygt kūs dē tēndygn
 lāpē dōst pīertēygd, tēr lab kūtild
 tēygd wīkōntēygt, un tēk nōg,
 un jēlab wūdēygd. tēst tē wīdē dīnygt
 Tis pīerast algy Tis lāpē tēndygn
 mīnggi nūja, ap ka mīnggi wīg
 ga ahhūy.
 Dīgga kōnād, Pīgga kōnād Kāz
 kōnād, mīnggītē lēte mēydygt dē
 nīthūng un Sīgarmēygd jālygn.
 uggā mīnggītē nēid wābbūy, Tis
 pīerast tōbūygd nē kōnād wūnygd
 un tē lāpē dōwūygd algy lām mēygd
 mīnggītē wīgūygd wōtāh.
 Tis lāpē tēndygd, Tis nē tēst pūst
 dē wābbūwōn (nē pūstēygd) nām
 tūygd tōab nōygy jūny pūstēygd,
 un tē nē tōbūygd nē glādēygd,
 mīs pūst lāpēygd, nē tēst pūst k
 kīndēygd. Kēicūy lāpēygd tē jēd
 kīpī, wīkōntēygd. Tūmāli mēst
 ab wuyi, pūstā. d.

Letwifliki 158

Tād. nē wōr tētān. kūtildēst,
 kād nēst lāpē kūnygd tēnē wōnēn
 fātīh, jēd klādēst, tūklām nē wōnēn
 fātī. pōr ilfni nē wōr pātān kādēst.
 Pō tēklām nē wōnēn fātīh, nē wōnēn tēnē
 lēst, w kādēst fēmēn jēd wōtāh, lāpēygd,
 Tēst nēst pūst kūtildēst. Tēst nēst
 tēst tē dēst nē, wēygd un aktī, tād jē tē nēst
 nē kē tēstījē kāmēt jēwā nē ymbār kūtīygd,
 nē tēnēst jēstījē tē jēd abād, un tēst jēstī
 w kādēst kūtīfni, un ak rēnī jēwēst tēnē
 fātī, tē jēstā, wīstī tēpēst tēst tēst
 jēwā wōnētē fātīfātī.

Kāmēt tēst kūtīfātīh irr nē kūtīfātīh,
 tād irr kūtīfātīh nēst jē dēy uggūn klād,
 Tē pēst kūtīfātīh nēst nēst tēst kūtīfātīh
 pātūmīst.

Kād tēst kūtīfātīh irr gōldīgē pūstīfātīh, tād
 tēst tēst nēst kūtīfātīh nēst nēst tēst
 wīstīfātīh nēst kūtīfātīh nēst nēst tēst
 pēst wīstīfātīh irr nēst nēst tēst kūtīfātīh
 kūtīfātīh.

Treis

ykē wōnē jēma un ykē kūtīfātīh, nēst kūtīfātīh
 nēst tēst pīerast algy nēst nēst lāpē
 wōtāh, tēst un nēst tēst nēst tēst wuy
 jārō. lās pōrūygd nēst tēst kūtīfātīh
 nēst jēga nēst.

Vaides libiēša Andreja Launica 1853. gadā sacerētā stāstījuma par libiēšu kāzu ierazām un pēckāzu norisēm daļa (KZA 94.f., 1. apr., 24.l., 157.-158. lp.).

uzas Čhofelij vinnu ofšodt jaungadā. Māsuara pilsētā.
 Čhofelij vinnu ofšodt jaungadā. Māsuara pilsētā.
 Čhofelij vinnu ofšodt jaungadā. Māsuara pilsētā.

Tas lēģinams lahu itadeofehu, Čhofelij vinnu ofšodt jaungadā.
 Čhofelij vinnu ofšodt jaungadā. Māsuara pilsētā.

Stefus spraudums
 Tas to vinnu ofšodt jaungadā. Māsuara pilsētā.
 Čhofelij vinnu ofšodt jaungadā. Māsuara pilsētā.

Tas to vinnu ofšodt jaungadā. Māsuara pilsētā.
 Čhofelij vinnu ofšodt jaungadā. Māsuara pilsētā.

Tas basuhtzas pūhē mēndarīs. Tinnis Bolonax fūhē.
 ja vinnu ofšodt jaungadā. Māsuara pilsētā.

Spraudums
 Čhofelij vinnu ofšodt jaungadā. Māsuara pilsētā.
 Čhofelij vinnu ofšodt jaungadā. Māsuara pilsētā.

Spraudums
 Čhofelij vinnu ofšodt jaungadā. Māsuara pilsētā.
 Čhofelij vinnu ofšodt jaungadā. Māsuara pilsētā.

Stefus spraudums
 Tas to vinnu ofšodt jaungadā. Māsuara pilsētā.
 Čhofelij vinnu ofšodt jaungadā. Māsuara pilsētā.

Svētciema pagasta tiesas 1850.
 gada 17. marta protokola daļa
 stāsta par dažām norisēm libiešu
 apdzīvotās sētās (LVVA 1779.f.,
 1. apr., 1.l., 19. lpp.).

pat vissīkāko zemes ga-
 balu, bērzu, mežu, pļavu,
 tīrumu, to nostūru, eze-
 ru, grāvju, strautu, upju,
 to liču un citi nosauku-
 mi.

6. Pagasta tiesu 19. gadsim-
 ta protokoli sniedz vis-
 pusīgu ainu par iedzīvo-
 tāju saimniecisko rīcību,
 darba, mantiskajām, rad-
 niecības un sociālajām
 attiecībām, konfliktu cē-
 loņiem un risinājumiem,
 tradicionālo materiālo
 un nemateriālo kultūru,
 par laikmetu juridisko
 normu īstenošanu dzīvē,
 vienlaikus – par latviešu,
 libiešu un citu etnosu
 zemnieku attieksmi pret
 šīm normām un par senu
 paradumtiesību nosaci-
 jumu pastāvēšanu. Pro-
 tokolos ir plašas ziņas par

muižu un zemnieku attiecībām, par muižu darbību zemnieku dzīves dažādu
 jomu regulēšanā. Īpaši jāuzsver, ka to pagasttiesu protokoli, kuri nepārtrauktā
 plūdumā aptver vairākus un pat daudzus gadu desmitus, nereti labi un
 vispusīgi atspoguļo attīstības procesus, parāda jauno, kas sāk iesakņošanās,
 paliekoši iesakņojas kādā gadu desmitā. Ilgu laikposmu aptverošie protokoli
 sniedz arī labu ieskatu par to, kā pagasta iedzīvotāji atšķirīgu gadu desmitu
 mainīgajos apstākļos izprata estētiskās, ētiskās un tikumiskās vērtības. Proto-
 kolos bieži atspoguļojas rūpes par bāriņiem, darba nespējīgiem, par savstarpē-
 ju izpalīdzēšanas plašu darbu un nelaimes gadījumu reizēs. Arī daudz kas cits,

piemēram: mantošanas, strīdu, ūtrupju un citos gadījumos nereti sastādīti visai aptveroši mantu saraksti, kuri sākti ar būvēm un beigti ar maziem mājsaimniecības piederumiem – glāzēm, karotēm, lampām, nažiem. Parādās daudz droši datējami un citādi raksturojami valodas izlokšņu fakti.

7. Kurzemes lībiešu 19. gadsimta vidū savā un latviešu valodā sacerētie sadzīves ieražu apraksti, pierakstītās miklas, sakāmvārdi un cits, ko viņi sūtīja uz Pēterburgu akadēmiķim Šēgrēnam pēc viņa 1846. gada ekspedīcijas un 1852. gada brauciena uz Latviju. Tie glabājas Krievijas Zinātņu akadēmijas arhīvā Sanktpēterburgā. Šīs ziņas 19. gadsimta otrajā pusē tulkoja un publicēja vācu valodā. Publicējuma tulkojumi latviešu valodā atrodami vairāku Latvijā strādājošu autoru darbos. Diemžēl vācu tekstos ir daudz būtisku neatbilstību oriģināltekstiem, un šīs neatbilstības, nereti pat pastiprinātā redakcijā, jaunajos izdevumos lasa cilvēki, kas interesējas par lībiešiem un viņu kultūru.

Nedaudz atkārtojoties, jāsaka: visās minētajās dokumentālo avotu kopās ietilpst milzīgs precīzi datēts, teritoriāli, nereti pat etniski un sociāli nosakāms valodas izlokšņu materiāls – dažādu paaudžu personu vārdi un uzvārdi, lielus un pavisam sīkus apjomus apzīmējoši vietvārdi, materiālās kultūras objektu un to daļu, nemateriālās kultūras parādību, radniecības saišu, sadzīves attiecību un daudzi citi nosaukumi. Īpaši vērtīgi ir pārbaužu (inventarizāciju) akti, bāreņu nodrošināšanas, mantojuma jautājumu kārtošana, izūtrupējamo lietu saraksti, darba strīdu un zemes ierīcības dokumenti, kuros atspoguļojas atšķirīgu etnosu (īgauņu, krievu, latviešu, lietuviešu, lībiešu, vācu) valodu un Latvijas novadu izlokšņu elementu sajaukšanās un savienošanos darbības vārdu, lietvārdu, vietvārdu un citādu nosaukumu darināšanā. Izstādot šīs dokumentu kopijas, cerējām, ka valodnieki pievērsīs uzmanību šiem eksponātiem, jo viņu publikācijās atsaucies uz arhīvu dokumentiem nav ikdienišķa parādība.

Vēl jāpiebilst, ka visiem dokumentiem nav vienāda kvalitāte, jo rakstvežiem bija atšķirīga attieksme un izpratne par aprakstāmajām norisēm, arī dažāds zināšanu līmenis.

Eksponējām arī daudzus latviešu pagātnes un mūsdienu periodikā ("Austrumā", "Balsi", "Baltijas Vēstnesis", "Baltijas Zemkopi", "Latviešu Avīzēs", "Latvijas Vēstnesis", "Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis", "Līvli", "Mājas Viesis", "Senatnē un Mākslā", "Tēvijā" un citur) publicētus atmiņu stāstījumus, ieteikumus, norišu un parādību aprakstus, salīdzinājumus, pētījumus, vērtējumus. Diemžēl eksponējuma saturiskā plašuma un šai informācijai pieļautā apjoma dēļ nevar aprakstīt periodikā kā Letonikas avotā esošās zinātniskās bagātības.

Visiem dokumentiem, fotoattēliem, zīmējumiem pievienojām atbilstošas dažāda plašuma anotācijas.

Izstādes sniegtā daudzpusīgā informācija bija atgādinājums, ka jūra un

piekraste ir mūsu bagātība, kura ne vien jāizmanto, bet arī jāmīl un jāaudzē. Mūsu paaudzei ir jāapzinās, kādu savu piekrasti atstāsim nākamajām paaudzēm.

Nododot izstādi "Letonikas" attīstīšanā ieinteresētās sabiedrības rīcībā, cerējām, ka ekspozīcijā redzētais:

- 1) mudinās mācību iestāžu pasniedzējus, novadpētniekus, publicistus, studentus, zinātnes darbiniekus vairāk pievērsties tām saturiskajām un tematiskajām bagātībām, kas nereti neapzinātas vai pienācīgi neizmantotas guļ Latvijas un kaimiņvalstu avotu krātuvēs, gaidot pētniekus;
- 2) mazinās "Letonikas" problemātikai pieslēgušos daudzu pētnieku darbos bieži sastopamo neattaisnojami kļūmīgo praksi nestrādāt ar pirmavotiem, bet vadīties no citu autoru publicētā un pat citētā it kā pirmavota teksta, kurš īstenībā nereti neatbilst pirmavotos izlasāmajam;
- 3) pārliecinās publikāciju gatavotājus par nepieciešamību strādāt ar pirmavotiem, kuri nereti rakstīti citvalodās un to izlasīšana prasa īpašas zināšanas;
- 4) palīdzēs radīt sapratni par to, ka "Letonikas" problemātikā 21. gadsimtā nav iespējams uzrakstīt paliekošas vērtības darbu, ja tas nebalstās uz rūpīgi apstrādātas daudzpusīgas pirmavotu kopas, kuras obligāta sastāvdaļa ir vēstures arhīvu dokumenti un daudzās jomās arī pēc vienotas programmas savākti zinātnieku ekspedīciju materiāli.

Nevardarbīgā pretošanās dokumentos un publikācijās

Inguna Mīlgrāve

Letonikas otrā kongresa sekcijas “Nevardarbīgās pretošanās loma Latvijas neatkarības atjaunošanā” ietvaros bija skatāma Tautas frontes muzeja un Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas veidotā izstāde “Nevardarbīgā pretošanās dokumentos un publikācijās”. Izstādi atklāja sekcijas vadītājs Tālavš Jundzis, Tautas frontes muzeja direktore Meldra Usenko un Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas direktore Venta Kocere.

Tautas frontes muzejs izstādē skatītājus iepazīstināja ar plašu atmodas laika fotodokumentu klāstu. Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas uzdevums bija cits – paraudzīties uz šo laika posmu ar bibliotēkas krājumā esošo grāmatu, preses izdevumu un dokumentu starpniecību.

Ekspozīcija veidota, izmantojot hronoloģiski tematisko principu, tādējādi parādot pretošanās kustības nepārtrauktību visā padomju okupācijas periodā. Pretestības kustības dalībnieks, dzejnieks G. Freimanis savās atmiņās raksta, ka “... ja būtu jāveido grafisks attēlojums pretestības kustībām, gan grupveida, gan arī individuālajām, tad liknes lejupslīde nav bijusi. Un jāsaka, ka tie, kas iesaistījās pretpadomju darbībā, tie zināja, kāds liktenis piemeklējis viņu priekštečus. Un tomēr – darīja darāmo: ar visiem iespējamajiem līdzekļiem centās likvidēt padomju varu un atjaunot neatkarīgu Latvijas valsti...”¹.

Pretestības kustībai Latvijā okupācijas režīma laikā bija izteikti divi posmi. Pirmais – bruņotā pretošanās. Viena no spilgtākajām bruņotās pretestības formām bija nacionālo partizānu kustība, kas bija aptvērusi visu Latvijas teritoriju. Otrais – nevardarbīgā pretestība okupācijas režīmam. Tā sākās pēc 1940. gada 17. jūnija okupācijas un turpinājās līdz 1991. gada augusta pučam, kad Latvija atguva savu neatkarību.² Kā jau liecina izstādes nosaukums, tad, veidojot izstādi, galvenais akcents tika likts uz nevardarbīgu pretošanos. Viens no tās izpausmes veidiem bija pretestības dzeja. Šīs dzejas raksturīgākā iezīme bija tā, ka pretestībnieki savu dzeju nublicēja. Tā izplatījās no rokas rokā, par tās izplatīšanu un lasīšanu draudēja sods. Tās galvenais vadmotīvs bija:

*Es gribu Latvijai būt tāds,
Lai tavas brīvības stundā,
Kura karogiem svētumu atdos,
Varētu sacīt – allaž biju ar tevi.*

Izstādē varēja aplūkot Voldemāra Zariņa, Gunāra Freimaņa, Fēliksa Nikmaņa, Bronislavas Mārtuževas, Pētera Ludviga Ozoliņa, Andra Bērza dzejoļu krājumus, kuros publicēta šā laika dzeja. Pēc pašu dzejnieku stāstītā, daudzi dzejoļi ir sacerēti "galvā", jo čekas pagrabos papīru neesot bijis ļauts iesūtīt. Pierakstīti tie esot vēlāk, pēc atmiņas, bet publicēti tikai jau pēc Latvijas neatkarības atgūšanas. Bija gan arī izņēmumi. Ēvalda Valtera pretpadomju poēma "Rusiāde" ar pseidonīmu Ints Baltarājs tika izdota 1956. gadā Stokholmā. Maza brūni pelēcīga grāmatiņa, kuras vāks atgādināja ietinamo papīru, pa dažādiem ceļiem vēlākos gados tika nogādāta arī Latvijā. Dzejniece Bronislava Mārtuževa publicējās ar citu vārdu. Izstādē bija skatāmi arī E. Stērstes, J. Medeņa, A. Pelēča, K. Skujenicka darbi. Šie dzejnieki savus darbus bija paspējuši publicēt jau pirms apcietināšanas.

Runājot par nevardarbīgo pretošanos, nevar nepieminēt Latvijas Nacionālo fondu (LNF), kuru 1947. gada decembrī nodibināja Stokholmā. Viens no fonda pamatuzdevumiem bija izplatīt precīzu informāciju par Latvijas zemi,

tautu un kultūru. Jau pirmajos darbības gados fonds izdeva astoņas grāmatas. Starp tām bija arī nu jau visiem labi zināmā "These Names Accuse" (Šie vārdi apsūdz). Arī jau minēto Ē. Valtera "Rusiādi" izdeva LNF. Vēlākos gados pirmajām izdotajām grāmatām piepulcējās vēl daudzas citas. LNF dažādos ceļos ievada okupētajā Latvijā informāciju par latviešiem svešumā un brīvās pasaules literatūru, kā arī izdeva un saņēma informāciju no Latvijas. Viens no interesantākajiem izdevumiem bija uz plāna zidpapīra drukāta dzejoļu grāmatiņa "Dievs, svēti Latviju!". Izstādē varēja apskatīt arī citas fonda izdotās grāmatas un bro-

Plakāts, kas 1982. gada 1. martā bija izlikts pie Jaunraunas kapiem.

*Latvijas Nacionālā fonda
izdevums.*

šūras. Minēšu tikai dažas no tām: H. Celmiņa "Sievietes PSRS cietumos", J. Barkāns "Soda nometņu un cietumu gūstā", V. Liniņš "Ārpus padomju koncentrācijas nāves nometņu žoga", Z. Sarma "Kolimas piezīmes", "Mīrušie apsūdz: Liecības par dzīvi padomju jūgā Latvijā", J. Dzintars "Okupētās Latvijas dienasgrāmata", A. Stinkulis "Īkšķojot pa Latviju" un vēl daudzas citas. Īpaši gribas pieminēt Agņa Baloža un Ādolfa Šildes grāmatas, kurās varēja smelties informāciju par Latvijas vēsturi. Bagātīga un plaša informācija par LNF darbību ir atrodama šī fonda arhīvā, kas glabājas Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas Misiņa bibliotēkā.

Nevardarbīgās pretošanās forma bija opozicionārā darbība, ko veica viena persona, šaurāka vai plašāka literātu un mākslinieku vai politiska alternatīva grupa. To darbība izpaudās anonīmās vēstulēs, uzrakstos, lapiņās, preses izdevumos... Par opozicionāru darbību uzskatīja žurnālu, skaņuplašu un grāmatu (kabatas formāta) nelegālu ieviešanu no ārzemēm un nelegālās preses izdošanu.³ Kā liecina arhīva dokumenti, šai darbībai sākotnēji nebija vienota centra, tā veidojās stihiski. Pretestības kustībā aktīvi iekļāvās jaunatne un vidējā vecuma cilvēki, tā izplatījās skolās, augstskolās, iestādēs. Skolēni apvienojās pulciņos, izplatīja skrejlapas, dažādās vietās uzvilka Latvijas sarkanbaltsarkano karogu. Skolēnu pulciņi aptvēra visu Latvijas teritoriju, sākot ar lielām pilsētām un beidzot ar maziem pagastiem. Skolās tika izdoti arī žurnāli, piemēram, Alūksnes vidusskolā izdeva žurnālu "Kokle". Visas skrejlapas, izdotās avīzes, izplatītā literatūra tika konfiscēta, jaunieši apcietināti un nonāca soda noņemēs. Bija gan arī izņēmuma gadījumi, kad proklamāciju autorus čekai tā arī neizdevās atrast.

Informāciju par šo laika posmu ir iespējams smelties pašu pretestības kustības dalībnieku liecībās un atmiņās. Sākotnēji tās publicēja dažādi trimdas izdevumi. Jau pieminēju LNF, kas aktīvi piedalījās pretestībnieku liecību publicēšanā. Interesantus materiālus par dzīvi padomju jūgā var atrast žurnālā

DIEVS, SVĒTĪ LATVIJU!

LATVIJAS HIMNA

Dievs, svētī Latviju,
Mūs' dārgo cēviju,
Svētī jel Latviju,
Ak, svētī jel to!

Kur latvju meitas zied,
Kur latvju dēli dzied,
Laid mums tur laimē diēt,
Mūs' Latvijā!

SVEICINĀM latviešus krievu okupētājā tēvzemē Latvijas valsts 50 gadus, 1968. gada 18. novembrī. Mūsu visu reiz brīvā un demokrātiskā neatkarīgā Latvijā ir atkal no jauna jāizcīnā un jāizjauno ar brīva cilvēka — tautas tiesībām pašiem lemt par savu valstisko formu un visu citu, kas saistās ar brīvības vārdu visdziļākā izpratnē, bez krievu un citu virskundzības. Krievu kaņaspēka varmācīgo Baltijas valstu okupāciju nav atzinuļas Amerikas Savienotās Valstis, Austrālija, Kanāda, Francija, Anglija u. c. Sveicinām ar latviešu dzejnieku rindām no Amerikas, Zviedrijas, Anglijas, Vācijas, Francijas, Austrālijas.

1968. gada jūnijā, Stokholma.

“Latvija Šodien”, kas iznāca no 1971. gada. Šajā žurnālā publicētie raksti veido savdabīgu Latvijas pretošanās kustības hroniku. Žurnāla lappusēs varam atrast informāciju par nacionālkomunistiem, Baltijas federāciju, disidentu kustību, padomju soda nometnēm, Helsinku deklarāciju, Baltiešu memorandu, Gaismas akciju un daudzām citām aktivitātēm. Žurnālā bija arī daudz rakstu par pašiem pretošanās kustības dalībniekiem – disidentiem. Nosaukšu tikai dažus: G. Astra, G. Rode, I. Cālitis, J. Ziemeļis, G. Freimanis, L. Doroņina-Lasmaņe, P. Brūveris, J. Rožkalns, J. Vēveris. Tika publicēti padomju soda nometnēs ieslodzīto saraksti. Izstādē varēja skatīt plašu materiālu klāstu no šā žurnāla lappusēm. Informāciju par notikumiem Latvijā publicēja arī žurnāli “Pasaule un Mēs” un “Vaga”.

Pavērsiena punkts Latvijas pretestības kustības vēsturē ir Latvijas cilvēktiesību aizstāvēšanas grupas “Helsinki-86” izveidošana, ko 1986. gadā Liepājā nodibina L. Grantiņš, R. Bitenieks un M. Bariss. 1987. gada oktobrī sāka iznākt žurnāls “Auseklis”, kurā tika publicēti visi grupas “Helsinki-86” dokumenti. To trimdā izdeva “Helsinki-86” Stokholmas grupa. Izstādes ekspozīcijā bija redzams šā žurnāla numurs, kas Latvijā bija pārrakstīts uz rakstāmmašīnas un pēc tam vairākkārt pavairots. Iespējams, ka tieši “Auseklī” daudzi pirmo-

1987. gada 14. jūnijs. No kreisās: A. Zariņš, I. Biteniece, R. Silavaups, A. Tomsons.

reiz izlasīja par Gunāru Astru. Ar "Helsinki-86" ziedu nolikšanu pie Brīvības pieminekļa 1987. gada 14. jūnijā aizsākās tautas demonstrāciju un protesta gājēju virkne.

Pēc "Helsinki-86" dibināšanās notikumi seko cits citam: tiek nodibināts "Vides aizsardzības klubs", veidojas kustība "Atdzimšana un atjaunošanās", notiek Latvijas Rakstnieku savienības valdes paplašinātais plēnums ar citu radošo savienību vadītāju un ekspertu piedalīšanos, "Latvijas Nacionālās neatkarības kustības" dibināšana, Latvijas Tautas frontes dibināšanas kongress, manifestācija "Par neatkarīgu Latviju" ... Veidojas dažādas partijas un kustības, iznāk daudzi un dažādi preses izdevumi. Izstādē varēja apskatīt dažādu partiju dibināšanas dokumentus un izdotos materiālus, avīzes un žurnālus, sākot ar TF izdoto "Atmodu" līdz pat Pilsoņu Kongresa laikrakstam "Pilsonis". Latvijas Akadēmiskajā bibliotēkā var atrast žurnālus "Staburags", LATNIA, "Junda", Tautas frontes nodaļu avīzes un informatīvos izdevumus. Izstādē ierobežotā apjoma dēļ varēja apskatīt tikai dažus no tiem.

Plašs materiālu klāsts ir pieejams par 4. maija Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanas deklarāciju, akciju "Baltijas ceļš", barikāžu laiku. Tie ir gan atmiņu krājumi, gan fotogrāfiju albumi, piemēram, "Atmiņas par barikāžu dienām" (2001), "Barikādes. Latvijas mīlestības grāmata" (1991). Īpaši jāpiemin tādi fundamentāli Latvijas vēsturnieku pētījumi, kas apvienoti krājumos "Latvijas Valsts atjaunošana" 1986–1993 (1998), "Baltijas valstis likteņgriežos" (1998), "Baltijas brīvības ceļš. Baltijas valstu nevardarbīgas cīņas pieredze pasaules kontekstā" (2005), "Nevardarbīgā pretošanās. Latvijas pieredze" (2006). Šajos akadēmiskajos izdevumos ir publicēti D. A. Lēbera, E. Levita, T. Jundža, I. Zīles, H. Stroda, I. Apines, V. Blūzmas, O. Celles un citu darbi. Šis laika posms ir iekļauts jau arī vairākās Latvijas vēstures mācību grāmatās.

Bagāts informācijas klāsts atrodams pretestības kustības un atmodas laika dalībnieku atmiņu stāstos. Ekspozīciju noslēdza E. Berklava, D. Ivāna, S. Kalnietes, J. Stradiņa, J. Freimaņa, E. Veidemanes, A. Bērza, M. Ziemeņa u.c. grāmatas.

Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas ekspozīciju interesantāku padarīja arī izstādītās fotogrāfijas, skrejlapas, piemiņas markas un aploksnes.

Avoti

- ¹ Es sapni par dzimteni pagalvi likšu. *Latvieši padomju vergu noietnēs un izsūtījumā*. Rīga, 1993.
- ² Zīle I. Pretestības kustība okupācijas režīma apstākļos. *Latvijas valsts atjaunošana 1986.–1993.* Rīga, 1998. 64.–87. lpp.
- ³ Strods H. Nevardarbīgās pretošanās formas Latvijā. 1944–1985. *Nevardarbīgā pretošanās. Latvijas pieredze*. Rīga, 2006. 23.–33. lpp.

Piekrastes grāmatizdevēji: sākotnējai ievirzei

Gunta Jaunmuktāne

Latviešu profesionālo izdevniecību vēsture sākas ar Kārļa Stālberga (1837–1895) Rīgā, Heinriha Alunāna (1835–1904) Jelgavā un Klāva Ukstiņa (1832–1904) Liepājā darbību deviņpadsmitā gadsimta otrajā pusē.

Pirmajām latviešu izdevniecībām vajadzēja stāties nevienlīdzīgā cīņā ar spēcīgajām Baltijas vācu grāmatu firmām (J.V. Stefenhāgens un dēls, J.K.D. Millers, V.F. Hekers, E. Plātess u.c.), kurām bija lieli naudas uzkrājumi, plašas spiestuves, grāmatu veikali un grāmatu izplatītāji. Arī cenzūra galvenokārt vērsās pret progresīvi noskaņotiem darbiem, ko laida klajā jaunās izdevniecības. Turklāt nebija ne augstāko mācības iestāžu, ne valdības atbalsta. Gandrīz visa grāmatniecība bija tikai privātās iniciatīvas un pašai izdevīgā entuziasma rezultāts. Bieži līdzās profesionāliem izdevējiem arī privātpersonas par saviem līdzekļiem laida klajā atsevišķas grāmatas (tādā veidā arī profesionāli izdevēji parasti sāka savu darbību).

Turklāt pirmo izdevēju grūtības vēl pavairoja pircēju trūkums. Tautas lielākajai daļai gan materiālie apstākļi, gan izglītības līmenis bija tik zems, ka kādas grāmatas vai avīzes iegāde bija diezgan rets notikums dzīvē. Tādēļ arī nevarēja plaši attīstīties izdevējdarbība, masveidīga grāmatu producēšana un izplatīšana. Arī grāmatu veikali atradās gandrīz vienīgi tikai lielākajās pilsētās. Rakstnieku honorāri latviešu izdevniecībās bija niecīgi. Tāpēc visa literārā un zinātniskā jaunrade ritēja no maizes darba brīvajā laikā. Izdevēji lielākoties bija grāmattirgotāji, kam izdošana un iespiešana bija tikai blakus nodarbošanās.

Vēl 1878. gadā Kaudzītes Matīss rakstīja: "...es uzņemos labāk grāmatu sarakstīt nekā krietna un uzticama izdevēja jeb apgādātāja sameklēšanu..."¹

Ar minētajiem apstākļiem, kā arī ar poligrāfiķu vājo amata prasmi izskaidrojama samērā zemā grāmatas kultūra – redakcijas un korektūras trūkumi, pavirša apdare. Ilustrācijas iespieda reti, jo trūka profesionālu latviešu mākslinieku. Visbiežāk kā ielimes izmantoja tīrāzētas ilustrācijas. Tomēr, neskatoties uz trūkumiem, grāmatas arvien vairāk kļuva par nozīmīgu spēku tautas dzīvē.

Šoreiz nedaudz par novadu izdevniecībām, kas darbojās Kurzemes un Vidzemes piekrastēs laika posmā no 1853. līdz 1911. gadam – par Liepājas, Ventspils, Limbažu, Liepupes un Salacgrīvas mazajām un vidēji lielajām izdevniecībām. Par šo tematu publicēto ziņu ir ļoti maz. Apskata pamatā apzinātas grāmatas un citi informācijas avoti, kas atrodas Latvijas Akadēmiskajā bibliotēkā. Pagaidām apzināto un pieminēto vietu izdevniecību un tajās izdoto grāmatu saraksts (*sk. pielik.*) nav pilnīgs, tāpēc meklējumi un izpēte vēl jāturpina.

“Vai tad lejas kurzemniekiem mūžam būs strēbt skābo putriņu, kamēr citi tautieši prasa jau pēc spēcīgākas barības? Vai Ventai, Abavai un Svētūpei būs būt purvainš ūdens, kamēr Daugava, Lielupe un Gauja dzidri tek? Vai tam apgabalam, kas radījis, lolojis Kronvaldu un Spāgi, kas mācījis Valdemāru, trūks spēka citiem gaišākiem Latvijas vidučiem pakal ciensties? Nē, ievērojot latviešu tautas spīrgto garu, Lejas Kurzeme nedrīkst snaust un pūt, kad visai latviešu zemei jāmostas, jāpošas.” Tā 1882. gadā Liepājas avīzes “Latvietis” pirmajā numurā redakcijas vārdā rakstīja redaktors Klāvs Ukstiņš.²

Un Liepāja tiešām neatpalika no citiem apgabaliem – bez jau minētā, visā Latvijā pazīstamā grāmatizdevēja Klāva Ukstiņa, kurš izdeva vairāk nekā simts grāmatu, Liepājā tajā laikā darbojās vēl vairāki desmiti lielāku un mazāku izdevēju. No ievērojamākiem minami Gotlibs Daniels Meijers, Kārlis Freivalds, Matīss Pētersons, Sīmanis Rūje, Viktors Nīmanis, J. Intenbergs, G. L. Cimmermanis, E. Fridrihsons, J. F. Pilītis, “Liepājas citu tautu rakstnieku tulkotāji”, kurus vēlāk pārdēvēja par “Liepājas latviešu grāmatu izdevēju biedrību”, un daudzi citi apgādi.

Ar nelielām izdevniecībām bija bagāta arī Ventspils. Tajā bez ražīgākā grāmatu izdevēja Teodora Antmaņa darbojās arī Bērtulis Blumbahs, Lauvu Kārlis, V. Kupfers, A. Brasholcs, Fridrihs Linge, H. Hiršmanis un citi.

Runājot par Limbažiem un to apkārtni, jāpiemin ne tikai lielākie Limbažu grāmatizdevēji Jānis Melķisis un Kārlis Paucītis, bet arī izdevējs Mārtiņš Elksne Liepupē un grāmatu tirgotāja R. Vītola apgāds Salacgrīvā.

Novadu izdevniecību vadītāji parasti bija tipogrāfiju īpašnieki vai grāmat-tirgotāji, kuri vienlaikus rosīgi darbojās apkārtnes sabiedriskajā dzīvē vai arī paši rakstīja un bija vietēja mēroga literāti. Zināšanas un dažādus smalkumus par grāmatu iespēšanu un izdošanu viņi galvenokārt ieguva no saviem aroda biedriem lielajās pilsētās, piemēram, Rīgā un Jelgavā.

Visi grāmatu izdevēji, tipogrāfiju īpašnieki bez sava apgāda grāmatām parasti iespieda arī citu izdevēju izdoto. Nozīmīgi, ka izdevēji drukāja ne tikai pašu sarūpētās grāmatas, bet arī mudināja sadarboties vietējos literātus, skolotājus, mācītājus un citus. Grāmatu izplatība bieži vien neaprobežojās tikai ar pašu tirgotavu un savu pilsētu, bet grāmatu kolportieri tās nogādāja arī kaimiņu pagastos un pilsētās. Kā rakstīja toreizējais Lubezeres skolotājs Teodors Zeiferts (vēlāk literatūras kritiķis un vēsturnieks) 1899. gadā: “... iet

apkārt kolportieri pa viesnīcām, pa mājām, pa dzelzceļu vagoniem un piedāvā savu precī, daži it godbijīgi sacīdami: “Mēs peļņu nedzenam, ir bez maksas dodam, kas var, lai atlīdzina vairāk, mazāk, kā tik.” Bet kā tu lai, cilvēks, kad tev jau lapa rokā, lai tik tālu blamējies, ka tu nevari atlīdzināt! Pa to starpu sabiedrības izsūta uzaicinājumus uz visām pusēm, lai iemaksā zināmu naudas summu un tad par to vēlāk piesūtīs grāmatas. Vēl rauga iegūt zināmu šķiru sadzīves aprindas, skolotājus, mācītājus u.c., kas lai pasākumu veicina; rauga iegūt katrā apgabalā pa krietnam veicinātājam. Ja derīgas grāmatas šādā ceļā rauga izplatīt, tad par to prieks.”³ Tomēr, lai nenotiktu tā, ka labas grāmatas, gaidot pircējus, mierīgi paliek izdevniecībā, “izdevējam tāpēc derēs visādā ziņā ierīkot patstāvīgus, plašus, dzīvus sakarus ar publiku. Sevišķi citos latviešu grāmatniecības centros, Rīgā, Jelgavā, vajadzētu būt pa priekšstāvim, pie kā ne vien grāmatas lielumā un mazumā dabūjamas, bet kas par viņu izplatīšanu tikpat dzīvi interesējas kā pats izdevējs”.⁴

Liepājnieks Gotlībs Daniels Meijers savu tipogrāfiju nodibināja jau 1851. gadā.

Deviņpadsmitā gadsimta 70. un 80. gados viena no ražīgākajām spiestuvēm Liepājā bija Viktora Nīmaņa (1845–1898) bilžu un grāmatu drukātava (arī grāmatu un bilžu spiestava). Tajā bez paša V. Nīmaņa izdotajām grāmatām drukāja arī citu izdevēju izdoto. V. Nīmanis kā oficiālais redaktors (faktiskais redaktors pirmajos gados bija M. Jurševics, pēdējos – J. Cīrulis) un izdevējs bija politiskajam un literārajam laikrakstam “Liepājas Pastnieks” (1877–1882). Laikrakstam katru gadu iznāca pa interesantam pielikumam, piemēram, “Karalauka lantkārte”, “Afganistānas karalauka lantkārte”, “Vēl kādas drusciņas priekš smieklu mīļotājiem no J. M. Liepājā” un citi.

Liepājnieks Matīss Pētersons savu darbību uzsāka 1882. gadā ar tipogrāfijas atvēršanu. Viņš arī turpināja izdot un iespiest G. D. Meijera 1882. gadā aizsākto sabiedriski politisko laikrakstu “Latvietis” (M. Pētersons iespieda 1883.–1886. g.). M. Pētersona apgāds pa gadiem nedaudz mainīja savu nosaukumu: “M. Pētersona bilžu un grāmatu drukātavas apgādiens”, “M. Pētersona grāmatu un rakstāmu lietu tirgotavas un drukātavas apgādība”, “M. Pētersona grāmatu tirgotavas apgādība” u.c.

Skolotājs, žurnālists un grāmatizdevējs Kārlis Freivalds (1865–1923) 1902. gadā Liepājā nodibināja savu izdevniecību un Zivju ielā, pretim sieviešu ģimnāzijai, atvēra grāmatu un rakstāmu lietu pārdotavu. Reizēm savu apgādu viņš dēvēja par “K. A. Freivalds un biedri”. Rosīgi piedalīdamies sabiedriskajā dzīvē, viņš bija arī viens no ražīgākajiem Liepājas izdevējiem. Turklāt aplūkojamā laika posmā K. Freivalds izdeva un rediģēja dienas avīzi “Sēkla” (1905–1906) un kristīgu jaunības žurnālu gara un prāta izkopšanai “Jaunība” (1907–1909). K. Freivalds sava apgāda izdotās grāmatas no vācu un krievu valodas bieži vien tulkoja pats.

Ievērojamākais Ventspils grāmatu izdevējs bija grāmattirgotājs Teodors G. Antmanis (1868–1913). Viņš bija arī redaktors un izdevējs sabiedriski politiskam un literāram nedēļas laikrakstam “Ventspils Apskats” (1907–1913) un reizi nedēļā iznākošajam “Ventspils Apskata Svētdienas Pielikumam” (1910–1913).

Ventspilnieks Fridrihs Linge bija redaktors un izdevējs izdevumam “Ventspils Lapa” (1898–1914), kas iznāca reizi nedēļā (ar 1911. gadu divas reizes mēnesī) ar tekstu latviešu, krievu un vācu valodā.

Grāmatu izdevējs limbažnieks Jānis Melķīsis (1857–?) savu darbību sāka 1878. gadā. Kā jauns iesācējs, ar maz līdzekļiem viņš iekārtoja un atvēra pirmo sietuvi un vēlāk tipogrāfiju Ziemeļrietumu Vidzemē, kur iespieda dažādus drukas darbus pagastu valdēm, tirgotājiem, aptiekām un muižām četrās valodās – latviešu, vācu, krievu un igauņu un 1885. gadā atvēra arī grāmatu veikalu. J. Melķīsis bija redaktors un izdevējs izdevumam “Limbažu Sludinātājs” (1886–1887), kas iznāca reizi nedēļā ar tekstu latviešu un vācu valodā, un izdevējs “Limbažu Ziņotājam” (1902–1905), kas iznāca latviešu, krievu un vācu valodā.

1901. gadā Vidzemes gubernators deva atļauju toreizējam zemniekam Kārlim Paucītim (1866–1919) Limbažos atvērt tipogrāfiju un grāmatu veikalu. Aktīvi darbodamies kā grāmatu izdevējs, viņš bija arī redaktors un izdevējs trim izdevumiem: “Limbažu Ziņas” (1908–1909), kas iznāca reizi nedēļā latviešu, krievu un vācu valodā, “Vienības Vēstnesis” (1909–1914) un pielikumam “Bērnu Draugs” (1911–1914).

Latviešu censoņu darbībā izpaudās vairākas raksturīgas līnijas. Sākumā viņi izvīrēja par savu mērķi izdot tikai krietnas un vērtīgas grāmatas. Bet pēc kādiem kritērijiem to noteikt? Kuras grāmatas tad nu būtu saucamas par krietnām un vērtīgām? Arī Teodors Zeiferts, kurš bija mācījies Irlavas skolotāju seminārā, daudz lasījis, domājis un rakstījis par literatūras uzdevumiem un nozīmi, rakstīja: “Tas ir grūti izšķirams jautājums. Te krit svarā dažādas sadzīves aprindas, dažādas attīstības pakāpes, dažādas ļaužu šķiras. Pēc šiem dažādajiem stāvokļiem grāmatu krietnuma noteikums svērsies drīz uz vienu, drīz uz otru pusi. (...) Cilvēks, kam nopietns darbs, kam darišanas ar dzīves pamata jautājumiem, tas var uzlūkot visu, kas viņa nopietnajā ciņā tam nekādu pabalstu nesniedz, par niekiem un blēņām. Te nu nevarēs skatīties ne uz kādiem mākslas principiem, bet uz to, kas tautas lielākajai daļai der, kas pieder pie viņas dienišķas maizes. Te būs jāuzņemas viena un otra tīri praktiska jautājuma apstrādāšana, tā: izceļojumi, zemkopības apstākļi, rūpniecības noteikumi un sekas, sieviešu stāvoklis, pašpalīdzības iestādes, iepazīšanās ar zināmiem likumiem utt. Un, ja šādus jautājumus arī neapstrādā apcerējumos, ja jaunlaiku dzīves apstākļus patiesi tēlo stāstos un citādos mākslas ražojumos, tad tagadējam lasītājam no tam nāks savs pozitīvs labums. Pie šādiem ražojumiem

tad nevar likt klāt tik noteiktus mākslas mērus. Īstu mākslinieku jau nav visai daudz, tomēr rakstnieku ir pulka. Tad ir daudz labāk, ka rakstnieks ņemas, lai arī mākslas ražojuma formā, pie īstas lietas, kam plašāka interese, un mēģina to dziļāk atklāt un par to dzīvāk domas iekustināt, nekā kad viņš visādā ziņā mēģina piepildīt kādas mākslas formas noteikumus, mēģina rādīties par tīru mākslinieku. (..) Tie mākslas darbi, kur mākslas nav, bet sadzīves intereses ir, jau ies drīz bojā, bet tie mazākais savam laikam ir kalpojuši un pa savai daļai, lai arī pa cik mazai, pie tā lielajiem uzdevumiem dalību ņēmuši.”⁵

Tāpat ar krietnām un vērtīgām grāmatām saprata tās grāmatas, kas latviešu lasītājiem sniedza kādas konkrētas vai vispārīgas zināšanas, padomus un cēla viņu vispārējo kultūras līmeni.

Taču, lai izdzīvotu, bija jādomā arī par pircēju piesaistīšanu un grāmatu pietiekamas apgrozības nodrošināšanu. Tādēļ izdevēji bija spiesti piemēroties neizglītotajam, mazprasīgajam lasītāju lokam un izdot arī mazvērtīgu literatūru. Bibliotekārs un bibliogrāfs Jānis Misiņš rakstīja: “..mūsu grāmatniecībā vai vislielāko postu ir nodarījuši mūsu sēnalliteratūras tirgotāji, tā sauktie “lubenieki”, no kuriem dažs ir papriekšu Daugavas tirgū ar siļķēm vai sviestu tirgojies, dažs izbankrotējis vairāk arodos un tad uzmeties par grāmatu tirgotāju un grāmatu izdevēju. Būdami bez kādas izglītības, – dažs pat savu vārdu knapi spēj uzrakstīt, – tie cenšas “iedzīvoties” par katru cenu un tikt pie turības, izdodot “ejošas grāmatas”.”⁶ Pie “ejošām grāmatām” pieskaitīja arī kalendārus, kuru vākus un saturu izmanīgi ļaudis nereti pārņēma no citu izdevēju un gadu kalendāriem. Parasti gan tik “gudri” rikojās Rīgas darboņi, piemēram, K. Orlovskis, A. Lācis, L. Vitols un citi. Tomēr savu labumu deva arī lubu literatūra, jo ar tās palīdzību daudzi, īpaši skolēni, aizrāvās ar lasīšanu un iemīlēja grāmatas uz visu mūžu.

Piekrastes izdevniecības, tāpat kā pārējās provinces izdevniecības, pielāgojās mazpilsētnieku un laucinieku sadzīves un saimniecības vajadzībām. Kaut arī varētu domāt, ka šie apgādi galvenokārt risināja jūras, kuģniecības un zvejas problēmas, tomēr tā tas nav. Izdoto grāmatu tematika ir tieši tāda pati kā pārējās Latvijas vidējiem un mazajiem apgādiem.

Kurzemes un Vidzemes piekrastes izdevniecību piedāvājumu veidoja:

1. Reliģiska satura darbi, tai skaitā ar reliģiju saistītas sadzīviskas kāzu un bērnu runas;
2. Daiļliteratūra (gan oriģinālā, gan tulkotā dzeja, stāsti, lugas), tai skaitā arī grāmatas bērniem;
3. Sērijizdevumi gan bērniem (“Bērnu atpūtas brīžiem”, “Jaunības un skolas bibliotēka”), gan pieaugušajiem (“Universālā bibliotēka”, “Citu tautu rakstnieki”);
4. Ābece, skolas mācību grāmatas un valodnieciska satura darbi (latviešu, vācu un krievu valodas vieglākai apguvei);

5. Latviešu un cittautu folkloras izdevumi (tautasdziesmas, teiku sakopojums) un sapņu grāmatas;
6. Padomnieki dažādām dzīves jomām un situācijām (pārstāvēta amatniecība, lauksaimniecība, lopkopība, biškopība, veselības un skaistuma kopšana, t.sk. vērsšanās pret dzeršanu un smēķēšanu, izsargāšanās no dažādām slimībām u.c.);
7. Vēsturiska un juridiska satura darbi;
8. Grāmatas par mūziku un notis;
9. Kalendāri un
10. Nedaudz materiālu par jūru un kuģošanu.

Kaut arī šajā laika posmā provincē dibinājās daudzas jaunas privātas izdevniecības, tomēr daļa no tām nebūt nebija provinciālas – tās darbojās ar plašu vērienu un laida klajā literatūru, kas pēc satura pārsniedza vietējās vajadzības un kam bija arī noteikts praktisks nolūks.

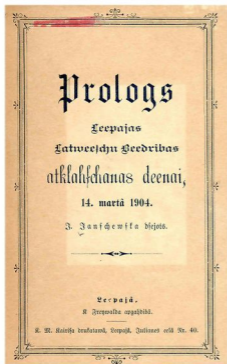
1. Gandrīz visas izdevniecības izdeva reliģiska satura grāmatas, piemēram, G. D. Meijers izdeva E. F. Šēnberga “Garīgas kāzu dziesmas” (1871) un “Jaunas kāzu runas” (1871), S. Rūje – “Garīgu dziesmu krājumu kristīgām draudzēm jeb ticības balss” (1880, 1889), M. Elksne izdeva skolotāja K. Baloža grāmatu “Kāzu rota jeb Dziesmas, runas un lūgšanas priekš brūtgāna un brūtes izvadīšanas no mājām un priekš kāzām” (1888). Par piemiņu Alojasa draudzei iznāca “Svēta koklīte jeb 12 Dāvida dziesmas uz dažādiem dzīvības brīžiem” (1898, M. Pētersons) un citas.

Populāras bija Sperdžena sprediķu grāmatas, ko izdeva gan V. Nīmanis 1878., 1879. un 1880. gadā, gan J. Intenbergs 1892. un 1894. gadā.

Daļa no reliģiska satura grāmatām bija katehismi pirmmācībai, piemēram, no angļu valodas pārtulkotā (tulkotājs nav uzrādīts) G. D. Meijera izdotā “Rīta blāzma jeb pirmā garīgā mācība maziem bērniem” (1888). Publicēja arī apcerējumus par dažādām reliģiskām tēmām, piemēram, K. Freivalda izdevumā iznāca apcerējumi “Vaj Dievs ir vaj nav?” (1897) un E. Fridrihsona grāmatīņa “Ķēniņa Dāvida bibeles kritika jeb pārspridumi par svētiem rakstiem” (1894). S. Rūje izdeva G. Grīntāla tulkoto Rodes “Kristīga ticības mācība jaunībai” (1888).

Kā “ardievas” Limbažu draudzei un kā veltījumu ticības mācības skolotājiem mācītājs Kārlis Beldavs uzrakstīja grāmatu “Dziedait tam kungam jaunu dziesmu! – Vēsturiski skati iz mūsu dziesmu grāmatas” (1906, K. Paucītis), ko sāka rakstīt Limbažos, bet pabeidza Pēterburgā.

Vairāki grāmatizdevēji gan Liepājā, gan Limbažos izdeva Mārtiņa Lutera “Mazo katķismu” (1877, V. Nīmanis, 1888, J. Melķīsis, 1909, K. Paucītis).

2. Dzejas, stāstus un lugas izdeva visi minētie grāmatu izdevēji. Tajā laikā daiļliteratūra galvenokārt vēl bija tikai laika kavēklis. Visbiežāk izdevumi bija samērā nekvalitatīvi tulkojumi no krievu vai vācu valodas, kuriem bieži valodu un tulkotāju pat neuzrādīja.

Tomēr uz šī fona izcēlās vairāki oriģinālliteratūras darbi, piemēram, dokumentāls saturs ir K. Freivalda apgādā izdotajam J. Janševska dzejojumam “Prologs Liepājas Latviešu biedrības atklāšanas dienai 14. martā 1904. gadā”, arī H. Hiršmaņa izdotajam Roberta Tautmiļa-Bērziņa dzejojumam “Wentspils senāk un tagad” (1901) un T. Antmaņa izdotajai “Teksta gramatiņai V Latviešu vispārējo dziesmu svētku atskaņām Wentspils Kurhausi 8. augustā 1910. gadā”. Koncertā piedalījās ap 150 dziedātāju un tika skandētas 19 dziesmas, no kurām tikai toreizējā valsts himna bija krievu valodā, pārējās bija Jurjānu Andreja, Jāzepa Vītola, Emīļa Dārziņa, Emīļa Melngaiļa, Baumaņu Kārļa un citu latviešu komponistu dziesmas.

Vairākus oriģināldzejas krājumus izdeva arī K. Paucītis Limbažos, piemēram, mācītāja un rakstnieka Jāņa Gobas-Alojšeša dzejoļu krājumu “Latvijas kalnos un lejās” (1905), F. Linge Wentspilī Krista Putniņa nelielo krājumiņu “Pirmie vizbuliši I” (1903), izdevējs Bērtulis Blumbahs Wentspilī savu pirmo dzeju krājumu “Līgas vēsts” (1884) un citi.

Tam laikam nozīmīgs bija rakstnieka Melnā Alkšņa (Augusts Melnalksnis) sakopotais literāriskais krājums “Pirmais burts” (1903), kas veltīts izdevēja Jāņa Melkiša 25 gadu darbības jubilejai. Savus veltījuma dzejoļus krājumā

ievietojusi gan daudzi visā Latvijā pazīstami dzejnieki, piemēram, Ādolfs Alunāns, Edvards Treimanis, Augusts Saulietis, Augusts Melnalksnis, gan arī vietējie jaunie, vēl nepazīstamie literāti.

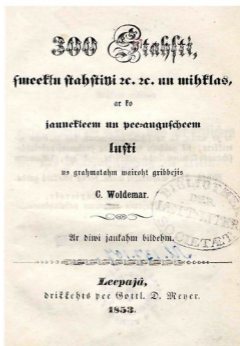
Tulkojumiem visvairāk izraudzījās tai laikā Vācijā populāro tautas rakstnieku darbus, piemēram, Franča Hofmaņa, kura bērniem un jaunatnei domātos īsos, interesantos, bet pamācošos stāstiņus mazās glītās burtnīciņās ar košiem krāsainiem vākiem izdeva T. Antmanis Ventspilī, piemēram, "Kā bērni dzīvo" (1901), "Stāstiņi bērniem" (1901) un citi.

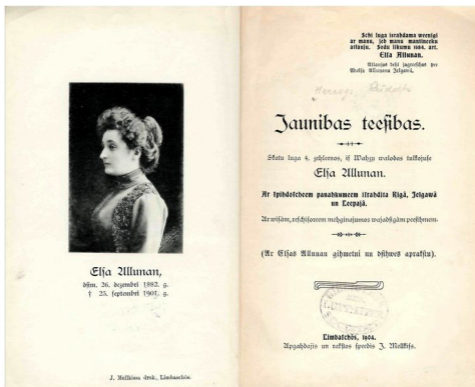
No tulkotajiem krievu autoru stāstiem pieminami A. Čehova raksti. Rakstu 1. burtnīcas titullapā ierakstīts autora atvēlējums: "“Latvisku grāmatu izdevēju biedrībai” Liepājā dodu vienīgo tiesību tulkot manus rakstus latviešu valodā. Antons Čehovs 13. augustā 1903. gadā Jaltā."

Lasītāji bija iecienījuši dažādu apgādu izdotās humoreskas, piemēram, pasaciņa "Nicas bullis" no Dunduru vecākā (1903, K. Freivalds), dažādu humoresku kopojums "Ēnas skati. Ainas iz dzimtenes ārēm" (1906, K. Freivalds), Ernesta Ferdinanda Šēnberga "Še ko pasmieties! jeb Stāsti, stāstiņi un rīmes" (1865, G. D. Meijers), Kristapa Šēnberga īsprozas darbi "Pirmais treknis kumoss priekš smieklu mīļotājiem" (1866, G. D. Meijers) un "Otrais treknis kumoss priekš smieklu mīļotājiem" (1868, G. D. Meijers) un citas.

Latviešu lasītājam jaunums bija Krišjāņa Valdemāra mācību laikā Liepājas augstākajā apriņķu skolā sakārtotā grāmatiņa "300 stāsti, smieklu stāstiņi u.c. un miklas, ar ko jaunekļiem un pieaugušiem lusti uz grāmatām vairot gribējis" (1853, G. D. Meijers). Grāmatiņas ievadā "Vārdi par grāmatām" minēts tās nolūks – celt zemnieku pašapziņu, skubināt visus uz grāmatu lasīšanu un prāta vingrināšanu. Šajā rakstā arī aizsākta doma par bibliotēku dibināšanu pilsētās un lasīšanas biedrībām pagastos, lai grāmatas būtu pieejamas visiem.

Starp publicētajām lūgām minamas vairākas latviešu autoru oriģināllugas, piemēram, Ādolfa Alunāna luga "Arī pilārs" (1904, J. Melķīsis) un Jāņa Meža skatu luga "Pamāte" (1897, R. Vitols). Pieminama arī Ādolfa Alunāna pārargri mirušās talantīgās meitas Elzas Alunānes no vācu valodas

tulkotā Rūdolda Hercoga luga “Jaunības tiesības” (1904, J. Melķis). Ar spīdošiem panākumiem luga bija izrādīta Rīgā, Jelgavā un Liepājā. Interesanti, ka luga nodrukāta ar visām režisoriem mēģinājumos vajadzīgajām piezīmēm. Grāmatiņas priekšvārdā varam aplūkot Elzas Alunānes ģimetni un iepazīties ar viņas dzīves aprakstu.

No tulkotajām lugām pieminama arī Kārļa Brīvnieka tulkotā Bjērnstjerna Bjernsona luga “Jaunais pāris” (1899, J. Melķis) un Jēkaba Velmes no vācu valodas tulkotā Gotholda Efraima Lesinga komēdija “Minna fon Barnhelm jeb Zaldātu laime” (1883, M. Pētersons). Tulkotājs grāmatiņas priekšvārdā rakstīja: “Šī komēdija Vācijā pirmā atkāpās no iebrauktā ceļa, kuru tolaik stāigāja visi dzejnieki, un tādā vizē radīja istu vācu komēdiju, kurā karakteri pēc dzīves un dabiski, un valoda viegla un gludena. Ar viņu iesākās jauns laikmets vācu dramatiskā poēzijā. No viņas arī mēs varam mācīties, kā drāma jāeksponē un kādai vajag būt tautiskai drāmai, lai viņa būtu arī vispārīga un saskanētu ar īstajiem dzejas likumiem un paģērējumiem.”⁷

3. Aplūkojamā laika periodā izdeva vairākas kvalitatīvi dažādas grāmatu sērijas gan bērniem, gan pieaugušajiem. Galvenokārt tie bija tulkojumi, bieži vien no neminētas valodas.

Sēriju “Bērnu atpūtas brīžiem” izdeva Kārlis Paucītis Limbažos. Kā sērijas

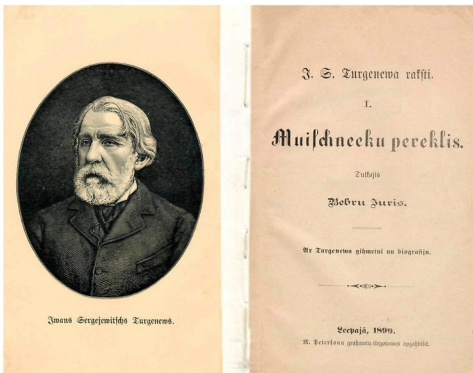
pirmā grāmatiņa iznāca Aleksandra Puškina "Zvejnieks un zivtiņa" (1904) J. Gobas-Alojieša tulkojumā no krievu valodas. Vēl sērijā publicēja Izabellas Kaizers stāstu "Noziedznieks" (1908), poļu rakstnieka Kazimira Glinska stāstu "Klusajā naktī" (1908), spāņu rakstnieka Benito Perc-Haldosa stāstu "Mūlis un vērsis" (1908), A. Hedenstjerna stāstu "Svētku vakarā" (1908), stāstu "iz norvēģu dzīves" "Uguntiņa" (1908). Visas šīs grāmatiņas tulkoja Augusts Melnalksnis ar pseidonīmu Melnais Alksnis. Sērijas otrā un trešā grāmatiņa pat iznāca atkārtotā izdevumā. Sērija turpināja iznākt vēl 1913. gadā. Pavisam šajā sērijā iznāca astoņas nelielas grāmatiņas. To cena bija no 4 līdz 10 kapeikām, tādējādi viegli nopērkamas un piemērotas arī dāvināšanai.

Sēriju "Jaunības un skolas bibliotēka" izdeva Teodors Antmanis Ventspilī. Šajā sērijā, šķiet, iznāca tikai trīs grāmatiņas. Hermīnas Proškes vēsturiskos stāstus "Vīrs pie vārda" un "Par vēlu!" (1896) un Helēnas Steklas stāstu krājumiņu "Jūras bezdelīga" (1896) tulkoja Kārlis Freivalds. Kā trešais sērijas darbs iznāca A. V. Kruglova Derīgs stāsts bērniem "Maizes devējs" (1900). Šīs sērijas grāmatiņas ir lielāka izmēra, ar krāsainiem vākiem, tāpēc arī dārgākas – 20–25 kapeikas.

Kaut arī tipogrāfijas īpašnieks liepājnieks Matīss Pētersons galvenokārt darbojās pēc komerciāliem apsvērumiem un grāmatniecība viņam bija tikai citu saimniecisku pasākumu blakusnozare, tomēr viņš bija viens no tiem, kam izdevās kļūt pazīstamam visā Latvijā. Lielākais M. Pētersona sasniegums bija "Universālā bibliotēka" (1898–1900). Kā pirmā sērijas grāmata iznāca ārsta Pāvila Strautzeļa "Ievērojami padomi par veselības kopšanu" (1899). Tajā apkopoti dažu tolaik pazīstamu mediķu priekšlasījumi un apcerējumi, kas lasīti Jelgavas latviešu biedrības jautājumu izskaidrošanas vakaros un vēlāk publicēti dažādos laikrakstos. Grāmatiņas prettitulā izdevējs norāda: "Sekojojot citu tautu paraugam, esmu nodomājis arī latviešu valodā izdot lētas, dažāda satura grāmatas – gan oriģinālsacerējumus, gan tulkojumus – zem nosaukuma "Universālā bibliotēka". Viens sējums (apmēram 4 drukas loksnes) maksās tikai 15 kap.; bet taps arī savienoti vairāk sējumi (2, 3 un vēl vairāk) vienā grāmatā. Gada laikā iznāks vairāk sējumu zem minētā nosaukuma. Cerēdams, ka mans pasākums atradīs latviešu tautā dzīvu atbalsi, apsolos rūpēties par to, ka "Universālā bibliotēka" sniedz vienīgi laba satura ražojumus."⁸ Tālāk arī piezīme, ka pirmā izdevuma "Ievērojami padomi par veselības kopšanu" manuskripts apgādāts no Liepājas latviešu grāmatu izdevēju biedrības. Jau drīz pēc grāmatas iznākšanas avīzē "Dienas Lapa" parādījās Teodora Zeiferta raksts "Kāds jauns pasākums", kurā viņš atzīmēja, ka sērija svarīga ar to, ka tas ir iesākums nodomātai lielākai, varbūt neparedzamai grāmatu virknei, tas ir iesākums latviešu "Universālajai bibliotēkai", grāmatu krājumam, kas visu aptver. Pēc T. Zeiferta domām, šādai bibliotēkai "vispirms jāaptver latviešu garīgā dzīve, jāmodina un jāapmierina interese par latviešu pašu gara darbiem. (..)

Bet kurš ir latviešu lielākais dzejnieks? Un kurš ir viņa labākais darbs? Mums patlaban vēl viss top, tā, ka nevar lāgā nošķirt, kam mazāk, kam vairāk un kam visvairāk paliekamas vērtības. Pie tam labu grāmatu lētums arī pie mums nav īsti nekas jauns. Pie vāciem tā lieta tāda bija: labas, klasiskas grāmatas bija dabūjamas, cik tīk, bet par tām vajadzēja maksāt dārgu naudu, universālā bibliotēkā tās uzreiz bija dabūjamas par smiekla cenu. Bet pie mums jau, piemēram, Apsīšu Jēkaba raksti dabūjami tik lēti, ka gan nebūs iespējami tos par vēl lētāku maksu piedāvāt. Tomēr ar visu to mūsu labāko rakstnieku darbu lēto izdevumu ziņā vēl daudz kas darāms. Dažu mūsu labāko rakstnieku darbi nemaz lāgā nav pieejami. (...) Tāpēc tagadējā latviešu universālā bibliotēka aptvers arī citu tautu labākos ražojumus. Bet tikai labākos, tādus, kas uz citām tautām darijuši iespaidu. Ir dzejnieki, kas, pa tautas robežām cauri lauзда-mies, top par pasaules dzejniekiem, no tiem visādā ziņā arī latviešu universālā bibliotēkā būtu meklējami ražojumi. Patlaban sāk no viņu darbiem krietni, priekšzīmīgi tulkojumi latviski parādīties. Tie lētos izdevumos tautai darāmi pieejami.”⁹

Sērija turpināja iznākt ar dažiem nozīmīgiem cittautu rakstnieku tulkoju-miem, piemēram, Ivana Turgeņeva “Muižnieku perēklis” (1899) Bebru Jura tulkojumā no krievu valodas ar īsu autora biogrāfiju un ģimetni un Hein-riha Heines “Dzejas” (1900). Šis H. Heines “Dzejas” Jēkaba Janševska tul-kojumā bija pirmais cittautu dzejnieka grāmatas tulkojums latviešu valodā.

Dzejas papildina dzejnieka portrets un J. Janševska īss apcerējums. Turklāt sērijā iznāca Jēkaba Janševska sešas odas Garlība Merķeļa piemiņai "Latviešu brīvības gādātājiem un dāvātājiem" (1899) un no vācu valodas tulkotā B. Leona luga "Izglitotie" (1900). Lugu tulkojusi Marija Andersone, dzimusi Alunāne. Šķiet pēdējā grāmata "Universālajā bibliotēkā" iznāca 1900. gadā ar Nr. 12–14. Tā bija I. Turgeņeva romāns "Priekšvakarā" Pētera Dreimaņa tulkojumā. Kā jau izdevējs sākumā solīja, katrs sējums maksāja 15 kapeikas, attiecīgi dubultais 30 un apvienotie 2.–4., 12.–14. sējums 45 kapeikas.

Turpinot Matīsa Pētersona iesākto "Universālās bibliotēkas" sēriju, tikai ar savu numerāciju, Liepājas kooperatīvais uzņēmums "K. A. Freivalds un biedri" izdeva dažāda satura un kvalitātes grāmatas, galvenokārt tulkojumus. Diemžēl nav uzrādīta valoda, no kuras darbs tulkots. Rūdolfā Falba romāna "Pasaules gals" (1905) prettitulā izdevējs rakstīja: "Tā kā mums interesē viss, kas amerikānisks, ceru, ka arī šis gluži amerikāniskais romāns pēc sava satura atradīs daudz cienītāju latviešu starpā, tāpat kā citās valodās, kurās tas jau izdots."¹⁰ Tomēr ne vienmēr iecerētais piepildījās. 1906. gada 1. martā Kārlis Freivalds vēstulē Jelgavas izdevējam un grāmattirgotājam Ludim Neimanim bija spiests atzīt: "Kamdēļ Jūs tik drīz sūtīsāt visu "Pasaules gals" atpakaļ? Esmu gan pa daļai iegāzies ar šo grāmatu, nav jau nekas īsts, bet ko lai dara – paandelēt tomēr var gan."¹¹ Sērijā iznāca arī jautrs nākotnes stāstiņš "Sieviete pēc 500 gadiem" (1904). Pārējās šajā sērijā izdotās grāmatas vēl vajadzētu apzināt.

Matīss Pētersons sadarbojās ar "Liepājas Citu tautu rakstnieku tulkotājiem", izdodot sērijas "Citu tautu rakstnieki" pirmās piecas grāmatas. Sērijā iznāca norvēģu rakstnieka Bjērnstjerna Bjernsona raksti trīs grāmatās – "Mazi stāstiņi" (1893), "Zvejnieka meitiņa" (1894) un "Arnis" (1896), poļu rakstnieka Henrika Senkeviča raksti vienā grāmatā "Ciema stāstiņi" (1895) un dažādi serbu un citu rakstnieku stāstiņi (1895). Tulkotāju vidū minami D. Jurkovskis, Līdumnieks (publicists Jānis Kreicbergs), Gaismiņš (žurnālists un tulkotājs Kārlis Bertrams) un citi.

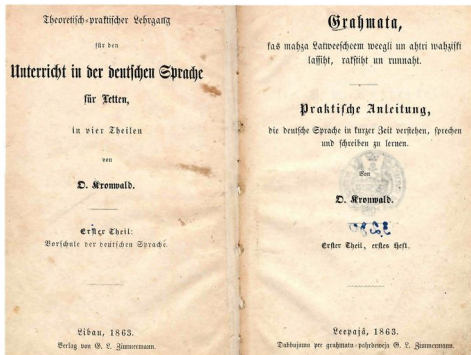
Izdevniecību "Liepājas Citu tautu rakstnieku tulkotāji" 1896. gadā pārdēvēja par "Liepājas latviešu grāmatu izdevēju biedrību", kas par savu mērķi izvirzīja izdot latviešu valodā gan oriģinālliteratūru, gan tulkojumus. Bez tam pilna biedru sapulce bija nolēmusi, ka aktīviem biedriem jāmaksā gada maksa viens rublis un viņi var saņemt tajā gadā izdotās grāmatas. Personas, kas ziedojušas ne mazāk kā simts rubļus, var tikt ievēlētas par pastāvīgiem biedriem. Sērijā "Citu tautu rakstnieki" biedrība izdeva Gija Mopasāna "Stāstiņus" (1897) Jēkaba Janševska tulkojumā ar īsu G. Mopasāna biogrāfijas apcerējumu. Par pārējām sērijas grāmatām pagaidām ziņu nav.

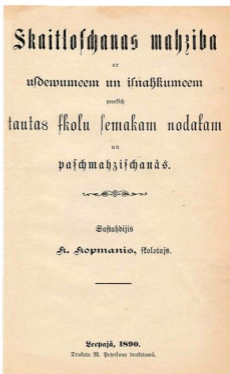
Ar šīm sērijām liepājnieki iedibināja cittautu autoru darbu izdošanas tradīciju visā Latvijā.

1890. gadu beigās cittaustu literatūru sāka popularizēt arī almanahos. 1896. un 1897. gadam izdeva literāru gada grāmatu "Tautu pagalms", kuras mērķis bija sniegt vispārējus pārskatus gan par citu tautu un latviešu literatūru kopumā, gan par atsevišķiem rakstniekiem. "Tautu pagalma" programmā izdevēji norādīja, ka sevišķa vērība tiks pievērsta krievu, vācu, franču, angļu un skandināvu literatūrām, savukārt par latviešu rakstniecību tiks sniegti īpaši plaši un sīki pārspriedumi, saraksti par derīgām grāmatām, kas iznākušas aplūkojamā periodā, un citas ziņas.¹²

4. Vairāki grāmatu apgādi izdeva pirmmācības ābece un dažādas skolu mācību grāmatas. Bieži vien ābecē nodrukāta arī lapa ar reizesrēķinu. Ābece izdeva Mārtiņš Elksne Liepupē ("Abc", b. g.), Kārlis Paucītis Limbažos (J. Goba-Alojietis "Pirmie soļi", 1909) un Teodors Antmanis Ventspilī krāsainas "Gaiļa ābece" (1896 un 1900).

Liepājnieks G. L. Cimmermanis izdeva Ata Kronvalda sastādītās vācu valodas mācību grāmatas – "Grāmata, kas māca latviešiem viegli un ātri vāciski lasīt, rakstīt un runāt" (1863) un "Mazais vācietis" 1. daļa (1865). Iznāca skolotāja Frīdriha Mēkona "Rēķināšanas katķisme it īpaši priekš tautas skolām" (1876, V. Nīmanis) un skolotāja K. Kopmaņa "Skaitļošanas mācība ar uzdevumiem un iznākumiem priekš tautas skolu zemākām nodaļām un pašmācīšanās" (1890, M. Pētersons). Gan latviešu skolām, gan laikrakstu lasītājiem

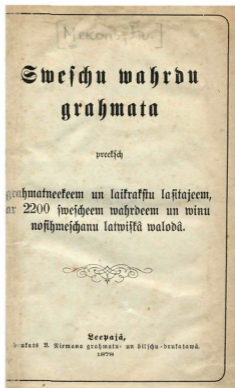

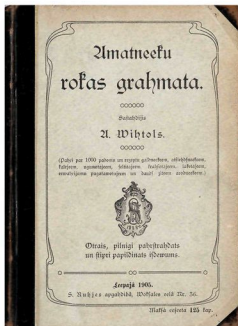
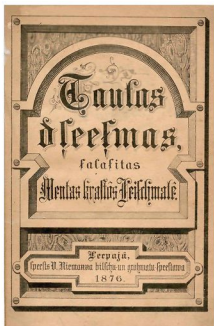

bija domāta V. Hartmaņa sarakstītā "Vēsture jeb pasaules stāsti no visvecākiem līdz visjaunākiem laikiem" (1873, V. Nīmanis). Latviešu valodas apguvei K. Paučiša apgāds Limbažos izdeva J. Rūķa sastādīto "Sistemātisko diktātu" (1904).

Gan skolām, gan visiem interesentiem bija ļoti nozīmīga skolotāja un literāta Frīdriha Mēkona sastādītā "Svešu vārdu grāmata priekš grāmatniekiem un laikrakstu lasītājiem ar 2200 svešiem vārdiem un viņu nozīmēšanu latviskā valodā", ko 1878. gadā laida klajā V. Nīmaņa tipogrāfija. Tā bija pirmā svešvārdu skaidrojošā vārdnīca latviešu valodā.

5. Interesanti ir dažādos apgādos izdotie latviešu un cittautu folkloras

izdevumi, piemēram, V. Nīmaņa spiestuvē izdotās “Tautas dziesmas, salāsītas Ventas krastos Leišmalē” (1876). 1873. gadā iznāca pirmais teiku sakopojums latviešu valodā – Teodora Klemensa “no malu malām sakrāti un sarakstīti” “Briesmīgi, bailīgi spoku stāsti, ka tos lasot mati ceļas stāvu”, pirmās šaušālas (V. Nīmanis). Limbažos Augusta Melnalkšņa tulkojumā iznāca arābu pasaku izlasīte “Tūkstots un viena nakts” (1904, J. Melķīsis). Un, protams, kā nu bez sapņu grāmatām! Sīmaņa Rūjes apgāds izdeva “Sapņu grāmatu ar piemēriem iz dzīves” (1895, tulkojums no nenosauktas valodas).

6. Gandrīz visas pieminētās izdevniecības izdeva visdažādākā satura praktisko padomu grāmatas. Tā kā izdevumu ir daudz un dažādi, minēšu tikai dažu grāmatu nosaukumus: “Lopu aizstāvēšanas kalendārs” (bez autora, 1887, V. Nīmanis), “Kā skaistumu kopt” (bez autora, 1901, J. F. Pilītis), J. Gobas-Alojīša “Kā izaudzināt un sagatavot salmus pinumiem” (1904, K. Paucītis), V. A. Berezovska “Ģimnastika jeb vingrošana” K. Kopmaņa tulkojumā no krievu valodas (1891, M. Pētersons), Sebastiana Kneipa “Mans testaments. Ūdens ārstniecība veselīem un slimīem par labu sarakstīta” tulkojumā no vācu valodas (1900, S. Rūje), Eduarda Bertrana “Vadonis pa bišu dārzu” M. un I. Kuškevicu tulkojumā no franču valodas (1900, S. Rūje) un citas.

Praktiskajai dzīvei ļoti noderīga bija A. Vitola sastādītā “Amatnieku rokas grāmata” (1905, S. Rūje), kurā apkopotas daudzas dažādas pamācības, kas

līdz attiecīgajam gadam latviešu arodnieciskajā literatūrā vēl nebija vienkopus izdotas. Grāmatā sniegti vairāk nekā 1000 padomi galdniekiem, atslēdzniekiem, kalējiem, uguņotājiem, zeltītājiem, krāsotājiem, laķētājiem, ievārijumu pagatavotājiem un citiem arodniekiem.

Gan V. Kupfers un Lauvu Kārlis Ventspilī, gan S. Rūje Liepājā ar saviem izdevumiem vērsās pret dzeršanas un smēķēšanas sērgu, piemēram, tulkojums no krievu valodas "Vai smēķēšana un dzeršana skādē veselībai?" (1902, Lauvu Kārlis), "Dzer brandvīnu!" (1901, S. Rūje) un citas.

Savā ziņā pārdomu rosinoša arī mūsdienās ir Arnolda latviski tulkotā (valoda, autors un tulkotāja uzvārds nav uzrādīti) "Par aptieķniecību" (1907, S. Rūje), kurā viņš raksta: "Vai aptieķniecība nebūtu tikpat labi pārvēršama par valsts īpašumu? Vai valsts caur visas šās darbības centralizāciju, fabricējot tinktūras, plāksterus, smēres un izdarot iepirkumus vairumā, nebūtu daudz vairāk spējīga sniegt zāles par lētu naudu?"¹³

Konkrētus, praktiskus padomus sniedz E. Burkevica tulkotā "Pamācība kā jāizsargājas no saslimšanas ar holēras sērgu" (1893, M. Pētersons). Acīmredzot tas ir pārpublicējums, kā rakstīts titullapā – "Iz Kurzemes guberņas avīzes".

Pie praktiskās literatūras var pieskaitīt arī K. Freivalda Liepājā izdoto Z. Smailsa grāmatiņu "Caur paša spēku" (b. g.). Grāmatā ieskicētas vairākas tēmas – nacionāla un individuāla pašpalīdzība, industrijas vadoņi, uzcītība un izturība, sīkumu un atgadījumu nozīme, enerģija un dūša, nauda un naudas lietošana, izglītība un izglītības traucēšana. Uzsverts, ka pašpalīdzēšanās gars ir indivīda dabīgās attīstības pamatā un ir arī nacionālā spēka un stipruma avots. "Laiks ir vienīgais mazais gabaliņš no mūžības, kas cilvēkam pieder, un to, tāpat kā dzīvību, nevar atkal atsaukt."¹⁴

7. Pie vēstures izdevumiem minama A. Brasholca Ventspilī izdotā brošūriņa "Par atmiņu uz kronēšanas svētkiem mūsu miļotam valdnieku pārim Aleksandram Aleksandrovičam un Marijai Fjodorovnai 15. maijā 1883. gadā" (autors nav uzrādīts).

Skolotājs Ermanis Pīpiņš-Vizulis no krievu valodas pārtulkoja D. A. Koroptševska "Stāstus par mežoniem" (1900, Liepājas latv. grām. izd. biedr.). Izdevuma ievadā tulkotājs uzsvēra, ka vēl aizvien ir maz populārzinātnisku grāmatu, kaut arī to ļoti pietrūkst. Viņaprāt, šī grāmata visus ieinteresēs, par ko norādot arī tas, ka Tautas Apgaismošanas Ministrijas Mācīta Komiteja oriģinālā to atvēlējusi ievest skolu bibliotēkās.

Tautas tiesiskās apziņas audzināšanai kalpoja no krievu valodas tulkotā A. Bašmakova "Programma tautas juridisku ieražu krāšanai", ko M. Pētersons 1892. gadā Liepājā nodrukāja Aizputes–Grobiņas Miera Tiesnešu sapulces priekšsēdētāja uzdevumā.

8. Izdevēji nedaudz pievērsās arī mūzikas tematikai. E. Fridrihsona izdevumā *Liepājā* iznāca "Dziesmu pērle, garīgas četrbalsīgas dziesmas jaukiem koriem" Pirmais krājums (1893). Savukārt K. Paucītis *Limbažos* izdeva J. Gobas-Alojīša apcerējumu "Par dziesmām un dziedāšanu" (1908). Priekšvārdā autors uzsver, ka dziesmās mēs izteicam savas sirds ilgas. "Dziesmas ir gara dzīves glezna, tikuma un goda dzīves tulsks. – Kur dziesmas skan, tur mājō labi, krietni cilvēki, tur varam droši piemist un mājot. – Vairojas tautā dziesmu gars, vairojas arī dzišanās pēc laba un krietna. (..) Skolotāju un ikviena dziesmu mīlētāja pienākums ir dēstīt dziesmu garu tautas sirdī, neļaut apklust dziesmām."¹⁵

9. Protams, daudziem apgādiem iecienīti izdevumi bija kalendāri. Arī Jānis Misiņš savulaik rakstīja, ka kalendāri latviešiem ir viena no visnepieciešamākām grāmatām, kas, tāpat kā Bībele un *Dziesmu grāmata*, atrodas katrā mājā.

Visiem kalendāriem kopīgais bija vispārīgā daļa ar kalendāriju, vecā un jaunā laika datumiem, vārda dienām, krievu Ķeizarkā nama un citām ziņām, dažādi lauksaimnieciska rakstura paziņojumi un tirgus laiki Vidzemē, Kurzemē un Leišos. Visos kalendāros vairāk vai mazāk bija literārā daļa – dzeja un proza un, protams, dažādas reklāmas. Katra novada kalendārs atšķīrās ar specifiskajām, savai pilsētai vai rajonam būtiskajām ziņām, piemēram, tirgus dienas konkrētajā pilsētā, *Liepājas* apgabala tiesas, *Aizputes-Grobiņas* miera tiesnešu sapulces un pilsētas augstāko tiesu iestāžu un skolu personāla rādītājs, *Liepājas* ielu un namu rādītājs, Policijas, izmeklēšanas tiesnešu un miertiesnešu iecirkņi *Liepājā* utt.

Jānis Melķīsis no 1888. gada izdeva "*Baltijas Latviešu Kalendāru*" 1889. gadam, kas, sākot ar otro gadu, saucās "*Īstais Baltijas Kalendārs*". Kalendārs iznāca deviņus gadus, līdz pat 1899. gadam.

Liepājnieki izdeva vairākus kalendārus. 1869. gadā iznāca G. D. Meijera izdotā "*Liepājas veca un jauna Laika grāmata uz to gadu 1870, kam ir 365 dienas*". Titullapā rakstīts, ka tajā var atrast: Svētkus un darbadienas, saules un mēness lēkšanu un noiešanu, dienas garumu, mēness starpas un gaisa nojēgšanas, ar bildēm pušķota.

Ar krāsainiem, koši zīmētiem vākiem 12 gadagājumus no 1891. līdz 1902. gadam iznāca Matisa Pētersona izdotais "*Liepājas Latviešu Kalendārs*". Kalendāra pirmā gada ievadā izdevējs pamatoja, kāpēc viņš ir uzdrošinājies izdot jaunu kalendāru: "*Liepājai un apkārtnēi trūkst sava plašāka kalendāra. Līdz šim visi pilnīgākie kalendāri tiek izdoti Rīgā un Jelgavā un ir aprēķināti priekš turienes horizonta. Bet ir jau pazīstama lieta, ka laika aprēķinums, kas izdarīts vienā vietā, nesakrīt ar laika aprēķinumu, izdarītu citā vietā, kas atrodas vairāk pret rietumiem vai austrumiem. Tā p. piem. Rīgā saule lec un noriet*

par 13, Jelgavā par 10 minūtēm agrāki nekā Liepājā. Protams, ka aprēķinot mēneša griežus, starpība iznāk vēl lielāka. Šo trūkumu gribēju novērst, izdodams Liepājas Latviešu kalendāri, kas aprēķināts priekš Liepājas horizonta, un kas arī satura ziņā būtu jo pilnīgs un caur lētāku maksu arī mazāk turīgiem tautiešiem pieejams.”¹⁶

Kalendārā apkopoti interesanti rakstiņi par Liepājas vēsturi, piemēram, “Liepājas ostas vēstures 1. laikmets”, “Liepāja poļu dumpī 1831. gadā” un citi. Ar 1894. gadu kalendāra titullapā rakstīts, ka tas derīgs visā Kurzemē un Vidzemē.

Un, protams, humoristiskie kalendāri. Humoristiskajiem kalendāriem visos gados un visos novados vienmēr ir bijusi īpaša loma latviešu kalendārniecībā. Arī kalendāros, kas sevi nereklamē par humoristiskajiem, atrodamas humoreskas, feļetoni, vai vismaz anekdotes un sarži.

K. A. Freivalda un biedru grāmatu pārdotavas apgādībā iznāca “Janševska Jaunais Zobgala Kalendārs” 1904. un 1905. gadam. Atšķirībā no iepriekš minētajiem kalendāriem, šajā lielāko daļu aizņem dažādas humoreskas gan dzejā, gan prozā un daudz ilustrāciju. Kalendārā ar dažādiem pseidonīmiem publicējušies daudzi dzejnieki, rakstnieki, žurnālisti un skolotāji, piemēram, Diedelnieks (dzejnieks Fridrihs Plostnieks), V. Rudolfs (skolotājs un žurnālists Rūdolfs Viksna), Zobgals (rakstnieks Jēkabs Janševskis), Vēsmiņu Kārlis (dzejnieks Kārlis Krūza) un citi.

10. Ja jau runājam par piekrasti, ļoti gribas uzsvērt izdevumus, kas saistīti ar jūru vai īpašo piekrastes dzīvi. Pārsteidzoši, bet šādu grāmatu ir ļoti maz. Pieminamas tikai liepājnieku izdotās nelielās, bet nozīmīgās brošūras.

1873. gadā Viktora Nīmaņa grāmatu un bilžu spiestuvē izdeva mazu, plānu brošūriņu ar četriem zīmējumiem “Pamācīšana kā jāliekas pie sliķoņu glābšanas”. Grāmatiņā sīki uzskaitīts, kā jāsteidzas palīgā sliķējam, kā viņi jāizvelk no ūdens un kā jācenšas atdzīvināt. Norādīts arī, ko nedrīkst darīt. Bez tam sīki aprakstīts, kā veikt mākslīgo elpināšanu.

1897. gadā Matīsa Pētersona apgādā iznāca “Īsi padomi jūrnikiem kā starptautiskie flagu signāli un laivu signāli lietojami”. Grāmatai pielikumā: Valsts flagu un signālu flagu tabula dabiskās krāsās. Ievadā grāmatas sastādītājs uzsver, ka, kaut gan jau izdotas jo plašas starptautiskas signālu grāmatas krievu un vācu valodā, tomēr tās daudziem Baltijas latviešu jūrnikiem dārgās cenas dēļ nav pieejamas vai arī valodas barjeras dēļ grūti saprotamas. Tāpēc ķeizars riskās dragātu kuģu ļaužu glābšanas sabiedrības (Kurzemes iecirkņa valdes) Liepājas nodaļa, ierīkodama no Kolkas raga līdz Palangai glābšanas stacijas ar flagu signālu ietaisēm, uzskatīja, ka latviešu valodā trūkst īsas pamācības par visvajadzīgāko divu, trīs un četru flagu signālu, kā arī par laivu signālu lietošanu. Grāmatu, konsultējoties ar Liepājas jūrskolas vadītāju Kristiānu Dālu,

uzdeva sastādīt M. J. (autors nenoskaidrots). Padomi bija domāti kā rokasgrāmata jūrnikiem un iesietā veidā maksāja 50 kapeikas.

Visi pieminētie un arī nepieminētie Kurzemes un Vidzemes piekrastes grāmatizdevēji ir pelnījuši savas darbības sikāku un pamatīgāku izpēti un izvērtējumu, tāpēc pie šī jautājuma vēl daudz jāstrādā. Pielikumā sniegts ieskats minēto izdevēju izdoto grāmatu klāstā, taču šis saraksts ir nepilnīgs un izdoto grāmatu apzināšanas darbs vēl jāturpina. Droši varam apgalvot, ka piekrastes grāmatizdevēju sniegumam nebija tikai vietēja nozīme, bet lielākoties tās bija grāmatas, ko tirgoja un lasīja visā Latvijā.

Kaut arī piekrastes izdevējdarbības ieguldījums visas latviešu grāmatniecības attīstībā ir neliels, tomēr tas ir nozīmīgs kā novadu sabiedrības izglītības, informētības, nacionālās pašapziņas un latviskuma veicinātājs un uzturētājs.

Avoti

- ¹ Baumanovskis P. Latviešu vecie rakstniecības darbinieki vēstulēs. *Pēdējā Bridī*. 1928. 259. nr. 14. nov. 2. lpp.
- ² (Ukstiņš K.) "Latvieša" pirmais vārds. *Latvietis*. 1882. 1. nr. 6. janv. 1. lpp.
- ³ Zeiferts Teodors. Kāds jauns pasākums. *Dienas Lapa*. 1899. 113. nr. 22. maijs (3. jūn.). 3. lpp.
- ⁴ Turpat.
- ⁵ Turpat. 3., 4. lpp.
- ⁶ Aizkrācnieks (Jānis Misiņš). No viņu augļiem būs jums viņus pazīt. *Dzimtenes Vēstnesis*. 1915. 331. nr. 17. (30.) dec. 1. lpp.
- ⁷ Velme Jēkabs. Kāds vārdiņš par ievēdēju. *G. E. Lesings. Minna fon Barnhelm*. Liepāja. 1883. 4. lpp.
- ⁸ Strautzelis P. *Ievērojami padomi par veselības kopšanu*. Liepāja. 1899.
- ⁹ Zeiferts Teodors. Kāds jauns pasākums. *Dienas Lapa*. 1899. 113. nr. 22. maijs (3. jūn.). 3., 4. lpp.
- ¹⁰ Falbs R. *Pasaules gals*. Liepāja. 1905.
- ¹¹ LABR L. Neimaņa f. 3., 8.
- ¹² *Tautu pagalmi 1896. gadam*. Liepāja. 1895. 128. lpp.
- ¹³ *Par aptiekniecību*. Liepāja. 1907. 33. lpp.
- ¹⁴ Smailis Z. *Caur paša spēku*. Liepāja. b. g. 25. lpp.
- ¹⁵ Goba-Alojietis J. *Par dziesmām un dziedāšanu*. Limbaži. 1908. 3. lpp.
- ¹⁶ *Liepājas latviešu kalendārs uz 1891. gadu*. Liepāja. 1890. 2. lpp.

Kurzemes un Vidzemes piekraustes grāmatizdevēju izdotās grāmatas (1853–1911)

Saraksts ir nepilnīgs, domāts tikai ieskatam un turpmākā pētnieciskā darba ievirzei. Grāmatām doti LAB Misiņa bibliotēkas šifri pēc universālās decimālās klasifikācijas – UDK, lai interesenti orientētos grāmatu saturā: D – daiļliteratūra (stāsti, dzeja, lugas), K – kalendāri, 17 – ētika, 2, 21, 22, 26 – reliģija, 36 – sociālās problēmas, 371 – izglītības sistēma, 398, 398.2, 398.8(47.4) – folklorā, 43 – vācu valoda, 491.93, 491.93-3 – latviešu valoda, 51 – matemātika, 59 – lopkopība, 6 – lietišķās zinātnes, 61, 616 – medicīna, 633 – laukkopība, 638 – biškopība, 65 – tirdzniecības un satiksmes organizēšana, 78 – mūzika, N78 – notis, 796 – sports, 9, 9(47), 902 – vēsture.

Kārļa Freivalda izdotās grāmatas, Liepāja

1. D Čehovs A. Zviedru spička. 1904. 22 lpp.: il. Gotu burti.
2. 21 Dennerts E. Dabas likums, atgadījums, papriekšnolemšana! b. g. 55, [1] lpp. Gotu burti.
3. D Ēnas skati. 1906. 52 lpp.: il. Gotu burti.
4. 22 Fridrihsons E. Ķēniņa Dāvida Bībeles kritika. 1894. 36 lpp.: ģīm. Gotu burti.
5. K261 Janševska jaunais Zobgala kalendārs 1904. gadam. Pirmais gads. 1903. 143, [1] lpp.: il., tab. Gotu burti.
6. K261 Janševska jaunais Zobgala kalendārs 1905. gadam. Otrais gads. 1904. 32, 96 lpp.: il., tab. Gotu burti.
7. D Janševskis J. Prologs Liepājas Latviešu biedrības atklāšanas dienai 14. martā 1904. 8 lpp. Gotu burti.
8. D Nīcas bullis. 1903. 6, [2] lpp. Gotu burti.
9. 17 Smailss Z. Caur paša spēku. b. g. 38 lpp. Gotu burti.
10. D Streton H. Caur lielām ciešanām. b. g. 253, [1] lpp. Gotu burti.
11. 2 Vaj Dievs ir vaj nav? 1897. 40 lpp. Gotu burti.
12. D Falbs R. Pasaules gals. 1905. 152 lpp. (Universālā bibliotēka; Nr. 2). Gotu burti.
13. D Sieviete pēc 500 gadiem. b. g. 24 lpp.: il. (Universālā bibliotēka; Nr. 3). Gotu burti.

Sīmaņa Rūjes izdotās grāmatas, Liepāja

1. 638 Bertrāns E. Vadonis pa bišu dārzu. 1900. 233, [7] lpp., 1 lp. ģīm., 1 lp. atsev. saloc. tab. Gotu burti.
2. 36 Dzer brandvīnu! 2. izd. 1901. 24 lpp. Gotu burti.
3. 2 Garīgu dziesmu krājums. 1889. 528, XVI lpp. Gotu burti.
4. D Izstumtais. 1890. 63, [1] lpp. Gotu burti.
5. 2 Kas negribētu Dievu lūgt? 1891. 15, [1] lpp. Gotu burti.
6. 61 Kneips S. Mans testaments. 1900. 6, [2] lpp. Gotu burti.
7. 61 Kneips S. Mans testaments. Ūdens ārstniecība, veselīem un slimīem par labu sarakstīta. 1900. XX, 297, [3] lpp.: il. Gotu burti.
8. 61 Kneips S. Pielikums pie Mana testamenta. 1903. 356, [4] lpp.: il. Gotu burti.
9. 61 Par aptieķniecību. 1907. 37, [3] lpp. Gotu burti.
10. 638 Potehins A. Mācība biškopībā. 1895. 111, [1] lpp., 1 lp. atsev. saloc. tab. Gotu burti.

11. 26 Rode. Kristīga ticības mācība jaunībai. 1888. 124 lpp. Gotu burti.
12. 398 Sappu grāmata. 1895. 31, [1] lpp. Gotu burti.
13. D Stīna A. Septiņi zelta lukturi. 1891. 144 lpp. Gotu burti.
14. 6 Vītols A. Amatnieku rokas grāmata. 2. pārstr. un papild. izd. 1905. 411, [3] lpp. Gotu burti.

Matīsa Pētersona izdotās grāmatas, Liepāja

1. 398 (47.4) Bašmakovs A. Programma tautas juridisku ieražu krāšanai. 1892. 54 lpp. Gotu burti.
2. 796 Berezovskis V. Ģimnastika jeb vingrošana. 1891. 36 lpp.: il. Gotu burti.
3. 65 Īsi padomi jūrniekiem, kā starptautiskie flagu signāli un laivu signāli lietojami. 1897. 27, [5] lpp.: il. Gotu burti.
4. 51 Kopmanis K. Skaitļošanas mācība ar uzdevumiem un iznākumiem priekš tautas skolu zemākām nodaļām un pašmācīšanās. 1890. 40 lpp. Gotu burti.
5. D Lesings G. E. Minna fon Barnhelm jeb zaldātu laime. 1883. 78 lpp. Gotu burti.
6. K Liepājas Latviešu Kalendārs uz 1891. gadu. 1890. 81, [31] lpp.: tab. Gotu burti.
7. K Liepājas Latviešu Kalendārs uz 1892. gadu, kam ir 366 dienas. 2. gadagājums. 1891. 77, [19] lpp.: tab. Gotu burti.
8. K Liepājas Latviešu Kalendārs uz 1893. gadu, kam ir 365 dienas. 3. gadagājums. 1892. 113, [23] lpp.: tab. Gotu burti.
9. K Liepājas Latviešu Kalendārs uz 1894. gadu, kam ir 365 dienas: Derīgs visā Kurzemē un Vidzemē. 4. gadagājums. 1893. 112, [18] lpp.: tab. Gotu burti.
10. K Liepājas Latviešu Kalendārs uz 1895. gadu, kam ir 365 dienas: Derīgs visā Kurzemē un Vidzemē. 5. gadagājums. 1894. 140, [29] lpp., [1] lp. il.: tab. Daļa teksta arī krievu val. Gotu burti.
11. K Liepājas Latviešu Kalendārs uz 1896. gadu, kam ir 366 dienas: Derīgs visā Kurzemē un Vidzemē. 6. gadagājums. 1895. 184, [4] lpp., [1] lp. il.: tab. Gotu burti.
12. K Liepājas Latviešu Kalendārs uz 1897. gadu, kam ir 365 dienas: Derīgs visā Kurzemē un Vidzemē. 7. gadagājums. 1896. 152, [4] lpp.: tab. Gotu burti.
13. K Liepājas Latviešu Kalendārs uz 1898. gadu, kam ir 365 dienas: Derīgs visā Kurzemē un Vidzemē. 8. gadagājums. 1897. 160 lpp.: tab. Gotu burti.
14. K Liepājas Latviešu Kalendārs uz 1899. gadu, kam ir 365 dienas: Derīgs visā Kurzemē un Vidzemē. 9. gadagājums. 1898. 176 lpp.: tab. Gotu burti.
15. K Liepājas Latviešu Kalendārs uz 1900. gadu, kam ir 366 dienas: Derīgs visā Kurzemē un Vidzemē. 10. gadagājums. 1899. III, 175, [2] lpp.: tab. Gotu burti.
16. K Liepājas Latviešu Kalendārs uz 1901. gadu, 365 dienas: Derīgs visā Kurzemē un Vidzemē. 11. gadagājums. 1900. III, 176, [1] lpp.: tab. Gotu burti.
17. K Liepājas Latviešu Kalendārs uz 1902. gadu, kam ir 365 dienas: Derīgs visā Kurzemē un Vidzemē. 12. gadagājums. 1901. 144, [4] lpp.: tab. Gotu burti.
18. 616 Pamācība kā jāizsargājas no saslimšanas ar holēras sērgu. 1893. 12, [2] lpp. Gotu burti.
19. 22 Svēta koklīte jeb 12 Dāvida dziesmas. 1898. 67, [1] lpp. Gotu burti.
20. 26 Zīverts F. Arī jaunpiedzimušam bērniņam ir pierādītais Dieva ģimis. 1885. 34 lpp. Gotu burti.
21. 61 Strautzelis P. Ievērojami padomi par veselības kopšanu. 1899. 62 lpp. (Universālā bibliotēka; Nr. 1). Gotu burti.
22. D Turgeņevs I. Muižnieku perēklis. 1899. 167, [1] lpp. (Universālā bibliotēka; Nr. 2–4). Gotu burti.

23. D Janševskis J. Latviešu brīvības gādātājiem. 1899. 24 lpp. (Universālā bibliotēka; Nr. 5). Gotu burti.
24. D Leons V. Izglītotie. 1900. 96 lpp. (Universālā bibliotēka; Nr. 6–7). Gotu burti.
25. D Heine H. Dzejas. 1900. XIX, [1], 63, [1] lpp. (Universālā bibliotēka; Nr. 8–9). Gotu burti.
26. D Hauptmanis G. Veļas mazgātāja. 1900. 69 lpp. (Universālā bibliotēka; Nr. 10–11). Gotu burti.
27. D Turgeņevs I. Raksti II. Priekšvakarā. 1901. 168, [2] lpp. (Universālā bibliotēka; Nr. 12–14). Gotu burti.

J. Intenberga izdotās grāmatas, Liepāja

1. 2 Mūdijs D. L. Debess un viņas iedzīvotāji šeit un tur mūžībā. [1897]. 104, [8] lpp. Gotu burti.
2. 2 Sperdžens H. Dārgas Dieva apsolišanas. 1894. 371, [1] lpp. Gotu burti.
3. 2 Sperdžens H. Debess un elle. 1892. 48 lpp. Gotu burti.
4. D Stretone H. Mazā Grietiņa un viņas bērni. 1891. 64 lpp. Gotu burti.

Viktora Nīmaņa izdotās grāmatas, Liepāja

1. 9 Hartmanis V. Vēsture jeb pasaules stāsti. 1873. 92 lpp. Gotu burti.
2. D Klemens T. Briesmīgi, bailīgi spoku stāsti. 1873. 24 lpp. Gotu burti.
3. 59 Lopu aizstāvēšanas kalendārs. 1887. 14 lpp. Gotu burti.
4. 26 Luters M. Mazais katķisms. 1877. 18 lpp. Gotu burti.
5. 2 Mātes klints. 1880. 5 [1] lpp. Gotu burti.
6. 51 Mēkons F. Rēķināšanas katķisme it īpaši priekš tautas skolām. 1876. 32 lpp. Gotu burti.
7. 491.93-3 Mēkons F. Svešu vārdu grāmata priekš grāmatniekiem un laikrakstu lasītājiem ar 2200 svešiem vārdiem un viņu nozīmēšanu latviskā valodā. 1878. 42 lpp. Gotu burti.
8. 2 Pamācīdama bals. 1880. 15, [1] lpp. Gotu burti.
9. 61 Pamācīšana kā jāliekas pie sliktu glābšanas. 1873. 15, [1] lpp., [4] lpp. il. Gotu burti.
10. 2 Sarunāšanās par draudžu sapulču apmeklēšanu. 1881. 22 lpp. Gotu burti.
11. 2 Sperdžens H. Dabīga un garīga gaisma. 1878. 25, [1] lpp. Gotu burti.
12. 2 Sperdžens H. Jezus asinis dara svētus. 1880. 19, [1] lpp. Gotu burti.
13. 2 Sperdžens H. Sprediķi. 1879. 32 lpp. Gotu burti.
14. D Švānbergs J. Sievas mīlestība. 1873. 82 lpp. Gotu burti.
15. 398.8 (47.4) Tautas dziesmas, salasītas Ventas krastos Leišmalē. 1876. 50 lpp. Gotu burti.
16. D Vēl tādas drusciņas priekš smieklu mīļotājiem. 1874. 43, [1] lpp. Gotu burti.

Dažādas Liepājas izdevniecības

1. 43 Kronvalds A. Mazā vācieša pirmā daļa: pirmais un otrais solis. 2. izd. 1865. VIII, 96 lpp. Gotu burti. (L. Cimmermanis)
2. 43 Kronvalds A. Grāmata, kas māca latviešiem viegli un ātri vāciski lasīt, rakstīt un runāt. 1. d. 1863. 32 lpp. Gotu burti. (L. Cimmermanis)

3. N78 Dziesmu pērle, garīgas četrbalsīgas dziesmas jauktiem koriem. 1. krāj. 1893. 16 lpp.: notis. Gotu burti. (Ē. Fridrihsons)
4. 61 Kā skaistumu kopt. 1901. 42 lpp. Gotu burti. (J. F. Pīlītis)

Gotliba Daniela Meijera izdotās grāmatas, Liepāja

1. K Liepājas veca un jauna Laika grāmata uz to gadu 1870, kam ir 365 dienas. 1869. 72 lpp.: il., tab., notis. Gotu burti.
2. 26 Palīgs pie bērnu mācišanas. 1889. 201, [3] lpp. Gotu burti.
3. 26 Rīta blāzma jeb pirmā garīgā mācība maziem bērniem. 1888. 190 lpp. Gotu burti.
4. D Stāstītais, kas ne vien jokus, bet arī dažu derīgu mācību dod. 1866. 60 lpp. Gotu burti.
5. 2 Šēnbergs E. F. Garīgas kāzu dziesmas. 1871. 8 lpp. Gotu burti.
6. D Šēnbergs E. F. Jauna kabatas ziņģugrāmātiņa. 1871. 156 lpp. Gotu burti.
7. 2 Šēnbergs E. F. Jaunas kāzu runas. 1871. 44 lpp. Gotu burti.
8. D Šēnbergs E. F. Še ko pasmieties! 1865. 72 lpp. Gotu burti.
9. D Šēnbergs K. Pirmais Trekns kumoss. 1866. 72 lpp. Gotu burti.
10. D Šēnbergs K. Otrais Trekns kumoss. 1868. 78 lpp. Gotu burti.
11. D Valdemārs K. 300 stāsti, smieklu stāstiņi u. c. 1853. 232 lpp., [2] lpp. il. Gotu burti.
12. 2 Voitkus E. Rīta un vakara dziesmiņas skolas un mājas bērniem sarakstītas. 1867. 20 lpp. Gotu burti.

Liepājas citu tautu rakstnieku tulkotāji

1. D Bjernsons B. Raksti I. Mazi stāstiņi. 1893. 77, [3] lpp.: ģīm. (Citu tautu rakstnieki; Nr. 1). Gotu burti.
2. D Bjernsons B. Raksti II. Zvejnieka meitiņa. 1894. 159, [1] lpp. (Citu tautu rakstnieki; Nr. 2). Gotu burti.
3. D Senkevičs H. Raksti. I Ciema stāstiņi. 1895. 94, [1] lpp. (Citu tautu rakstnieki; Nr. 3). Gotu burti.
4. D Dažādi stāstiņi. 1895. 47, [1] lpp. (Citu tautu rakstnieki; Nr. 4). Gotu burti.
5. D Bjernsons B. Raksti III. Arnis. 1896. 104 lpp. (Citu tautu rakstnieki; Nr. 5). Gotu burti.

Liepājas latviešu grāmatu izdevēju biedrība

1. D Čehovs A. Raksti. 1. 1906. 72 lpp., 1 lpp. ģīm. Gotu burti.
2. D Mopasāns G. Stāstiņi I. 1897. 50 lpp. (Citu tautu rakstnieki). Gotu burti.
3. 902 Koroptševskis D.A. Stāsti par mežoniem. 1900. 150 lpp. Gotu burti.
4. K Tautu pagalmis 1896. gadam. 1895. 128 lpp. Gotu burti.
5. K Tautu pagalmis 1897. gadam. 1896. 104 lpp. Gotu burti.

Mārīņa Elksnes izdotās grāmatas, Liepupe

1. D Vecmeitas precēšanās raizes. 1885. 16 lpp. Gotu burti.
2. 491.93 Abc. Ābece. b. g. 16 lpp. Gotu burti.
3. 2 Balodis K. Kāzu rota jeb Dziesmas, runas un lūgšanas. 1888. 32 lpp. Gotu burti.

R. Vitola izdotās grāmatas, Salacgrīva

1. D Mežs J. Pamāte. 1897. 76 lpp. Gotu burti.

Kārļa Paucīša izdotās grāmatas, Limbaži

1. 2 Beldavs K. Dziedait tam kungam jaunu dziesmu! 1906. 109, [1] lpp.: il. Gotu burti.
2. 633 Goba-Alojietis J. Kā izaudzināt un sagatavot salmus pinumiem. 1904. 19, [1] lpp. Gotu burti.
3. D Goba-Alojietis J. Latvijas kalnos un lejās. 1905. 71, [1] lpp. Gotu burti.
4. 78 Goba-Alojietis J. Par dziesmām un dziedāšanu. 1908. 43, [1] lpp. Gotu burti.
5. 491.93 Goba-Alojietis J. Pirmie soļi. Ābece mājas bērniem. [1909]. 50 lpp.: il. Gotu burti.
6. 26 Luters M. Mazais katķisms. 1909. 24 lpp. Gotu burti.
7. D Melnalksnis A. Vecie Limbaži jautros nostāstos. b. g. 39, [1] lpp. Gotu burti.
8. 2 Modersons E. Atmaksājas. 1910. 36, [2] lpp. Gotu burti.
9. 2 Modersons E. Divdesmit iemesli pret atgriešanos. 1910. 97, [1] lpp. Gotu burti.
10. 2 Modersons E. Krusta svētība. 1911. 46, [2] lpp. Gotu burti.
11. D Roija K. Pazudušie dēli. 1911. 76, [2] lpp. Gotu burti.
12. D Roija K. Saules zemē. 1911. 125, [1] lpp. Gotu burti.
13. 491.93 Rūķis J. Sistemātisks diktāts. 1904. 32 lpp. Gotu burti.
14. D Puškīns A. Zvejnieks un zivtiņa. 1904. 16 lpp.: il. (Bērnu atpūtas brīžiem; Nr. I). Gotu burti.
15. D Kaizere I. Noziedznieks. 1908. 16 lpp. (Bērnu atpūtas brīžiem; Nr. II). Gotu burti.
16. D Kaizere I. Noziedznieks. 2. izd. 1913. 16 lpp. (Bērnu atpūtas brīžiem; Nr. II). Gotu burti.
17. D Glinskis K. Klusajā naktī. 1908. 15, [1] lpp. (Bērnu atpūtas brīžiem; Nr. III). Gotu burti.
18. D Perc-Haldosa B. Mūlis un vērsis. 1908. 16 lpp. (Bērnu atpūtas brīžiem; Nr. IV). Gotu burti.
19. D Hedenstjernas A. Svētķu vakarā. 1908. 16 lpp. (Bērnu atpūtas brīžiem; Nr. V). Gotu burti.
20. D Uguntiņa. (Stāsts iz norvēģu dzīves). 1908. 8 lpp. (Bērnu atpūtas brīžiem; Nr. VI). Gotu burti.

Jāņa Melķīsa izdotās grāmatas, Limbaži

1. D Advokāts Šabkins. 1891. 19, [1] lpp. Gotu burti.
2. D Alunāns Ā. Arī pilārs. 1904. 87, [3] lpp.: notis. Gotu burti.
3. 2 Balodis K. Ciānas slava jeb garīgas dziesmas ar pielikumu. 1905. 69, [3] lpp. Gotu burti.
4. D Bjernsons B. Jaunais pāris. 1899. 39, [1] lpp. Gotu burti.
5. D Damfkuģis Šillers. 1881. 14, [2] lpp. Gotu burti.
6. D Heine H. Sappu tēli, dziesmas un romances. 1904. 127, [1] lpp.: il. Gotu burti.
7. D Hercogs R. Jaunības tiesības. 1904. 77, [1] lpp. Gotu burti.
8. D Īsta Baltijas kalendāra fejetons 1895. 1894. 40 lpp. Gotu burti.

9. 371 Jākobsons J. Pašu ļaudis, gan izlīgsim! 1887. 32 lpp. Gotu burti.
10. 26 Luters M. Mazais katķisms. 1888. 15, [1] lpp. Gotu burti.
11. D Melnalksnis A. Pirmais burts. 1903. 156 lpp.: il. Gotu burti.
12. D Pie Vientuļa. 1905. 29, [1] lpp. Gotu burti.
13. D Rogulis. Sprigstošās dzirksteles. 1891. 22, [2] lpp. Gotu burti.
14. 398.2 Tūkstots no viena nakts. Arābiešu pasaciņas I. 1904. 74 lpp.: il. Gotu burti.
15. K Baltijas Latviešu kalendārs 1889. gadam, kam 365 dienas. 1888. 52, [12] lpp.: tab. Gotu burti.
16. K Īstais Baltijas kalendārs, 1890. Otrais gads. 1889. 84, [20] lpp.: tab. Gotu burti.
17. K Īstais Baltijas kalendārs 1892. gadam. Trešais gads. 1891. 87 lpp.: tab. Gotu burti.
18. K Īstais Baltijas kalendārs 1893. gadam. Ceturtais gads. 1892. 74, [14] lpp.: tab. Gotu burti.
19. K Īstais Baltijas kalendārs 1894. gadam, kam 365 dienas. 5. gads. 1893. 72, [8] lpp.: il., tab. Gotu burti.
20. K Īstais Baltijas kalendārs 1895. gadam, kam ir 365 dienas. 6. gads. 1894. 26, 32, [20] lpp.: il., tab. Gotu burti.
21. K Īstais Baltijas kalendārs 1896. gadam, kam ir 366 dienas. 7. gads. 1895. 48, 48 lpp., [1] lp. il.: il., tab. Gotu burti.
22. K Īstais Baltijas kalendārs 1898. gadam, kam 365 dienas. Astotais gads. 1897. 96 lpp.: il., tab. Gotu burti.
23. K Īstais Baltijas kalendārs 1899. gadam, kam 365 dienas. Devītais gads. 1898. 96 lpp., [1] lp. ģīm.: il., tab. Gotu burti.

Teodora Antmaņa izdotās grāmatas, Ventspils

1. 2 Dennerts E. "Lai top". b. g. 62, [2] lpp. Gotu burti.
2. 491.93 Gaiļa ābece. 1896. 8 lpp., [4] lpp. krās. il. Gotu burti.
3. 491.93 Gaiļa ābece. 1896. 8 lpp., [4] lpp. krās. il. [citas il.]. Gotu burti.
4. 491.93 Gaiļa ābece. 2. izd. 1900. [8] lpp., [2] lp. il. Gotu burti.
5. D Hofmanis F. Stāstiņi bērniem. 1901. 31, [1] lpp. Gotu burti.
6. D Hofmanis F. Kā bērni dzīvo. 1901. 31, [1] lpp. Gotu burti.
7. D Hofmanis F. Gulivera ceļošana. b. g. 31, [1] lpp. Gotu burti.
8. D Ingers M. "Teātris bija vainīgs". 1891. 16 lpp. Gotu burti.
9. D Jūras laupītājs. 1903. 29, [3] lpp. Gotu burti.
10. D Ko krustmāte stāsta. b.g. 30, [2] lpp. Gotu burti.
11. D Mazais pūziķis. 1901. [16] lpp. Gotu burti.
12. D Skrejošais holandiešis. 1904. 30, [2] lpp. Gotu burti.
13. D Stāstiņi par svešām zemēm. 1903. 30, [2] lpp. Gotu burti.
14. D Teksta grāmatiņa V Latviešu vispārējo dziesmu svētku atskaņām 1910. gadā. b. g. 16 lpp. Gotu burti.
15. D Proške H. Virs pie vārda. 1896. 88 lpp. (Jaunības un skolas bibliotēka; Nr. 1). Gotu burti.
16. D Stekla H. Jūras bezdelīga. 1896. 71, [1] lpp. (Jaunības un skolas bibliotēka; Nr. 2). Gotu burti.
17. D Kruglovs A. Maizes devējs. 1900. 74, [2] lpp. (Jaunības un skolas bibliotēka; Nr. 3). Gotu burti.

Dažādas Ventspils izdevniecības

1. D Blumbahs B. Līgas vēsts. 1884. 47, [1] lpp. Gotu burti. (Bērtulis Blumbahs)
2. D Kokles meita un Jocīga Kūmiņa jakts. 1882. 39, [1] lpp. Gotu burti. (A. Brasholcs)
3. 9(47) Par atmiņu uz kronēšanas svētkiem mūsu mīļotam valdnieku pārim Aleksandram Aleksandrovičam un Marijai Fjodorovnai 15. maijā 1883. gadā. 1883. 10 lpp. Gotu burti. (A. Brasholcs)
4. D Bērziņš-Tautmilis R. Ventspils senāk un tagad. 1901. 19, [1] lpp. Gotu burti. (H. Hiršmanis)
5. 61 Apolova A. Vai smēķēšana un dzeršana skādē veselībai? 1902. 31, [1] lpp. Gotu burti. (Lauvu Kārlis)
6. D Putniņš K. Pirmie vizbulīši I. 1903. 28 lpp. Gotu burti. (E. Linge)

Kurzemes piekraste: Letonikas avoti

Arta Poriete, Saulvedis Cimermanis

Latvijas Zinātņu akadēmijas koordinētās valsts pētījumu programmas "Letonika" ietvaros 2008. gada 16. septembrī Ventspils Galvenajā bibliotēkā atklājām dokumentu, fotoattēlu, publikāciju un zīmējumu izstādi "Kurzemes piekraste: Letonikas avoti". Ekspozīcija bija skatāma vienu mēnesi. Tajā eksponējām Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas fondu materiālus un akadēmiķa S. Cimermaņa personiskā arhīva dotumus, kas iegūti daudzu gadu braucienos, Latvijas un ārzemju avotu krātuvju bagātību studijās. Būtībā izstāde bija atvasinājums no 2007. gada rudenī LAB iekārtotās "Letonikas" otrā kongresa pirmās sekcijas plašās ekspozīcijas "Letonikas avoti: Latvijas piekraste". Ventspilī mūs ierobežoja atvēlētās telpas iespējas. Tāpēc daudz vērtīga palika ārpus eksponējuma. Ekspozīcijai devām novadnieciskāku ievirzi: atteicāmies no visiem Vidzemes un Pierīgas materiāliem, pastiprinājām Kurzemei veltītās ziņas, īpaši Ventspilij tuvās Ziemeļkurzemes un lībiešu piekrastes atspoguļojumu. Izstādi bagātināja Košragā, Pītragā, Saunagā un Vaidē tapušās mākslinieku Jurgā un Ugas Skulmju gleznas.

Izstādes iekārtošanas mērķi saskanēja ar tiem, kas minēti šajā krājumā ievietotajā pārskatā par 2007. gada eksponējumu Rīgā. Tomēr piebilstams, ka mēs centāmies: 1) izcelt plašākai sabiedrībai maz zināmās un pat nezināmās Ziemeļkurzemes piekrastes vērtības, 2) pievērst novadnieku uzmanību mērķtiecīgas, labi sagatavotas novadpētniecības iespējām kultūras vērtību izziņāšanā, popularizēšanā un saglabāšanā, 3) parādīt, kādas iespējas paveras, ja novadā atrodamos materiālās kultūras objektus izzina saiknē ar apkārtējo vidi, ar arhīvu dokumentiem, tautas dzīves reālijām, teicēju stāstījumiem, folkloru, dažādu attīstības posmu laikabiedru atstātajām liecībām, 4) mudināt sabiedrību, pagastu un rajonu vadošās iestādes rūpēties, lai neaizietu bojā vēl paliku-

šās un jau apdraudētās pagātnes kultūrvēsturiskās vērtības (Melsila Kalngalu dzīvojamā ēka, Silnieku dzīvojamā māja un rija, Miķeļtorņa krogus un Viļumu apbūve, Pitraga Indriksonu dzīvojamā māja, Košraga Anduļu rija, Vaides Ozolnieku dzīvojamā māja, Vandzenes Vilkkūlu apbūve u.c.), lai neizpratnes, nolaidības, bezjēdzīgas rīcības dēļ no zemes virsas nepazustu visai vērtīgas, dažkārt pat unikālas sētas vai atsevišķas ēkas, kā notika ar Košraga Jaunkrūmiņiem, Kandisiem, Kine Diķiem, Lūžņas Dižkāpiem, Mazirbes Stūrīšu klēti, Melsila Vecmežsargu riju, Miķeļtorņa Nābeļu klēti, Pitraga Ottu dzīvojamo māju un citām vērtīgām būvēm.

Teritoriāli ekspozīcija sastāvēja no četrām daļām: Rīgas liča piekraste, Irbes šauruma piekraste, Pāvilostas–Ziemupes posms, Pērkones–Nīcas–Rucavas josla. Vissenākās ziņas sniedza publikācijas par Ģipkas un Sārnates neolīta apmetnēm, 13. gadsimta hroniku un dokumentu izdevumi, visjaunākās ziņas – 2008. gada fotoattēli un to anotācijas.

Dokumentālajā un publikāciju daļā ekspozējām dokumentu un iespaidarbu grupas, kuru nozīme "Letonikai" aprakstīta augstāk minētajā apcerējumā. Fotodokumentu ekspozējumā pārstāvējām septiņas tematiskas ievirzes.

1. Pērkones–Nīcas–Rucavas piekrastē ar Šveices mākslinieka Johana Rūdolfa Šturna 1661. gada skiču fotokopijām, 20. gadsimta ekspedīciju dalībnieku fotoattēliem un zīmējumiem rādījām zemnieku celtņu formu un rotājumu veidu ilgdzīvotību un daudzveidību.

2. Pāvilostas–Ziemupes posmā rādījām 20. gadsimta 30. gados Grīņos ienākušo latgaliešu tradicionālo būvprincipu nomaiņu ar kurzemnieku ēku apveidiem un rotājumiem.

Abas Ziemeļkurzemes piekrastes pārstāvējām vienoti.

3. Piekrastes savdabīgo kultūrainavu iezīmēja aso spēcīgo jūras vēju ietekmē izaugušās kāpu un piekāpu priedes ar gleznieciski likumotiem stumbriem un zariem, arī ar līmeniski un slīpi uz leju augošiem zariem, piramīdveida un plakano, zemi klājošo kadiķu audzes, kāpu priedes ar atkailinātām milzīgām saknēm, kadiķu, melnalkšņu un priežu audzes upīšu krastos u. tml. Piekrastes ciemu un savrupētu iemītnieku tradicionālo saudzējošo attieksmi pret dabas skaistumu atspoguļoja Košraga Anduļu pagalma kopskats ar aprūpētajiem kokiem, ap 1910. gadu iestādītās Košraga alejas paliekas, daudzas cilvēku paaudzes redzējušais platvainaga ozols pie Vaides Lāžiem, divu, agrāk trīszuburu bērzs Košraga Kine Diķu vietā, dižā liepa pie Saunaga Nigliņiem, aleja Mazirbes mācītājmuižā, alejas paliekas pie Kolkas luterāņu baznīcas. Pitraga Jaunvalku piemērs atainoja piekrastnieku centienus izmantot savdabīgus koku stāvus un vainagus kā sētas apbūves rotu. Kā tradicionālās kultūrainavas atspoguļotājus ekspozējām garas kāpas virsotnē 18. gadsimtā iekārtotos Mazirbes vecos kapus, tajos esošo kokaudzi un zemas kāpas slīpumā esošos Miķeļtorņa kapus ar libiešu kultūras darbinieku piemiņas akmeni. Ar attēliem, kuros redzami pēdējās vētras izda-

rītie Kolkas raga noskalojumi un kokaudžu izgāzumi, brīdinājām ļaudis, kuri par katru cenu pūlas apbūvēt kāpas.

4. Jūrniecības nozīmī un ar to saistītas vietas vispirms eksponējām ar Kurzemes ievērojamākā burinieku būves vadītāja un kuģīpašnieka Mārtiņa Morgenšterna un viņa dēla tālbraucēja kapteiņa Jāņa Morgenšterna dzīves vietas – Vandzenes Uguņu Vilkkūlu – attēliem. Šajā sētā vēl 1973. gadā glabājās burinieku būvētāju darba rīki un kuģu detaļu modeļi. Daļu no tiem ieguva Rīgas Vēstures un kuģniecības muzejs. M. Morgenšterna vadībā uzbūvēja ap 30 tālējūras burinieku, visvairāk tuvējā Kaltenes–Upesgrīvas piekrastē. Vecākie piekrastnieki vismaz līdz Melnsilam viņu atcerējās vēl 20. gadsimta 80. gados. Rādijām pagaidām zināmo ievērojamāko burinieku īpašnieku sētas – Kaltenes Kaulus, kuros saimniekoja Dambekalni un Maizītes, kuru īpašnieki bija Štāli. 19. gadsimta otrajā pusē piekrastē veidojās savdabīgs modernāku mājokļu veids, ko ļaudis dēvēja par kapteiņu mājām. Tādas izstādē pārstāvēja kapteiņa Otomera 1880. gada dzīvojamā māja Melnsila Kalngalos, kapteiņa Indriksona 1910. gadā celtie Pitraga Indriksoni, kapteiņa Stefenberga 20. gadsimta sākuma mājoklis Mazirbes Kalšos, arī Dambekalnu jaunā 1939. gadā tapusī dzīvojamā māja Kaulu gleznieciskajā piekrastē. Izstādijām arī pagaidām droši zināmo burinieku būvvieta attēlus – pie Kaltenes Maizītēm, kur kuģus būvēja Štāli, pie Melnsila Baķupītes ietekas Rīgas līcī, kur tapa Landmaņu, Moricu, Otomeru burinieki un pie Pitragupītes iepļūduma Irbes šaurumā, kur veidoja Geigu un Indriksonu kuģus.

5. Viena tēma bija piekrastes skolu attīstības līmeņi. Zemāko līmeni pārstāvēja piekrastes ciemu zvejnieksētu dzīvojamās mājas, kuru īpašnieki dažas istabas atvēlēja skolas vajadzībām. Tā 20. gadsimta 20. gados notika Melnsila Laivniekos, Sikraga Ziedlejās, Vaides Lāžos un citur. Skola šādās mājās strādāja, kamēr saimnieks to turēja. Pēc tam pārcēlās uz citu sētu, kā tas notika Melnsila Ķilmiņos, Piļvalkos jeb Valkos un citviet. Labāks nodrošinājums bija par pagasta līdzekļiem uzceltās īpašās skolu ēkas, ko pārstāvēja 1881. gadā būvētā pirmā Kolkas pamatskola, 1880. gadā no laukakmeņiem mūrētās Mazirbes pamatskolas paliekas un 1910. gadā tapusī Miķeļtorņa skola. Līdz ar skolu ēkām sabiedrībai atgādinājām par novadā kādreiz cienītiem skolotājiem Kārli Bernšteinu Kolkā, Pēteri Dambergu Miķeļtorņī, Mārtiņu Lepsti Mazirbē un Vaidē. Šo skolu rindā ietilpinājām arī ap 1890. gadu no laukakmeņiem un ķieģeļiem mūrēto Kolkas pareizticīgo draudzes skolu.

Ar 1857. gadā mūrētās Dundagas muižas īpašnieku Osten-Zakenu vasaras mītnes Kolkā attēlu atspoguļojām Latvijas pirmās brīvvalsts laikā praktizēto muižu piļu un citu ēku izmantošanu skolu vajadzībām. Senāko profesionālās izglītības ieguvī ilustrējām ar 1893. gadā celtās Mazirbes jūrskolas ēku, kurā skola darbojās no 1894. līdz 1914. gadam. Latvijas pirmās brīvvalsts gados tur strādāja Mazirbes pamatskola. 20.–30. gados Latvijā izvērsto skolu

celšanu pārstāvējām ar 1928. gadā būvēto Uguņu pamatskolu un ar 1940. gadā pēc skolu arhitekta Indriķa Blankenburga projekta izveidoto Mazirbes pamatskolu.

6. Īpašu vietu ierādījām to piekrastes sētu atspoguļošanai, kurās dzīvoja un strādāja ievērojami novada cilvēki, kas sniedza ziņas pētniekiem, atstāja citas paliekošas vērtības. Vaides Lāžu dzīvojamā māja atgādināja par jau minēto 20. gadsimta 20. gadu sākumā te strādājušo Saunaga pirmās pakāpes pamatskolu, par skolotāju un kultūras darbinieku Mārtiņu Lepsti, kurš no Mazirbes reizi nedēļā brauca uz Lāžiem mācīt bērniem libiešu valodu. Lāžos 1823. gadā piedzima vēlākais skolotājs, libiešu kultūras darbinieks, pirmās etniskās atmodas rosinātājs, akadēmiķa Šēgrēna pētījumu atbalstītājs Nika Polmanis. 19. gadsimta vidū sētā dzīvoja Andrejs Launics, kurš akadēmiķim Šēgrēnam sūtīja antropoloģiskus materiālus un libiešu sadzīves ieražu aprakstus. 1918. gadā Lāžos piedzima Paulīne Kļaviņa – libiešu valodas pratēja, vēlākā kultūras un sabiedriskā darbiniece, vērtīgu ziņu sniedzēja Igaunijas, Latvijas un Somijas zinātniekiem. Lāžos dzīvoja arī libiešu valodas zinātnājs, dzejnieks, daudzpusīgu kultūrvēsturisku ziņu sniedzējs Alfons Bertholds. Mūsdienās tur saimnieko Alfona Bertholda dēls, Kolkas libiešu centra vadītājs Gundars Bertholds.

Libiešu un piekrastes kultūras vērtību izziņošanā gadu plūdumā daudz palīdzēja Kolkas Dzintarkalnu saimniece Irma Fridrihsone un Pilāgu mazistabnieks Augusts Adamkovičs, Melnsila Uzņēmēju ipašnieks Rūdolfs Landmanis un Zivtiņās dzīvojušais tālbraucējs kapteinis Arturs Otomers, Saunaga Vecvalku zemkopis un zvejnieks Žanis Frīdmanis, Košraga Anduļu saimnieks Teodors Skadiņš, Mazirbes Zembahu iemītnieks Kārlis Baranovskis un daudzi citi. Par viņiem stāstīja minēto sētu attēli un izstādes publikāciju vitrīnās redzamās "Libiešu krasta" izdotās "Libiešu gadagrāmatas", mēnešraksta "Līvi" numuri, "Latvijas Vēstneša" lappuses un "Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis", kur ievietoti vairāki šo teicēju stāstījumi par saviem ciemiem un novadu. Ar šiem eksponātiem sasaucās Mazirbes Ūbeļu sēta, kurā dzīvo Slīteres nacionālā parka mežsargs Jānis Jansons, un Vaides Purvziedi, kur mīt pensionētais parka mežsargs Edgars Hausmanis. Abās mājās skatāmas augstvērtīgas aļņu, briežu un stirnu ragu kolekcijas.

7. Atsevišķā kopā izkārtojām attēlus, kuri rādīja nozīmīgas vietas, kas saistījās ar piekrastnieku kultūras, saimniecisko un kultūras dzīvi, dažkārt bija apvītas ar paaudžu gaitā paustiem nostāstiem. 1868. gadā uzmūrētajā Mazirbes baznīcā laulāja jauno ģimeņu dibinātājus, iesvētīja jauniešus, kristīja jaundzimušos, uz tuvējiem kapiem izvadīja mirušos draudzes locekļus. Augstās kāpas virsotnē esošās baznīcas smailais tornis rādīja ceļu jūrā strādājošajiem kuģiniekkiem, laiviniekkiem, zvejniekiem. Kaimiņos esošajā mācītājmuižā gatavojās baznīcā paredzētajām svinīgajām ceremonijām, reģistrēja svarīgus ģimenes notikumus. Baznīcas un mācītājmuižas sakoptā apkārtnē rādīja priekšzīmi

zemkopju–zvejnieku sētu sakopšanai, no mācītājmuižas nāca ierosmes piekrastnieku mājas sadzīves kultūras celšanai.

Sapostītājā un ilgus gadus pamestajā mācītājmuižā norit restaurācijas darbi, lai tajā iekārtotu evaņģēliski luterisko draudžu mācītāju atpūtas un sanāksmju vietu. Eksponejām arī Miķeļtorņa un Kolkas luterāņu, Kolkas pareizticīgo baznīcas un Vandzenes Jaunkūlās esošā Uguņciema baptistu lūgšanu nama attēlus.

Vēsturiskās atmiņas atsvaidzināšanai bija skatāms Sīkraga Baznīckalns. Tajā vismaz kopš 17. gadsimta stāvēja koka baznīca, kuru 1766. gadā pārcēla uz Mazirbi. Baznīckalnā bija Sīkraga vecie kapi.

Rādijām kādreizējā Mazirbes jeb Irbes krogus vietu. Krogū slēdza saimnieciskus darījumus, līga strādniekus, svinēja ģimenes godus. Tajā apmetās tirgotāji un zemnieki, kas brauca uz jūrmalu pēc zivīm, īslaicīgi arī Sāmsalas igauņi, kas atbrauca darba meklējumos. Par Irbes kroga norisēm komponists Mārgers Zariņš sacerēja dziesmu spēli "Vecā Taizeļa piedzīvojumi". 1857. gadā netrāicionāli būvētais Miķeļtorņa krogus atspoguļoja Popes muižas īpašnieku vēlmi ierīkot jūrmalā atpūtas vietu un viesu mītni, kurā varēja apmesties arī ceļa braucēji. Tur, tāpat kā Irbes krogū, slēdza saimnieciskus darījumus, svinēja ģimenes godus. 20. gadsimta 70.–80. gados libiešu atmodas iedvesmotāja un kultūras darbiniece Emma Ērenštreite krogū iekārtoja un vadīja ciema bibliotēku, rīkoja kultūras pasākumus, savāca nelielu etnogrāfisku priekšmetu kolekciju.

Bija skatāma Sīkraga kāpa, kura, pēc veco ļaužu stāstījumiem, ieputinājusi smiltis Biezbaržu dzimtas māju "Pentes".

Šajā kopā vēl eksponejām Miķeļtorņa Viļumu attēlu. Sētā 18. gadsimtā meklējami libiešu valodas pratēju, izglītības, kultūras un sabiedrisko darbinieku, arī zinātnisko pētījumu sekmētāju Prinču dzimtas sākumi. Ar Viļumiem saistījās un joprojām saistās Prinču dzimtas pēcteču – arī libiešu valodas zinātāju, izglītības, kultūras, sabiedrisko un zinātnes darbinieku Ērenštreitu (Ernštreitu) dzimtas dzīve un darbība.

Mazirbes Ķesteru attēls rādīja sētu, kurā piedzima un strādāja Mazirbes baznīcas ķesteris, libiešu valodas pratējs, dzejnieks, kultūras un sabiedriskais darbinieks, libiešu mēnešraksta "Līvli" veidotājs Kārlis Stalte, arī viņa meita – mūziķe un "Līvli" veidotāja Margarēte Stalte. Eksponejām arī 1939. gadā uzcelto libiešu tautas namu, kura raibā likteņa pārstāstījumu šobrīd nevaram atļauties vietas trūkuma dēļ.

Piekrastes atkārtota apsekošana mudina izteikt vairākus praktiskus priekšlikumus par tās sakārtošanu un kultūrvēsturiski vērtīgu objektu izmantošanu mūsdienai vajadzībām.

1. Miķeļtorņī neizmantota stāv plaša Tārgales pagasta padomei piederoša 1910. gadā celta un vēlāk paplašināta skolas ēka ar atbilstošām saimniecības būvēm un ievērojamu brīvu teritoriju. Tai pretim ceļa otrajā pusē atrodas

arhitektūras pieminekļis – 1893. gadā no sarkaniem ķieģeļiem uzmūrētā gleznieciskā luterāņu baznīca, kurā tikai retumis notiek dievkalpojumi. Pavisam netālu ir privātpašumā esošais 1857. gadā celtais monumentālais krogus ar plašām telpām, kuru Popes muižas īpašnieki Bēri izmantoja kā vasaras mītni un viesu māju. Diemžēl ēka jau daudzus gadus ir pamesta likteņa varā un neapturami iet bojā. Visu triju būvju tiešā tuvumā ir gleznieciskā tīrā smalksmilšu pludmale, kas gaida viesus. Ja rajona un valsts dzīvi kārtotojās iestādes un organizācijas rīkotos ar perspektīvu valstisku skatu, minētās būves varētu būt pamats cauru gadu strādājošā bērnu, invalīdu, vecu ļaužu atpūtas, mācību, veselības atgūšanas (uzlabošanas) vai citāda centra izveidei. Baznīcas lūgšanu telpā, kurai laba akustika, varētu rīkot dažādas ievirzes koncertus. Sakopta apkārtnē piesaistītu cilvēkus. Šis centrs dotu dzīvību pašlaik nikstošajam ciemam līdzīgi tam, kā internātskola palīdz aktivizēties Mazirbei.

2. Mazirbē neizmantota stāv 1893. gadā mūrēta monumentāla ķieģeļu divstāvu būve ar plašām telpām. 1894.–1914. gadā tajā darbojās jūrskola, Latvijas pirmās brīvvalsts gados – pamatskola, pēc Otrā pasaules kara – padomju robežsargu postenis. Ap skolu pa pagalma perimetru izvietotas posteņa saimniecības būves. Ēka privatizēta, izdemolēta un būtībā pamesta likteņa varā. Vienlaikus Mazirbē paplašinās speciālā internātskola, kurai trūkst mācību, amatu prakses un citādu telpu. Ap skolu ir plaša neizmantota teritorija. Vai tiešām ar valstisku pieeju nav iespējams šo kultūrvēsturisko celtni nodot internātskolas izmantojumā un pārziņā, ieguldot tajā vajadzīgos līdzekļus, panākt saprātīgu izmantošanu un sakopšanu?

3. Integrācijas sekretariāta lībiešu (līvu) nodaļas darbiniekiem un Līvu savienības vadītājiem vajadzētu parūpēties, lai par valsts lībiešu programmai atvēlētajiem līdzekļiem tiktu uzstādītas piemiņas zīmes pie redzamu lībiešu izglītības, kultūras un sabiedrisko darbinieku (Kārļa Bernšteina, Pētera Damberga, Hildas Grīvas, Paulīnes Kļaviņas, Andreja Launica, Mārtiņa Lepstes, Nikas Polmaņa, Ērenštreitu un Prinču dzimtas locekļu un citu) dzimšanas, darba un dzīves vietām. Tādas vajadzētu uzstādīt arī ar lībiešu etnosa dzīvi saistītās nozīmīgās vietās, piemēram, Sikraga Baznīckalnā, Mazirbes krogus vietā, Vaides Žonakos, Žonaku mēra kapos, pie Mazirbes mērakmeņiem, Ģipkas un Mazirbes jūrskolām un citur.

Latvijas piekrastes kultūrvides atainojums Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas attēlu kolekcijās

Valdis Mazulis

Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas (<http://www.acadlib.lv>) lasītāju rīcībā ir vairāk nekā trīs miljoni iespieddarbu un elektronisko informācijas avotu piedāvājums dažādās zinātņu nozarēs. Bibliotēkā pieejama plašākā latviešu zinātnes un nacionālās kultūras mantojuma krātuve pasaulē – Jāņa Misiņa bibliotēka un rokrakstu un seniespiedumu krājums.

Akadēmiskās bibliotēkas rokrakstu kolekcijas unikalitāti raksturo 13. gs. rokraksta grāmatas *"Psalterium Davidis"* (Dāvida psalmi) un *"Parabolae Salomonis"* (Zālamana līdzības), Napoleona, Pētera I, Mārtiņa Lutera, Luija Pastēra, Garlība Merķeļa, Jakoba Mihaela Reinholda Lenca, Hansa Kristiana Andersena, Hektora Berlioza, Ferencs Lista un citu Baltijas un Eiropas kultūras vēsturei nozīmīgu personību rokraksti – manuskripti, dienasgrāmatas, uzmetumi, sarakste, autogrāfi. Lasītāju pieprasīti izziņas avoti ir ģealoģiskie materiāli, ceļojumu apraksti, hronikas. Apjomīgu rokrakstu kolekcijas daļu veido latviešu zinātnieku, rakstnieku, valodnieku, folkloristu, kultūras darbinieku personīgie arhīvi, sākot ar Kristofora Firekera latviešu valodas vārdnīcas 17. gs. norakstiem.

Bibliotēkas iespieddarbu kolekcijā vissenākās grāmatas ir 210 inkunābūlas. 1500. gadā Libekā uz pergamenta iespiestā *"Missale Viburgense"* (Mesu grāmata, kas iespiesta pēc Dānijas pilsētas Viborgas klostera pasūtījuma), kā arī Venēcijā 1496. gadā izdots *"Plenarium"* (Sprediķi ar skaidrojumiem) ir vienīgie līdz šim zināmie eksemplāri pasaulē. Plaši pārstāvēta arī vēlākajos gadsimtos tapusī Eiropas grāmatniecība. Latviešu grāmatu sākumi Akadēmiskajā bibliotēkā datējami ar 17. gs. Georga Manceļa sastādīto darbu izdevumiem. Bibliotēkā ir pirmā Rīgas tipogrāfa Nikolaja Mollina iespieddarbu bagātāka

kolekcija, kas aptver viņa darbības laiku Rīgā no 1588. līdz 1625. gadam. Rokrakstu un reto grāmatu nodaļā glabājas arī senas kartes, periodiskie izdevumi, notis, afišas, fotogrāfijas un zīmējumi.

Pedagoga un novadpētnieka Johana Kristofa Broces (1742–1823) arhīvs nodēris visdažādāko profesiju pārstāvjiem. J. K. Broce piedzima Gerlicā, apguva tehnisko zīmēšanu, studēja Leipcigas un Vitenbergas universitātēs teoloģiju un filozofiju. 1768. gadā pārnāca uz Rīgu un sāka strādāt par mājskolotāju, bet gadu vēlāk par pedagogu Rīgas Ķeizarkajā licejā, kur nostrādāja 46 gadus.

J. K. Broce vāca un krāja vēsturiskus materiālus, zīmēja un komentēja sava laikmeta liecības, kas viņam likās nozīmīgas, turklāt visu fiksēja gan ar lielu precizitāti, gan skicēja shematiski, vienā panorāmveida attēlojumā ievietojot visai attālus objektus. Daudzi no viņa zīmētajiem objektiem un dokumentiem laika gaitā gājuši bojā vai pazuduši, bet ziņas par tiem saglabājušās J. K. Broces arhīvā.

J. K. Broces nozīmīgākais darbs "*Sammlung verschiedner Liefländischer Monumente, Prospecte, Müntzen, Wapen etc.*" (Dažādu Vidzemes pieminekļu, skatu, monētu, ģerboņu u. c. krājums) aptver desmit ādā iesietus sējumus (3130 lpp.; lapu formāts 33 x 21 cm), kuros autors atbilstoši savai izpratnei un zināšanām centās attēlot Baltijas muižu, piļu un apdzīvotu vietu skatus, sabiedriskās celtnes, dzīvojamās ēkas, baznīcas, tiltus, pilsētu un lauku iedzīvotājus, to apģērbus un iedzīvi, dažādas tehniskās ierīces, pieminekļus, ģerboņus, zīmogus un monētas. J. K. Broces darba stilam raksturīgs, ka par zīmētajām pilsētām viņš centās savākt iespējami daudz liecību – zīmēja nozīmīgākās celtnes, deva

Bernātu bāka. 20. gs. 30. gadi. Fotogrāfs nezināms.

Šaursliežu dzelzceļa stacija Ainažos. 20. gs. 20. gadi. Fotografis nezināms.

pilsētas vēstures apskatu, ekonomisko un administratīvo raksturojumu, sniedza ziņas par pilsētas iedzīvotājiem un to nodarbošanos.

Plašs un nozīmīgs J. K. Broces arhīvā ir Igaunijai veltīto materiālu klāsts. J. K. Broce pārzīmēja Tallinas biskapa un domkapitula 15. gadsimta zīmogus, apkopoja ziņas un topogrāfiskus zīmējumus par Igaunijas draudzēm. Kolekcijā *Monumente...* saglabāja Rīgā dzimušā igauņu dzejas aizsācēja Kristiāna Jāka Pētersona (1801–1822) portretu, zīmējumus un aprakstus par Rīgā sastaptajiem igauņiem, attēlus un informāciju par Kuresāri, Narvu, Peltsamā, Pērnavu, Tallinu, Tērbatu, Vilandi un citām Igaunijas pilsētām un apdzīvotām vietām.

Akadēmiskajā bibliotēkā pieaug lasītāju skaits, kurus interesē bibliotēkas krājuma ilustratīvais materiāls. Īpaši pieprasīti ir Latvijas un Igaunijas vietu attēli. Par to liecina gan izsniegums lasītāvās, gan pieaugošais izgatavoto kopiju skaits.

Unikālie attēli, no kuriem daudzi saglabājušies tikai vienā eksemplārā, bieži ir vienīgās liecības par vēsturiskiem notikumiem. Oriģinālu daudzkārtēja izmantošana, to pārvietošana no krātuvēm un izsniegšana lasītāvās rada mehāniskus bojājumus un apdraud vērtīgos materiālus. Pieejamību apgrūtina arī nepilnīgā informācija par attēliem Akadēmiskās bibliotēkas katalogos un kartotēkās.

Lai nodrošinātu materiālu saglabāšanu un vienlaicīgi arī to pieejamību, 1994. gadā ar Latvijas Zinātnes padomes atbalstu Akadēmiskā bibliotēka sāka īstenot Dr. Edvīna Karniša izstrādāto projektu "Latvijas kultūrvēsturiskās un zinātniski tehniskās informācijas elektroniskā bibliotēka". Viens no projekta

Pelnu iestāde Liepājā. 20. gs. 30. gadi. Fotografis nezināms.

uzdevumiem bija pētījums par oriģinālu aizstāšanu ar elektroniskajām kopijām un to pieejamību interesentiem. Projekta īstenošanas gaitā izstrādāja materiālu atlasē principus digitalizācijai, noteica prasības arhiv- un lietotājdātņiem (izšķirtspēju, krāsu dziļumu, formātu) un 1996. gadā uzsāka krājuma digitalizāciju.

1997. gadā Akadēmiskā bibliotēka izstrādāja Sorosa fonda–Latvija un “Open Society Institute” atbalstīto projektu, kura realizācijas gaitā izveidoja pedagoga un novadpētnieka J. K. Broces nozīmīgākās un lasītāju pieprasītākās kolekcijas *Monumente...* desmit sējumu digitālo arhīvu un veica bojāto sējumu restaurāciju.

Digitālais arhīvs ar 3130 lappušu arhīvdātņiem nodrošina informācijas patērētājiem iespēju iepazīties ar augstas kvalitātes arhīvdātņiem (izšķirtspēja 600 dpi; krāsu dziļums 24 bit) un analizēt J. K. Broces fiksēto objektu sīkās detaļās daudzkārtējā palielinājumā, kā arī sniedz iespēju tipogrāfiski reproducēt oriģinālam ekvivalentas kopijas. Lai nodrošinātu J. K. Broces kolekcijas pieejamību tīmeklī, 1999. gadā izveidoja attēlu un aprakstu tiešsaistes datu bāzi (<http://www3.acadlib.lv/broce>).

Kolekcijā *Monumente...* apkopotajos zīmējumos un plānos skatāms Baltijas jūras piekrastes kultūrvides atainojums: Rīgas priekšosta Bolderāja, Braņķu ciems, Daugavgrīva, Daugavas ieteka jūrā, Kauguri, Lapmežciems, Liepupe, Sloka, Salacas grīva, Skulte, Vecsalaca un materiāli par daudzām citām apdzīvotām vietām un to iedzīvotājiem Latvijā un Igaunijā.

Unikālās kolekcijas attēli un J. K. Broces rakstītās anotācijas par Rīgu, tās apkārtni, Latvijas mazajām pilsētām un laukiem publicēti un pieejami interesentiem LU Latvijas vēstures institūta un Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas kopizdevuma "Johans Kristofs Broce. Zīmējumi un apraksti" četros sējumos (1992–2007). Sējumos ievietoti arī J. K. Broces tekstu tulkojumi latviešu valodā un izdevuma sagatavotāju komentāri par zīmējumiem redzamo.

Lasītāju interese par Baltijas vietu attēliem un nepilnīgā informācija katalogos un kartotēkās bija galvenā motivācija, kāpēc 2000. gadā Akadēmiskā bibliotēka īstenoja Latvijas Kultūras fonda atbalstītu projektu "Baltijas vietu attēlu digitālais arhīvs". Daļa attēlu kopā ar rokrakstiem un citiem materiāliem atrodas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļā dokumentu glabāšanas vienībās: mapēs, kladēs un albumos. Katalogos un kartotēkās ziņas par krājuma attēliem nav pilnīgas. Projekta gaitā veica bibliotēkas rokrakstu krājuma izpēti ar nolūku apzināt Latvijas, Igaunijas un Lietuvas pilsētu un apdzīvotu vietu attēlus.

Digitalizējot atlasītās fotogrāfijas un zīmējumus, ieguva 2256 vietu attēlu arhivdatnes. Lasītāji var iepazīties gan ar fotogrāfijām, gan ar attēliem no Johana Vilhelma Krauzes, Albrehta Merķeļa un citu autoru kolekcijām. Digitālajā arhīvā iekļauti arī 132 Latvijas, Lietuvas un Igaunijas piļu zīmējumi no Jirgena Helmsa 17. gs. rakstītās "*Liefländische Chronica*" (Livonijas hronikas), kas liecina par notikumiem Baltijā 13. un 14. gadsimtā. Hronikas oriģināls sadedzis 1791. gadā. J. Helmsa hronikas noraksts saglabājies J. K. Broces rokrakstā.

Baltijas vietu digitālais arhīvs lasītājiem pieejams Akadēmiskās bibliotēkas

Agenskalna līcis Rīgā. 20. gs. sāk. Fotogrāfs E. Egerts, Rīga.

Jūrmalas paviljons Liepājā. 20. gs. 30. gadi. Fotogrāfs J. Bokums, Liepāja.

Rokrakstu un reto grāmatu nodaļā. Digitālā vidē aplūkojami Latvijas piekrastes attēli visas jūras krasta līnijas garumā no Liepājas rajona Bernātiem līdz pat Ainažiem.

2003. gadā ar Valsts Kultūrkapitāla fonda finansiālu atbalstu mērķprogrammas “Bibliotēku, arhīvu un muzeju sadarbības projektu digitālā vidē atbalsts” ietvaros Akadēmiskā bibliotēka uzsāka kopprojektu ar Rakstniecības, teātra un mūzikas muzeju un veidoja tiešsaistes “Personu un vietu attēlu datu bāzi” (<http://www5.acadlib.lv/kopprojekts.htm>).

Datu bāzē pieejami 4988 Latvijas kultūrvēsturei nozīmīgi attēli – zinātnieku, politiķu, kultūras, izglītības un saimniecisko darbinieku, kā arī pilsētu un apdzīvotu vietu fotogrāfijas un zīmējumi.

Baka Liepājā. 20. gs. 20. gadi.
Fotogrāfs nezināms.

Metadatu veidošanai izmantoja "Dublin Core" standartu un attēlus digitalizēja atbilstoši starptautiskajām digitalizācijas vadlīnijām "Minerva". Datu bāzi veidoja sadarbībā ar Autortiesību un komunikēšanās konsultāciju aģentūru (AKKA/LAA), konsultējoties un pērkot licences aģentūras pārstāvēto autoru darbu pieejamībai tiešsaistē.

Lai nodrošinātu Latvijas kultūrvēsturei nozīmīgu materiālu ilglaicīgu pieejamību un saglabāšanu, Akadēmiskā bibliotēka 2006. gadā uzsāka dalību valsts mēroga ilgtermiņa projektā Latvijas Digitālajā bibliotēkā "Letonica". Lietotājiem piedāvās "Digitālo objektu pārvaldības sistēmu", kurā, izmantojot vienotu informācijas ieguves saskarni, interesenti piekļūs daudzu kultūras atmiņas institūciju digitālajiem krājumiem. 2007. gada 5. novembrī Akadēmiskā bibliotēka noslēdza līgumu ar Latvijas Nacionālo bibliotēku par sadarbību Digitālās bibliotēkas "Letonica" veidošanā un attīstībā.

Istenojot Digitālās bibliotēkas "Letonica" mērķus, Akadēmiskā bibliotēka:

1. sadarbībā ar Latvijas Nacionālo bibliotēku īsteno ilgtermiņa projektu par Latvijas kultūrvēsturei nozīmīgu un lietotāju pieprasītu grāmatu un periodisko izdevumu digitalizāciju, katram darbības gadam nosakot konkrētu izpildes termiņu un darba apjomu, 2009.–2010. gadā projektam ir piesaistīts Eiropas Reģionālās attīstības fonda līdzfinansējums;
2. turpina Jāzepa Vītola materiālu, Jāņa Mišiņa kolekcijas personu un vietu attēlu, Kārļa Krūzas dienasgrāmatu, Rīgas pilsētas teātra koncertafišu un J. K. Broces kolekciju digitalizāciju;
3. 2009. gadā plāno uzsākt Augusta Vilhelma Buholca Baltijas ģenealogisko materiālu digitalizāciju;
4. vienlaicīgi ar jaunu digitālo resursu veidošanu Digitālajā bibliotēkā "Letonica" iekļaus materiālus, kas Akadēmiskajā bibliotēkā digitalizēti laikposmā no 1996. līdz 2006. gadam, un tiešsaistes resursus: J. K. Broces kolekciju *Monumente...* un "Personu un vietu attēlu datu bāzi";
5. Akadēmiskās bibliotēkas digitalizēto resursu veidošana tiek īstenota atbilstoši Digitālās bibliotēkas "Letonica" standartiem.

Krasta uzvilktās, ar "stūģiem" atbalstītās laivas Ķemeru piekrastē. 20.gs. sāk. Fotogrāfs nezināms.

J. K. Broces Limbažu novada zīmējumu noderīgums Letonikai (sākotnējs ieskats)

Venta Kocere, Saulvedis Cimermanis

Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas (bijusī *Bibliotheca Rigensis*, dibināta 1524. gadā) rokrakstu fonds glabā arī liecības par Limbažu novadu – seno lībiešu apdzīvotu teritoriju, kurai bija liela nozīme latviešu etniskajā vēsturē un kultūras vēsturē, kurā noritēja aktīvi baltu un Baltijas jūras somu tautu sakari un kultūru mijiedarbība.

Trīspadsmitajā gadsimtā Limbažu novads nonāca vācu feodāļu pārvaldījumā. Turklāt lielākā daļa teritorijas, Limbažus ieskaitot, pārgāja Rīgas virsbīskapa īpašumā, pārējā teritorija piederēja Livonijas ordenim.

Sākot ar 16. gadsimtu, Limbažu novads cieta nepārtrauktos karos: Livonijas karš (1558–1583), zviedru–poļu karš (1600–1629), pēc kura Limbažu novads nokļuva Zviedrijas varā. Pēc Ziemeļu kara (1700–1721) novadu pievienoja Krievijai.

Zviedrijas karalis Gustavs Ādolfs Limbažus kopā ar apkārtējām zemēm 1621. gadā uzdāvināja Rīgas pilsētai. Rīgas pakļautībā Limbaži un novads atradās līdz 1877. gadam.

Izdevīgā ģeogrāfiskā stāvokļa dēļ (svarīgi satiksmes ceļi, jūras piekraste, mežu bagātības, zvejas vietas u.c.) novadā veidojās rosīga saimnieciskā dzīve, un Limbaži kļuva par nozīmīgu Rietumvidzemes centru.¹ Tādēļ novads dažādos laikposmos pievērsa daudzu saimniecības un kultūras darbinieku uzmanību. Viens no tādiem interesentiem bija novadpētnieks, pedagogs un kultūras pieminekļu un procesu izziņātājs Johans Kristofs Broce (1742–1823), par kura dzīves un darbības galvenajām gaitām lasāms šajā krājumā ievietotajā Valda Mazuļa apcerējumā.

J. K. Broce vāca un krāja vēstures dokumentus un citus materiālus, zīmēja un aprakstīja sava laikmeta būves un citādas liecības, kas viņam likās nozīmīgas, zīmējumiem pievienoja rakstītus paskaidrojumus, kas reizēm iekļaujas

dažās rindās, bet reizēm aizņem vairākas lappuses. Daudzi viņa zīmētie objekti un dokumenti laika gaitā gājuši bojā vai pazuduši, bet vienīgās ziņas par tiem saglabājušās J. K. Broces bibliotēkai atstātajā arhīvā.

J. K. Broces nozīmīgākais devums ir "*Sammlung verschiedner Liefländischer Monumente...*" – desmit ādā iesieti sējumi.

Tajos ar lielu rūpību attēloti Baltijas muižu, piļu un apdzīvotu vietu skati, ražošanas un sabiedriskās celtnes, dažādu sociālo slāņu dzīvojamās un saimniecības ēkas, baznīcas, tilti, pilsētu un lauku iedzīvotāji, to apģērbs, iedzīves priekšmeti, darba procesi, dažādas tehniskās ierīces (ūdensvads u.c.), piemiņekļi, ģerboņi, zīmogi, monētas un daudz kas cits. J. K. Broce par zīmētajiem objektiem centās savākt iespējami daudz liecību – vēstures aprakstus, ekonomisko un administratīvo raksturojumu, ziņas par iedzīvotājiem un to nodarbošanos u.c.

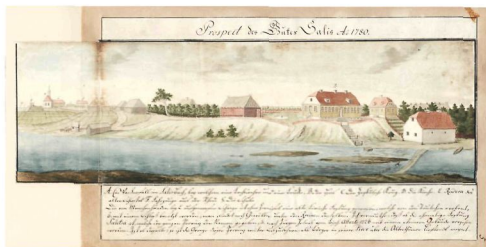
Broces *Monumente...* kā visai daudzveidīgs un nereti nepilnīgs avots ir izmantojams dažādu kultūrvēstures jautājumu skaidrošanai, tajā skaitā arī Letonikas problēmu risināšanai. Tādēļ Latvijas Akadēmiskā bibliotēka kopā ar LU Latvijas vēstures institūtu sagatavoja un publicēja četrus Broces aprakstu un zīmējumu sējumus.² Šajā apcerējumā sniegsim dažas sākotnējās atziņas par Broces devuma avotniecisko vērtību Limbažu novada letonisko jautājumu skaidrošanai. Galveno uzmanību veltīsim latviešu zemnieku tradicionālās materiālās kultūras parādību atspoguļojumam – datējumiem, izplatībai, kopējiem elementiem muižās un zemnieksētās, kultūrvēsturiskajiem slāņiem, rotājumiem, tipoloģijai, uzbūvei, mazāk – citam. Vācu muižu zīmējumus aplūkosim tikai tādā apjomā, kādā tajos redzamas kopīgas iezīmes ar zemnieku sētās skatāmo. Apzināties, ka Broces devums ir visai fragmentārs un tam ir niecīgs īpatsvars kultūras parādību kopā, kādu teorētiski tolaik bija iespējams redzēt un aprakstīt. Tādēļ, neveicot pienācīga dziļuma un apjoma salīdzinājumus, ir riskanti spriest par zīmējumos redzamo parādību tipiskumu aplūkotajā novadā un plašākās teritorijās. Limbažu novada zīmējumi ir publicēti jau minētajā zīmējumu un aprakstu trešajā sējumā.

Spriežot pēc zīmējumu datējumiem, Broce apmeklēja Limbažu novadu 1780. gadā (Salacgrīvu un Vecsalacu), 1793. gadā (Bīriņus, Ozolmuižu), 1794. gadā (Bīriņus), 1795. gadā (Limbažus, Nabi, Vilzēnus), 1797. gadā zīmēja Limbažu apkārtnes zemnieka dzīvojamo riju un pirti, 1817. gadā apmeklēja Liepupi, Limbažus, Skulti. Viņa zīmējumu un aprakstu sakopojumā *Monumente...* Limbažu novadam veltītas 45 zīmējumu lapas, kurām pievienoti dažāda plašuma un dziļuma apraksti. Īstenībā ir jārūnā par kopzīmējumu un savrupzīmējumu lapām. Par kopzīmējumu lapām šajā apcerējumā saucam tādas, kurās skatāmi atšķirīgi objekti vai viena objekta būtiski atšķirīgas daļas, piemēram, 1) Ozolmuižas pagalma perimetrālās apbūves ēkas un muižas apbūves plāna shēma, kurā iezīmēti pagalma skatā neredzami objekti

(*Monumente VI, 141*), 2) Biriņu zemnieču un zemnieku svētku un darba tērpu un Straupes zemnieču svētdienas tērpu iekļāvums vienā lapā (*Monumente III, 91*), 3) Limbažu apkārtnes zemnieka pirts ieejas fasādes, plāna, garengriezuma un šķērsriezuma izvietojums vienā lapā (*Monumente VIII, 63*) (1. att.). Par savrupzīmējumu lapām dēvējam tās, kurās kaut kādā skatījumā attēlots tikai viens objekts vai zīmētāja sasaistīta objektu kopa, kas bieži pasniegta kā panorāma, piemēram, Vecsalaca–Salacgrīva (*Monumente II, 5*) (2. att.).

Zīmējumu vairums ir Broces paša devums, daļa – pārzīmējumi no citiem avotiem un citu autoru zīmējumu ievietojums savā sakopojumā, piemēram, Ērgemes mācītāja J. Bergera Limbažu pils un pilsētas 1773. gada zīmējums, kurā redzamas dažāda lieluma dzīvojamās mājas, baznīca, bijusī arhibīskapa pils un pils krogus (*Monumente I, 203*); arhitekta, mākslinieka, vēlākā Tērbatas universitātes profesora Johana Vilhelma Krauzes divi 1796. gada akvareļi, kuros attēloti Skultes muižas apbūves, apstādījumu un ūdens baseinu kopskati (*Monumente VI, 126, 127*).

Broce galvenokārt pievērsās viņam tuvāko sociālo slāņu dzīves, kultūras un vēstures atspoguļošanai. Grupējot viņa devumu šādā skatījumā, redzam, ka 16 zīmējumu lapas (35,56%) veltītas novada centram un sešus gadsimtus nodzīvojušajai Limbažu pilsētai, 13 lapās (28,88%) skatāmas muižas un to tuvākā apkārtnē, deviņās lapās (20%) redzamas baznīcas, mācītājmuižas un to tuvākā apkārtnē, piecās lapās (11,11%) atainots zemnieku dzīvesveids un tradicionālā materiālā kultūra, divās lapās (4,44%) rādīti apkalpojošas nozīmes objekti – ceļu krustojums pie Skultes baznīcas un Nabes krogs.

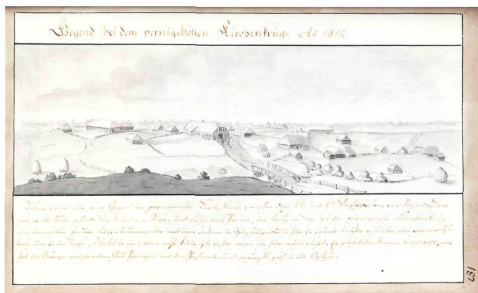

2. att. J. K. Broces 1780. gadā shematiski zīmētā Vecsalacas muižas – Salacgrīvas panorāma (*Monumente II, 5*). A – krāce Salacā ar divām salinām, tiltiņu un lašu taci leļpus tā; B – Vecsalacas muižas kungu māja un apbūve ap to; C – Pāles krogus Salacgrīvā; D – Salacgrīvas baznīca; E – kādreizējās bruņinieku pils drupas un seno lībiešu pilskalna vieta; F – kuģi reidā; G – skola.

Tomēr šis iedalījums nav precīzs. Vienas piederības (izmantojamības) objekti parādās arī citādas piederības zīmējumos. Piemēram, Limbažu baznīca skatāma četros pilsētai pieskaitītos zīmējumos, bet Salacgrīvas baznīca – Vecsalacas–Salacgrīvas un Salacgrīvas–Vecsalacas panorāmās (*Monumente II, 5, 7*). Līdzīgi arī ar apkalpojošas nozīmes objektiem: Limbažos zīmēta kādreizējā zemes tiesas, vēlākā policijas priekšnieka māja, Rīgai piederošās lazarete un skola (*Monumente VII, 115, 116*), pilsētas ugunsdzēsēju nams, pilsētas kalve un sardzes mājoklis (*Monumente VII, 118*), pilsētas ūdensdzirnavas (*Monumente VI, 43–46*), divi Rīgai piederoši krogi ar vienu stadulu un kroģēšanas telpām un viens krogs ar divām stadulām un kroģēšanas telpām (*Monumente VII, 117, 118*).

Broce parasti plaši neskaidroja zīmēto un aprakstīto objektu cilmes un attīstības jautājumus. Viņš sniedza par tiem tikai tolaik par svarīgām uzskatītās un pašā iegūtās ziņas. Ainavas, atsevišķas būves, baznīcas, ceļus, kapsētas, krogus, muižas, pilsētas, zemnieksētas un sētu grupas viņš zīmēja tā, kā uztvēra un saprata, cenšoties objektus iekļaut apkārtējā vidē. Tādēļ viņa dažādas precizitātes zīmējumi droši datē attiecīgajos gados pastāvējušās objektu formas, būvmateriālus, konstrukcijas, rotājumus un citu. Diemžēl daudzi objekti tverti vispārīgi un pat visai vispārīgi. Tādēļ zīmējumu aplūkotājs gūst ieskatu tikai par zīmēto objektu apveidiem un novietojumu, bet detaļas izprotamas un nosakāmas vienīgi varbūtības līmenī.

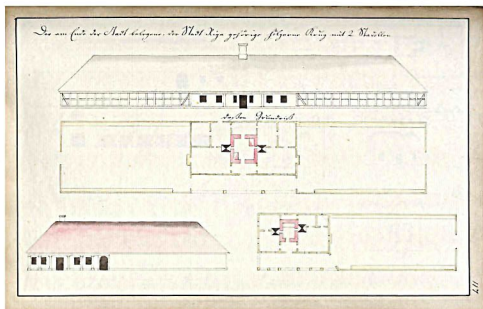
J. K. Broces zīmējumi un apraksti palīdz skaidrot daudzas kultūrvēsturisku

3. att. J. K. Broces 1817. gadā shematiski zīmētais Liepupes Baznīckrogus (centrā ceļmalā), ap to izklaidus izvietotas zemnieksētas un tilts pār Liepupi (*Monumente X, 187*). Apzogotais ceļš ved no Rīgas uz Pērnavu.

jautājumu kopas. Tomēr viņa devuma izmantojuma un attiecīga skaidrojuma dziļums un plašums atkarīgs no tā, ar kādu citu avotu ziņām salīdzināts zīmējumu un aprakstu saturs. Minam tikai vienu piemēru. Broces kādā apvidū zīmētās un aprakstītās lauku sētas, ēkas, to konstrukcijas, darba rīki, paņēmieni, apģērbi un cits pilnā balsī ierunājas tikai tad, ja palīgā ņemam attiecīgajā apvidū strādājušo etnogrāfu ekspedīciju, novada izzināšanas entuziastu un citu personu vākus, arī vēstures arhīvu dokumentus un citu laikabiedru atstātās liecības, kurās stāstīts par Broces aprakstīto un zīmēto vai tam radniecīgo. Nereti palīdzīgu roku sniedz arī tautas dziesmas, ticējumi, sakāmvārdi, ja tos saista ar tautas dzīves realitātēm. Labus panākumus nodrošina Broces 18.–19. gadsimta mijā zīmēto vietu aplūkošana mūsdienās, it īpaši gadījumos, kur vairāk vai mazāk saskatāms kaut kas no Broces laika palikušais, piemēram, Bīriņu muižā, Liepupes baznīcas apkārtnē, Rīgas liča Laveru–Lembužu piekrastē, Salacgrīvā, Vecsalacā un citur. Šādi salīdzinājumi ļauj saskatīt vai vismaz nojaust Broces zīmējumu un aprakstu kļūmes un nepareizības, kuru cēloņi visai dažādi (zīmēto un aprakstīto objektu panorāmveida plašums, vienā papīra standartlapā cenšoties ietvert un izskaidrot vairākos kilometros vai kvadrātkilometros ietilpstošu reālu apkārtni, zīmēto objektu konstrukciju un uzdevumu nepilnīga izpratne, no mums nezināmiem avotiem saņemtas nepareizas vai nepilnīgas ziņas, tikai shematisks objekta ieskicējums tā atrašanās aptuvenajā vietā u.tml.).

Liepupes Baznīckroga jeb Jelgavkroga 1817. gada apkārtnes zīmējuma (*Monumente X, 187*) (3. att.) priekšplānā redzam ceļu, kas savienoja Rīgu ar Pērnavu un pa izliektu tiltu šķērsoja Liepupīti. Tilta klājums – izsenis šķērsvirzienā likti baļķi vai plankas. Braucēju un gājēju nodrošinājums – statņu margas ar lokveida pārsegumu. Gar ceļa abām pusēm un gar vienu tīrumu vai pļavu stiepjas senlaicīgs žogs, kura resno stabu stateniskajās rievās ielaisti divu līmenisku kārstu gali. Daudzo pārējo žogu uzbūve nav nosakāma. Nedaudz paugurainajā apvidū ceļmalā uzbūvēts masīvs baļķu gulbūves, šķiet vienādplatuma (?) krogus, kura vidus daļā atrodas apkures centrs ar dūmeni, telpas kroģēšanai un ceļa braucēju uzņemšanai. Abos galos stadulas, lai Pērnavas un Rīgas virzienu braucēji ērtāk varētu iebraukt izdevīgākā gala stadulā. Iespējams arī, ka vienā stadulā iebrauca augstāku kārtu ļaužu pajūgi, otrā – zemnieku vezumi. Ēkas pagalma puses sāniem neliela piebūve (varbūt ieeja?). Krogum kārniņu jumts ar divām slīpēm un pusšļaupumiem galos, izbūvēta bēniņu telpa, ko apliecina zelminī ierīkotās durvis vai logs. Zelminī nepārprotama pildrežģa konstrukcija, kādā būvētas arī Limbažos zīmētā krogus abas stadulas (*Monumente VII, 117*) (4. att.), Vilzēnu muižas kungu mājas zelminis un kāda kalpotāju dzīvojamā māja Bīriņu muižā. Piebilstams, ka visiem trim Limbažos zīmētajiem krogiem un arī Salacgrīvas Pāles krogum stadulas ir platākas nekā kroģēšanai un ceļa braucēju uzņemšanai būvētās telpas (*Monumente VII, 117*,

4. att. J. K. Broces zīmētais pildrežģu konstrukcijā būvētais Limbažu nomales krogu ar stadulu katrā galā. Vidū – stabots lievenis, apkures centrs, kroģēšanas un ceļa braucēju uzņēšanas telpas (Monumente VII, 117).

118; II, 7). No Jelgavkrogus ēkas apkārtnes zemnieki varēja gūt vairākas pamācības. 1) Ar dūmeni apgādātu apkures centru izveidošanu dzīvojamās mājās, kas novērstu dzīvi bezdūmeņa mājokļos jeb dūmistabās, mazinātu draudus iegūt acu un citādas slimības; šādu ierosmi deva arī Limbažos, Salacgrīvā un visās muižās uzceltās dzīvojamās mājās. 2) Ēku vai vismaz to daļu veidošanu pildrežģa konstrukcijā, kas mazināja būvbalķu patēriņu un piešķīra būvei zināmu rotājumu: no šķautņiem veidoto karkasu aizpildīja ar ķieģeļiem vai māla kleķi, bet šķautņu izkārtojums radīja kvadrātu, taisnstūru, trīsstūru, trapecu, dažkārt arī citādas ģeometriskas figūras (Monumente VI, 132). 18.–19. gadsimta mijā pildrežģu konstrukciju būvi popularizēja dažādos izdevumos, bet mācītāju sastādītajos Vidzemes draudžu aprakstos tos minēja kā lauku celtniecības jaunumu (LVVA 6810.f, 1. apr., 12.–17. u.c. lietas). 3) Saimniecības būvju bēniņu izbūvi, lai pilnvērtīgāk varētu izmantot ēku kubatūru.

Spriežot pēc laukumu apžogojumiem, Baznīckroga apkārtne bijušas vismaz četras zemnieku sētas. Attālumi starp tām nav norādīti. Ēku lielums un skaits sētās dažāds, izvietojums – brīvs. Katras sētas apbūves centrā vai malā viena par citām lielāka būve – domājams, tajā laikā Vidzemē izplatītā bezdūmeņa rija, kurā ļaudis mita labības un linu žāvēšanai paredzētajā telpā – rijā vai arī ēkas galā, retāk sānos, piebūvētās bezdūmeņa istabās. Pirmais bija senākais kultūrvēsturiskais slānis, kurā ļaudis mita rijā, otrs – jaunāks slānis,

kurā pagaidām droši nezināmā laikā rijai sāka piebūvēt bezdūmeņa istabas, ko kurināja no rijas. Diemžēl zīmējumi neļauj neko spriest par redzamo ēku apdzīvojumu un saimniecisko izmantojumu, ko var tikai minēt. Vienīgi divām iespējamām rijām ir sānu piebūves (istabas?). Pavisam maz varam runāt par konstrukcijām.

Zemnieku dažādā lieluma ēkas zīmētas visai shematiski un vispārinoti. Nekļūdoties varam pateikt tikai sekojošo: 1) visas 22 ir baļķu guļbūves, it kā krusta pakšos, jumtas ar salmiem, 2) no 22 būvēm 14 ir ar četrslīpju jumtiem, 8 – ar divslīpju jumtiem, 3) būvju pārliecinošam vairumam (20) ir atklāti saulei un vējam brīvi pieejami stāvi, izņemot divas ēkas (dzīvojamās rijas?), kurām ir nepārprotamas sānu piebūves (istabas?), 4) ap sētu apbūvi nav zīmēti ne dārzi, ne apstādījumi, 5) zīmējumā skatāmie celtnu korpusu apveidi, nosakāmie būvmateriāli un konstrukcijas atbilst 18.–20. gadsimtā Rietumvidzemē izplatītajām tautas celtniecības tradīcijām, kādas fiksētas 20. gadsimta zinātniskajās ekspedīcijās (materiāli glabājas BDM, E, LNVME un citās krātuvēs).

Saiknē ar Liepupes Baznīckrogus apkārtnes zīmējumu aplūkojam sekojošus attēlus.

1797. gadā J. K. Broce samērā precīzi uzzīmēja Limbažu apkārtnes zemnieka dzīvojamo riju ar saulei un vējam brīvi pieejamu stāvu, nesniedzot tās precīzu adresi (*Monumente VIII, 62, 62a*) (5. att.) un aprakstā pieļaujot atkāpes no objektīvās patiesības. Šī būve atspoguļo dzīvojamo riju attīstības pēdējā un augstākā kultūrvēsturiskā slāņa sākotnējo variantu, kurš radās ne vēlāk kā 18. gadsimta 20. gados. 40. gados labības un lina žāvēšanas telpas galā vai sānos jau samērā bieži piebūvēja vienu vai vairākas istabas ar savu apkures centru un dūmeni, kā arī dažas saimniecības telpas. Attēlā redzamā mērogā zīmētā monumentālā ēka ir apm. 30 m gara, 8 m plata un atbilst Rietumvidzemes tradicionālo dzīvojamo riju tipam, kādu vēl 1957. gada ekspedīcijā bieži sastapām Limbažu rajonā. Broces zīmētajai vistuvākā bija gandrīz pašā Rīgas līča krastā stāvošā Liepupes Kalna Līgavu (Liugu) dzīvojamā rija. Lidzīga apveida būves skatāmas arī pie Vecsalacas muižas (*Monumente II, 5*). Piebilstam, ka šī un daudzas citas Vidzemes zemnieku monumentālās dzīvojamās rijas nekādi neatbilst Garlība Merķeļa un citu vācu publicistu, zināmā pakāpē arī pašā Broces vispārējai tēzei par zemnieku mājokļiem kā par salmiem segtām būdām.

Broces zīmētā rija ir augsta kaķētu apaļbaļķu guļbūve krusta pakšos, kas segta ar salmu četrslīpju jumtu. Platās pažobeles balstītas ar slīpiem, sienās noenkurētiem balstiem, kādus Rietumvidzemē lietoja vismaz kopš 17. gadsimta pēdējā ceturkšņa. Platās pažobeles pasargāja ēkas stāvu no lietus un sniega. Tajās glabāja malku, saimniecības piederumus, žāvēšanai savestos linus un citu. Zīmējums droši datē ar 1797. gadu vairākas svarīgas būvdetaļas: 1) rijas galā piebūvētās istabas ar ķieģeļu krāsni un dūmeni, kurš nesaprotamu iemeslu

dēļ nav parādīts būves plānā un garengriezumā, 2) ugunsdrošības labad rijas krāsns kurtuves priekšā izmūrēto bedri, 3) senlaicīgus plēstu apaļkoku griestus labības un linu žāvēšanas telpai, 4) dēļu griestus istabai, 5) stiklotus logus. Apšaubāma ir garengriezumā un plānā iezīmētā ripas veida rijas krāsns kurtuve un garengriezumā skatāmā krāsns kurtuves kupolveida velve, arī logu forma un it kā mūrētie ēkas pamati. Apdzīvotās rijas vispārējais apraksts ieturēts vācu publicistu ierastajā garā un, šķiet, vismaz daļēji aizgūts no Garlība Merķeļa "Latviešiem".

Mērogā rūpīgi un detalizēti zīmēta arī Limbažu apkārtnes zemnieka pirts (*Monumente VIII, 63*) (1. att.), kurai, tāpat kā iepriekš minētajai rijai, nav norādīta tuvāka adrese. Šim 1797. gada zīmējumam ir četri skatījumi: plāns (1), garengriezumā (2), ieejas fasāde (3) un šķērsgrībums (4). Pēc Broces paskaidrojuma šī novadā ir uzlabota veida pirts. Tā daudzējādi atbilst Rietumvidzemes 18.–20. gadsimta tradicionālās pirts būves principiem: kaķētu apaļbaļķu guļbūve krusta pakšos ar divām telpām – priekšnamu (ģērbtuvi) un mazgāšanās telpu, četrslīpju salmu jumts, bezdūmeņa krāsns ar laukakmeņu krautu velvi mazgāšanās telpas durvīm pretējā vienā stūrī, lāva – otrā (parastāk krāsns atradās kaktā pa labi vai pa kreisi no ieejas durvīm, bet lāva pie durvīm pretējās sienas; neparasta ir divu lāvu esamība), plēstu vai zāģētu apaļkoku griesti. Laikmeta ugunsdrošības jauninājumiem pieskaitāmi: 1) laukakmeņu mūris pirts gala un sānsienas apakšdaļā, kas novērš iespējamu baļķu sienas pārkaršanu un aizdegšanos, 2) mūrēts zemē iedziļināts krāsns stāvs, ar laukakmeņu velvi, kas sakranta virs tā, 3) izmūrēta bedre krāsns kurtuves priekšā. Par zīmējuma atbilstību ikdienas dzīvē redzamajam mudina šaubīties: 1) krāsns riņķveida kurtuve, 2) ar sienām nesaistīto lāvu galdveida uzbūve, 3) divu lāvu iezīmējums pirts plānā un tam neatbilstošs iezīmējums garengriezumā, 4) it kā mūrētu pamatu esamība, 5) pirts loga lielums un ailas izveidojums ar statņiem.

Pieļaujam, ka aprakstītie mērogā veidotie samērā detalizētie pirts un rijas zīmējumi ir kādu pagaidām nezināmu projektu kopijas. 18.–19. gadsimta mijā, kad bruka feodāli dzimtbūtnieciskā kļaušu iekārta, valdošās aprindas meklēja ceļus sociālās spriedzes mazināšanai un izstrādāja dažādus priekšlikumus zemnieku stāvokļa uzlabošanai (Vidzemes guberņas valdes 1816. gada 17. jūnija un 9. novembra, 1818. gada 31. augusta, 1822. gada 18. maija un citas pavēles (patentes); LVVA 6810. fonda 1. apraksta 12.–17. un citas lietas).

1817. gadā Broce uzzīmēja Liepupes mācītājmuižas Laveru sētas apbūvi (*Monumente X, 185*) (6. att.), kuru raksturoja kā kārtīga un turīga zvejnieka apsaimniekojumu. Pēc Edgara Dunsdorfa pētījumiem, Laveros jau 1639. gadā dzīvoja jūras braucējs Bērents, kurš tāpat kā citi ar lielo piekrastes buru laivu veda preces uz Rīgu.³ Pēc Ievas Cimermanes atzinumiem, laivošana

Prospect an dem pernyelofen Strand 4 1817

185 6. att. J. K. Broces 1817. gadā

zīmētā Liepupes mācītājmuižas

zemkopja-zvejnieka sēta

Laveri (Monumente X, 185).

a – Liepupes ieteka Rīgas līcī;

b – Liepupes muižas jūrmalā
iekārtotā peldvietu apmešanās
sēta Štokmaņi.

Man ziedt šis un s'krant' un Ljehor die dem Miißflößche als per-
nyelofen Laves Liepuppe gewohnt, ist 1817. Das sind die ersten Ge-
sichte an die zum pernyelofen Pastoralat gehöriger Liepupes Länner.
Das ist die erste an der Miißflößchen mit ansehnlicher gepflanzter, prägt die tief
dem Jüngst Jenerzeitige in Jenerzeitige auf der Seite von einer Miißflößchen
Miißflößchen. Längst zehnt man in die Lage der dem Längst
sich die Längst nicht dem Jener Zeit mit ihren ansehnlicher Jüngstflößchen, die
sich mit einem in Jenerzeitige Jenerzeitige, die Jenerzeitige ist in b.

Der Jüngst die Längst die Jenerzeitige die Jenerzeitige, was Längst
18 Jenerzeitige die Längst die Jenerzeitige ist die Jenerzeitige die Jenerzeitige
Jenerzeitige was Längst die in b un Längst die Längst die Jenerzeitige
dem Längstflößchen Längstflößchen die Jenerzeitige die Jenerzeitige
Längst die, die Jenerzeitige die Längstflößchen Längstflößchen, die Jenerzeitige
Längst, was Längst die in b un Längst die Jenerzeitige, was Jenerzeitige
Jenerzeitige ist in b.

kuros vismaz no 1811. līdz 1826. gadam dzīvoja muižas lielās transportlaivas stūrmanis dzimtzemnieks Juris. Pagaidām nezinām, kādā sakarā Broce nokļuva pie Laveriem.

Laveru zīmējums atspoguļo dažādu kultūrvēsturisko slāņu vienlaikus pastāvēšanu vienā apvidū un pat vienā sētā. Apbūve pēc senām tradīcijām novietota saldūdens baseina tuvumā – šajā gadījumā Liepupes krastā pie tās ieteka Rīgas līcī. Visas trīs ēkas izvietotas pa taisnstūrveida pagalma perimetru un gandrīz paralēli jūras krastam, kā tas parasts daudzās Kurzemes un Vidzemes piekrastes sētās. Apbūvi apņēm divējādi žogi: sensenais slīpkoku žogs un jaunākais gulūkāršu žogs, kura kāršu gali ielaisti un iestiprināti resnu stabu stateniskajās rievās. Gulūkāršu žogā ierīkoti senlaicīgi ar slīpu šķērsi sastiprināti atceļami vārti. Šādi žogi un vārti Latvijā pazīstami vismaz kopš 17. gadsimta vidus.⁴ Slīpkoku žogu būve sāka sašaurināties 18. gadsimtā sakarā ar kokmateriālu daudzuma samazināšanos un administratīviem ierobežojumiem. Tomēr Broce tos vēl redzēja 1795. gadā pie Nabes kroga un 1817. gadā Liepupes mācītājmuižā (Monumente VI, 76; X, 182).

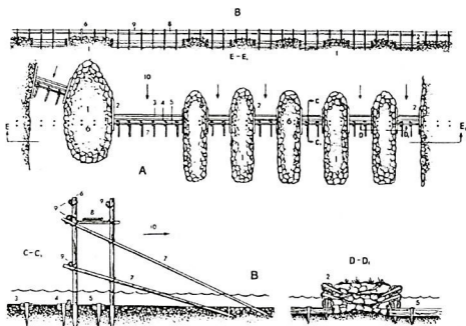
baznīcas (*Monumente X, 194*). 1817. gada zīmējumā (7. att.) ļoti precīzi attēlots senlaicīgais gulķāršu žogs, kura kāršu gali ielaisti resno stabu stateniskajās rievās. Žogs norobežo labības tīrumus no ceļa un atbilst Baznīckroga apkārtnes un Laveru zīmējumā redzamajiem žoģiem. Aiz labības lauka zīmētā salmu jumta kore, tāpat kā Laveru ēkām, nostiprināta ar krustotiem kokiem. Piebilstam, ka Liepupes mācītājmuižā (8. att.) un Nabes kroģū (*Monumente VI, 76; X, 182, 189*) Broce uzzīmēja arī jaunākas cilmes un vieglākas konstrukcijas gulķāršu žoģus, kuru būve prasīja mazāk kokmateriālu. Šiem žoģiem resno stabu vietā zemē iedzina mietu pārus. Tos zināmos augstumos appina ar vicām, uz kurām guldīja kārtis. Arī šīs uzbūves žoģi Latvijā pazīstami vismaz kopš 17. gadsimta vidus.

Baznīckroga apkārtnes, Laveru, Skultes ceļu krustojuma un citi zīmējumi noderīgi dažādu Limbažu novada parādību izplatības noteikšanai 18.–19. gadsimta mijā. Jau aprakstītie gulķāršu un slīpkoku žoģi, kā arī salmu jumtu kores nostiprinājumi ar krustkokiem vēl skatāmi Liepupes mācītājmuižas un baznīcas 1817. gada zīmējumos (*Monumente X, 182, 189*), Salacgrīvas 1780. gada attēlojumos (*Monumente II, 6, 7*), Nabes kroģa 1795. gada ainavā (*Monumente VI, 76*).

Broces zīmējumi droši datē Limbažu novada latviešu nozīmīgu tradicionālās materiālās kultūras parādību pastāvēšanu 18.–19. gadsimta mijā. Daļai no tām var būt arī sena lībiska cilme. Tās var būt gan pagaidām nezināmā senatnē cēlušās parādības, kas pastāv jau ilgu laiku, gan nesen radušās parādības, kas attīstījās turpmākajos gadu desmitos. Papildus jau aprakstītajam minēsim vēl dažus precīzi datētus piemērus.

1780. gadā zīmētajā Vecsalacas muižas–Salacgrīvas kopskatā (*Monumente II, 5*) (2. att.) Salacas krācē pie muižas iezīmētas divas ovālas, straumes virzienā vērstas salīņas ar smailiem galiem, kādas redzamas vēl mūsdienās (*sk. šā rakstu krājuma krāsu attēlos*). Starp vienu salīņu un upes kreiso krastu visai shematiski ieskicēts mietu–kāršu konstrukcijā būvēts lašu tacis. Šķiet, ka Broce neprecīzi iezīmējis tradicionālo Salacas lejteces lašu vai nēģu taci, kādus dēvēja par “tača dambjiem” un no baļķiem, mietu pāriem, kārtīm būvēja pāri krācei un mākslīgajām salīņām – “dambjiem” (9. att.). Salīņas sakrāva no akmeņiem un krāvuma sānus nostiprināja ar upes gultnei pietapotiem baļķiem. Gadu ritumā salīņas apauga ar sūnām, zāli un velēnām. Nezinātājs no attālumā pat nevarēja pateikt, ka tās ir cilvēku veidoti akmeņu sakrāvumi. Salīņas sašaurināja upes plūdumu un radīja taču zvejai noderīgo straumes ātrumu un spēku. Šādas uzbūves taču cilmes laiks pagaidām nezināms.

1780. gadā zīmētais Salacas grīvas skats (*Monumente II, 6*) (10. att.) droši datē, bet anotācija izskaidro kokmateriālu transportēšanas senlaicīgu paņēmieni, kurš pēc citiem avotiem Latvijas piekrastē divos veidos pazīstams vismaz kopš 18. gadsimta vidus. Kokmateriālus sveda jūras piekrastes vai

9. att. Nēgu tača – taču dambja uzbūves shēma Salacas lejtecē pie Vecsalacas 1968. gadā. A – plāns; B, C–C1, D–D1 – griezumī; 1 – no akmeņiem sakrautās saliņas – dambji; 2 – dambju sānu nostiprināšanai iebūvētās baļķu sienas; 3 – priekšējais (pirmais) tača baļķis – sija; 4 – vidējais (otrais) tača baļķis – sija ar pietapotu vai pienaglotu listi – zobu; 5 – pēdējais (trešais) tača baļķis – sija; 6 – tača mieti; 7 – balstkoki–stutes; 8 – tača laipa; 9 – tača kārtis (augšējās – mergas, apakšējā – ūdenskārtis); 10 – straumes virziens. Viļņa Zirdziņa zīmējums.

upju krastu krautuvēs. Jūras piekrastē tos parasti zirgu pajūgos ievada jūrā līdz krasta tuvumā noenkurotajām platdibena laivām, pārlādēja tajās, aizveda līdz lielajām jūras transportlaivām vai kuģiem un pārkrāva tajos. Ūpju krastu krautuvēm parasti varēja piebraukt pašas platdibenes. Tās uzņēma kravu un nogādāja līdz dziļumā noenkurotajām lielajām laivām vai buriniekiem.

Broces zīmējumi nepārprotami datē arī vairāku tādu celtnu konstruktīvi dekoratīvu daļu pastāvēšanu, kādas saskan ar latviešu tradicionālās tautas mākslas izstrādājumiem. Diemžēl viņš nedod tām nekādus paskaidrojumus. Tādēļ par šo būvdetaļu darinātājiem varam tikai minēt, jo, pēc 1782.–1816. gada ļaužu revīziju lapu ierakstiem (LVVA 199. fonds) un pēc 19. gadsimta pirmo divu gadu desmitu draudžu aprakstiem (LVVA 6810. fonds), zinām, ka Broces zīmējumu tapšanas gadu desmitos un arī agrāk Limbažu novadā kā būvgaldnieki un namdari strādāja igauņi, krievi, latvieši, lībieši, vācieši. Tā kā šie būvelementi zīmēti tikai sabiedrības augstāko slāņu pārzinātām ēkām (zemnieku būvēs un arī citādu būvju vairumā Broce šādas detaļas vispār nav

10. att. J. K. Broces 1780. gadā zīmētā Salacas grīva, kokmateriālu krautuves, kuģu un laivu piestātnes (Monumente II, 6). A – Vecsalacas muižas krasts; B – Svētciema muižas krasts; C – lielās divmastu malkas laivas, kuras dziļās iegrimis un sekļa (D) dēļ nevar iebraukt upē; E – platas platdibena laivas ar sekļu iegrimi, ar kurām dēļus un malku aizved uz lielajām malkas laivām (C); F – zvejnieku (zvejas) laivas. Attēla labajā pusē zvejnieka tiklu būda ar salmu četrslīpju jumtu, kura gala brodiņš nostiprināts ar konstruktīvi dekoratīvu jumta gaili.

izzīmējis), rodas nākotnē dokumentāli skaidrojams jautājums par latviešu zemnieku kārtas amatnieku līdzdalību šo izstrādājumu tapšanā, arī par dažādu etnosu ļaužu sadarbošanos un pieredzes pārņemšanu, jo dzimtļaužu–amatnieku darbu izmantoja arī baznīcu un muižu ēku būvē.

1793. gadā Broce uzzīmēja ap Ozolmuižas pagalmu esošās ēkas un visas apbūves celtnu izkārtojuma plānu (Monumente VI, 141). Muižas galvenajai klētij zīmēts nepārprotams sānu lievenis ar četriem balsta stabiem un lokveida arkām starp tiem. Šķiet, ka vismaz ēkas kreisajā galā lieveni ir bijusi arī priekšklēts (11. att.). 1794. gadā Broce attēloja Bīriņu muižas jauncelāmo

11. att. J. K. Broces 1793. gadā zīmētā Ozolmuižas apbūve (Monumente VI, 141). No kreisās otrā – galvenā klēts ar stabotu lieveni, arkām un varbūtēju priekšklēti.

ērberģi (kalpotāju mājokli?), kura ieejas durvju ārējā apšuvuma dēļiši izkārtoti romba jeb divu pretēji vērstu skujiņu rakstā (varbūt saules simbols?) (*Monumente VI, 117*). 1817. gadā novadpētnieks atainoja 1680. gadā pabeigto Limbažu baznīcu, kuras sāndurvju ārējā apšuvuma dēļiši izkārtoti skujiņā (*Monumente X, 182*), kā arī Liepupes vecās nojauktās koka baznīcas palikušo kortelpu, kam divviru durvju vērtņu ārējā apšuvuma dēļiši veido jau minēto rombu rakstu

(varbūt arī saules simbols?) (*Monumente X, 172*) (*12. att.*).

Pagaidām zināmajās Latvijas zemnieksētu celtnēs šādi un citādi rotātas (margotas) durvis droši zināmas kopš 18. gadsimta vidus, bet varbūtēji – kopš 17. gadsimta vidus. Tomēr to rūpīgi izveidotās raksta kompozīcijas un apdare rāda tik attīstītas formas, kādas varēja tapt tikai ilgā attīstības gaitā. Tādēļ šādu durvju cilme attiecināma uz ievērojami agrāku laiku. Staboti sānu lieveņi Latvijas muižu būvēm droši zināmi vismaz kopš 17. gadsimta vidus. 1661. gada pavasara zīmējumos tos attēloja Šveices mākslinieks Johans Rūdolfs Šturns (*sk. šā rakstu krājuma un 4. vērē nosauktos darbus 332. lpp.*).

12. att. J. K. Broces 1817. gadā zīmētā 1783. gadā uzceltā Liepupes baznīca, mācītājmuiža un vecās nojauktās koka baznīcas kora telpa (kreisajā pusē) ar rombu rakstā izkārtotiem durvju ārējā apšuvuma dēļišiem. Mācītājmuižas priekšā gar ceļu senlaicīgais blīvais stāvkoku žogs ar nosmailinātiem koku augšgaliem (*Monumente X, 172*).

1780. gadā Broce uzzīmēja arī Salacgrīvas zvejnieka tīklu būdas un Vecsalacā no muižas netālās rijas apveidu būves konstruktīvi dekoratīvos jumta āžus jeb gaiļus (2., 10. att.), ar kuriem nostiprināja jumta gala brodiņus jeb ventilācijas lūkas (*Monumente II, 6–7*). Jumta gaiļi Latvijā pazīstami vismaz kopš 17. gadsimta vidus un ir iemīļots simbolisks tradicionālās tautas mākslas izstrādājums.

Broces zīmējumos saskatāma arī dažu citu latviešiem un libiešiem sen zināmu tradicionālās materiālās kultūras parādību pastāvēšana vēl 18.–19. gadsimta mijā. 1780. gadā viņš Salacgrīvā pamanīja ēku ar visai senlaicīgu lubu jumtu. Tā spārēm izlietoti egļu stumbri ar saknes likumu apakšgalā. Lubas nostiprinātas ar limeniski un stateniski liktiem balķiem–slogiem, kuru izkārtojums veido taisnstūriskas figūras (10. att.). Ap 1773. gadu tapušā cita autora Limbažu skicē un paša Broces 1795. gada zīmējumā redzama kāda saimniecības ēka ar jaunmodīgāku lubu jumtu. Tajā lubas piespiestas jumta krēslam ar limeniski liktām kārtīm un, domājams, kopā ar tām vēl pienaglotas vai pietapotas (*Monumente IV, 43; VI, 108*), kā tas pazīstams no zemnieku būvēm. Šo paņēmieni viņš 1793. gadā shematiski skicēja Ozolmuižā (*Monumente VI, 116*), 1793. un 1794. gadā – Bīriņu muižā (*Monumente VI, 132, 219*), 1817. gadā – Liepupes mācītājmuižā (*Monumente X, 172, 182, 189*) (8., 12. att.).

Noslēgumam

J. K. Broces Limbažu novada zīmējumos skatāmais un paskaidrojumos lasāmais ir noderīgs dažādu Letonikas problemātikas jautājumu skaidrošanai:

1. Atklājas droši datējama, konkrētai vietai, nereti arī sociālajam slānim piesaistīta senu tradicionālās materiālās kultūras parādību izmantošana vēl 18.–19. gadsimta mijā un 19. gadsimta pirmajos divos gadu desmitos.
2. Atspoguļojas atsevišķu zīmēto un aprakstīto parādību attīstības gaita, jaunu iesakņošanās, atšķirīgu kultūrvēsturisko slāņu (attīstības līmeņu) vienlaicīga pastāvēšana gan novadā kopumā, gan atainotajās savrupajās muižās, zemnieku sētās un citur.
3. Parādās materiālās kultūras objektu tipoloģiska dažādība un tās kartēšanas iespējas.
4. Redzama neapstrīdama daudzu vienādu vai stipri līdzīgu materiālās kultūras parādību pastāvēšana latviešu, varbūt arī libiešu (?) zemnieku sētās un vācu muižās. Šo kopību cilmes skaidrošanai nepieciešami speciāli pētījumi.

Pētniekam ar Broces aprakstiem un zīmējumiem jāstrādā ļoti uzmanīgi. Jāpazīst viņa atainoto apvidu ļaužu tradicionālā kultūra un novadpētnieka zīmētās vietas. Šīs vietas noteikti jāpameklē, jāuzzina, kas tajās vēl saglabāties no Broces laika. Saglabātais attiecīgi jāvērtē.

Broces zīmējumi pilnvērtīgi ierunājas tikai tad, ja tajos redzamo salīdzina ar attiecīgo ļaužu slāņu dzīves un ainavas reālijām. Letonikas jautājumu skaidrotājam jāapzinās:

1) ka Broce bija svešzemnieks, kurš uz vietējiem latviešiem un lībiešiem tomēr raudzījās no savas augstākas kārtas skatpunktiem, 2) ka viņu ietekmēja dažādu vācu autoru un laikabiedru atziņas, 3) ka viņš redzēto bieži nesaprata, zīmēja un aprakstīja tā, kā viņam tas likās pareizi. Domājams tāpēc daudzi zīmējumi ir tik shematiski, ka sniedz pietiekamu ieskatu par objektu formām, bet par detaļām ļauj izteikt tikai varbūtības.

Avoti

- ¹ Par dažām saimnieciskās dzīves jomām plašāk sk.: Cimermane I. *Vīri un kuģi: Liepupes (Pernigeles) novada kuģinieki no 17. gadsimta līdz 20. gadsimta sākumam*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2008. 144 lpp., 8 lpp. krāsu il., 3 tabulas – dzimtu koki; Cimermanis S. *Zveja un zvejnieki Latvijā 19. gadsimtā*. Rīga: Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 1998. 248 lpp.; Pāvulāns V. *Satiksmes ceļi Latvijā XIII–XVIII gs.* Rīga: Zinātne, 1971. 235 lpp.; *Взаимосвязи балтов и прибалтийских финнов*. Рига: Зинатне, 1970. 236 с.
- ² Johans Kristofs Broce. *Zīmējumi un apraksti. 1. sējums: Rīgas skati, ļaudis un ēkas*. Rīga: Zinātne, 1992. 455 lpp.; *2. sējums: Rīgas priekšpilsētas un tuvākā apkārtnē*. Rīga: Zinātne, 1996. 590 lpp.; *3. sējums: Latvijas mazās pilsētas un lauki*. Rīga: Zinātne, 2002. 493 lpp.; *4. sējums: Latvijas mazās pilsētas un lauki*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2007. 487 lpp.
- ³ Dunsdorfs E. Rīgas kuģniecība zviedru laikos. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*. 1935. 5./6. nr. 505.–508. lpp.
- ⁴ Par šo un turpmāk minētajām 17. gadsimta parādībām plašāk sk.: Cimermanis S. Die Reiseskizzen Johann Rudolph Sturns als Quelle für die Geschichte der materiellen Kultur Lettlands: Zur Glaubwürdigkeit des Reisealbums von Meyerbergs Gesandtschaftsreise (1661/62). In: Staatliche Museen zu Berlin. Forschungen und Berichte. Bd.13: *Kunsthistorische und volkskundliche Beiträge*. Berlin: Akademie-Verlag, 1971. S.143-186. Taf. 27–30. Cimermanis S. Cēlnes Latvijā 17. gs. 60. gados (Pēc J. R. Sturna ceļojuma albuma skicēm). *Arheoloģija un etnogrāfija*. Rīga: Zinātne, 1979. 13. laid.: Latvijas lauku apmetņu un to celtniecības vēstures problēmas 17.–20. gs. 30.–44. lpp.; Cimermanis S. Zemnieku un zvejnieku cēlnes Dienvidkurzemē 19–20. gs. sākumā. *Latvijas PSR vēstures un kultūras pieminekļi: Aizsardzība un izmantošana*. Rīga: Zinātne, 1988. 62.–132. lpp., 35.–65. krāsu att.